Irodalomtörténeti Közlemények

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
IRODALOMTÖRTÉNETI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA

AKADÉMIAI KIADÓ
BUDAPEST

IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK
1960. LXIV. évfolyam 4. szám

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG:
KIRÁLY ISTVÁN, KLANICZAY TIBOR, SŐTÉR ISTVÁN, TOLNAI GÁBOR

SZERKESZTI:
KLANICZAY TIBOR

A SZEMLE ROVATOT SZERKESZTI:
HORVÁTH KÁROLY

TECHNIKAI SZERKESZTŐK:
KOMLOVSZKI TIBOR és V. KOVÁCS SÁNDOR

TARTALOM

Pándi Pál: Petőfi politikai lírája 1844-ben 417
Klaniczay Tibor: A magyar barokk irodalom kialakulása II. 443
Varga József: Bölöni György 462

Kisebb közlemények

Kostyál István: Kultsár István levele Festetics Györgyhöz. — *Beke Ödön:* Csokonai Dorottyájának toponári muzsikusai. — *H. Fekete Péter:* Arany kiadatlan levele Rozvány Györgyhöz. — *Szőke György:* Néhány adalék József Attila verseihez. 475

Adattár

Komlovszki Tibor: Rimay-adatok a bicsei levéltárból 483
Kaposi Márton—Kovács Sándor Iván: Rozsnyai Dávid kiadatlan kéziratos imádsága 486
Sándor László: Kiss József Finczicky Mihályhoz intézett levelei 488

PÁNDI PÁL

PETŐFI POLITIKAI LÍRÁJA 1844-BEN*

Feltűnő jelenség Petőfi verstérképén, hogy míg 1843-ból egyetlen politikai jellegű költeménye sem maradt ránk, s 1844 első kilenc hónapjából alig kettő-három, addig az esztendő utolsó negyedéből mintegy tíz-tizenkét politikai érdekű költeményét ismerjük, de a szó legszigorúbb értelme szerint is féltucat politikai verset írt ekkor. A változás oka a költő helyzet-változatában, egyénisége megnövekedésében, s nem utolsó sorban a közélet eseményeiben keresendő. Kossuth lelkes agitációja s néhány korábban létrehozott vidéki egyesület munkája nyomán 1844. október 6-án megtartják a Védegylet alakuló közgyűlését. Elnökké gróf Batthányi Kázmért, igazgatóvá Kossuth Lajost választják meg, a választmány tagjai között pedig Deák mellett ott találjuk Fáy Andrást és Vörösmarty Mihályt. Az országgyűlés még tart, de az ellenzék reményei mindinkább összezsugorodnak, s végül is sorrarendre elbuknak a reformjavaslatok; nem sikerül keresztülvinni az ősiség eltörlését, sem a közteherviselés kimondását; — a minimális kossuthi reform-javaslat a háziadókat illetően már a megyegyűléseken megbukott. Egyedül a magyar nyelv hivatalossá tételéért folytatott küzdelmet koronázta siker; törvény mondta ki immár, hogy a „törvényhozási, országlási és hivatalkodási nyelv", valamint a közoktatás nyelve kizárólag a magyar nyelv lesz. Ilyen helyzetben a Védegylet nyilvánvalóan nem csak iparvédelmi társulás, hanem politikai célú egyesülés, új eszköz az ellenzék kezében az országgyűlésen elakadt politikai offenzíva folytatására. Ez a messzebb mutató politikai célkitűzés a mozgalom mélyebb és rejtettebb értelme. Kossuth is arra törekszik, hogy minél szélesebb réteget nyerjen meg a Védegylet számára, nemcsak a nemesség, hanem az arisztokrácia köreiből is —, márcsak azért sem teszi hangsúlyossá a politikai célkitűzéseket.[1]

* Részletet közlünk itt egy nagyobb terjedelmű dolgozatból. A helyszűkére való tekintettel jegyzeteink egy részét elhagytuk, többek között a magyar politika és irodalom antimonarchikus hagyományaival foglalkozó részeket is. A szövegközi oldalszám-utalások Horváth János. Petőfi Sándor c. monográfiájának II. kiadására vonatkoznak (1926).

[1] Elnöki megnyitóbeszédében Batthányi Kázmér a nemzeti összefogásban jelölte meg a Védegylet magasabb célját: „míg más egyesületek hazánk lakosai csak egyes osztályainak érdekeit mozdítják elő: az iparvédegylet kiegyenlíti az osztályok, nemzetiségek s vallások közti különbségeket és súrlódásokat; összeköti egyazon érdek utáni törekvésben a földesurat s a jobbágyot, a mágnást s nemesembert, a polgárt s földmívelőt, a magyart s a szlávot, a németet és oláht; s egyesíti mind ezeket egyazon hazának polgáraivá s igaz egyenlőséget alapít meg, mely egy közös nagy cél s egy nagyszerű érdek felé versenyzés hasonló képességében áll." Ez a „kiegyenlítési" koncepció éppoly illuzórikus, mint minden más hasonló törekvés, mely a tulajdonviszonyok vizsgálata nélkül hirdeti meg az egyenlőség elvét. Az adott politikai helyzetben azonban *ennek a programnak egyenlőségi nyomatéka és éle Bécs és a feudális konzervatívizmus ellen irányult*, míg — például — Petrichevich Horváth Lázár álláspontja, miszerint „az egyenlőségi eszmék nem egybek chimaeráknál", s az „osztályok teljes összeolvadása — kiegyenlítéséről gondolkozni utópizmus" (Honderű, 1844. II. 292.) — nyilvánvalóan tőrőlmetszett reakciós álláspont. (P. H. L. Eötvös: Éljen az egyenlőség c. darabjának tendenciájaként fogja fel a fenti igazságot, ami egy társadalmi visszásságokat progresszív-demokratikus oldalról támadó álláspontnak feje-tetejére állítását, konzervatív

Kossuth politikáját támogatta a Petőfit felkaroló Nemzeti Kör és lelkes Kossuth-párti Petőfi szerkesztője, Vahot Imre is, aki nemrég még a Pesti Hírlap munkatársa volt. Mindezek a tényezők nyilván közrejátszottak abban, hogy az esztendő végén, amikor Kossuth még a diéta befejezése (nov. 13.) előtt rátért az új helyzetnek megfelelő politika kidolgozására —, Petőfi is részt vett a kossuthi kezdeményezések irodalmi támogatásában. A Pilvax-köriek politikai színezete már ekkor is radikálisabb volt a „védegyleti" koncepciónál, a politikai helyzet azonban ekkor nem az ellenzéken belüli ellentétek élezését kívánta, hanem az egység hatékony érvényesülését.[2]

Petőfinek három olyan költeményét ismerjük az esztendő végéről, amelyek a védegyleti mozgalom közvetlen hatását mutatják. Ezek közül a *Védegyleti dal* és a *Batthányi és Károlyi grófnék* alkalmi versek; különösen a *Védegyleti dal*-ból hiányoljuk a spontán ihlet erejét. Nyilván Vahot Imre szorgalmazására vetette papírra a költő ezeket az aktuális strófákat. Nagyobb tűz, több személyes szenvedély lángol *A külföld magyarjai* ellen írott lírai átokban. Ebből a versből sugárzik a lázbahozó személyes érdekeltség: a politikai *támadás* költészete erősebb hangokon szólal meg ekkor Petőfi líráján, mint a politikai *szövetségé*.[3]

Két további költeményét szabadabb politikai ihletnek köszönhetjük; nyilván az eredménytelen országgyűlés berekesztésével és a cenzurális viszonyok szigorodásával függenek össze a *Mért nem születtem ezer év előtt?* és az *V. Ferdinándhoz* című versek. Alighanem a személyes vonatkozású politikai versek csoportját erősítené a *Gondolatim bakóihoz* című költeménye, amelyet a cenzorok ellen írt, de amelynek szövege nem maradt ránk. A *Részegség a hazáért*, *Lant és kard* és *Rabhazának fia* című költeményeket találóbban jellemzi a „hazafias líra"-megjelölés, mint a „politikai líra". Mindhárom költemény az 1844 végi közhangulat szülötte, a személyes ügy hőfokán szólaltatva meg a hazafiúi gondot. Az antiklerikális hang is jelentkezik ebben az esztendőben *(Legenda)*, — s talán terjedelmesebb cenzor és pap-ellenes verset is írt a költő (vagy készült írni?) —, ennek azonban csak címe maradt fenn: *A pokol titkai*. Az esztendő utolsó hónapjából két fontos költemény is jelzi Petőfi politikai kedélyállapotát és gondolatjárását. A *Mit szól a bölcs* zsánerfigurába bujtatott társadalomkritika, a *Búcsú 1844-től* pedig egyik korai példája a Petőfire később oly sajátlagosan jellemző líraigondolati verstípusnak.

Ha mármost végigtekintünk ezeknek a költeményeknek művészileg nagyon is egyenetlen során, minden szépítés nélkül állíthatjuk, hogy eszmeileg viszont egyenletes ez a verscsoport: egyetlen költeményt sem találunk benne, amely expressis verbis radikálisabb álláspontot hírdetne a szabadelvű, liberális politikánál. Ezeknek a költeményeknek tanúvallomásaira hivatkozva állítja hagyományosan a Petőfi-irodalom, hogy a költő 1845 előtt nem jutott túl a nemesi liberalizmus politikáján. Mi ezt az álláspontot csak azzal a módosítással

---

kisajátítását jelenti). Petrichevich Horváth Lázár álláspontjával rokon Császár Ferenc felfogása, aki a népszínművekről írott elmefuttatásában óv attól, hogy az osztály-ellentétek színpadi ábrázolásával „magyar a magyart utálni, gyűlölni tanulja" (Életképek, 1844. I. 436.).

[2] Megjegyzendő, hogy amikor 1844 augusztusában és szeptemberében tollcsatára kerül a sor Petőfi és a Pesti Hírlap között a Pilvax-kávéházi ifjúság ügyében, a Pesti Hírlapot már nem Kossuth szerkeszti. 1844. július 1-től Szalay László kezébe került a lap.

[3] *A külföld magyarjaihoz* megírásának dátumául csak fenntartással fogadhatjuk el a kritikai kiadás által megjelölt 1844 novembert. Kolmár József jegyzete szerint a vers 1845-ből való, s Kolmár kedves emlékversében ezt olvassuk:

A vice szerkesztő-tollat, melyről a te tintád
Jól le se szárada még, Imre kezembe nyomá,
S lőn kezed írta dalod „Ti, kelések a (jó) haza testén".
Cenzori kény folytán vissz'utasítva — enyém.

Petőfi 1845 április elsején indult el felvidéki útjára, tehát Kolmár tájékoztatása nyomán csupán azt állíthatjuk bizonyossággal, hogy a költeményt 1845 március vége előtt írta, de nyilván a Védegylet megalakulása után.

fogadjuk el, hogy Petőfi ekkor még nem állott kialakult plebejus demokratikus politikai platformon; nézetei között jelen voltak a liberális ellenzékiség eszméi is, az ösztönös plebejus tiltakozás indulatai is. Sajátos, egyedi képlet ez, amely csak megerősíti bennünk azt a hitet, hogy a költő politikai jellemét már 1845 előtt sem érthetjük meg pusztán a nemesi liberalizmusból. Ugyanazok a költemények tanúskodnak erről, amelyek értelemszerűen nem mondanak többet a szabadelvű ellenzékiségnél. De hát a vers, láthattuk, nemcsak *szavakkal* beszél, hanem gesztusokkal, hőmérséklettel, fintorral, képekkel, szerkezettel is. Ezekre is figyelnünk kell — akár összhangban vannak, akár ellenkeznek a szószerinti értelemmel.

*

A *Védegyleti dalt* olvasva, nehéz felfedezni valami rejtettebb értelmet a sorokban, hacsak nem az utolsó strófa „valóban" szócskája mögött, amellyel a király jóságát nyomatékosítja a költő. Ami ebben a versben megkapó, az a költemény teljes ihlet-nélkülisége, lírai ernyedtsége, erőltetett lelkesedése. A vers első részének személytelen szónokiasságát, hűvös és látványos metaforáit („Sír volt keblünk, és halottja... a hazaszeretet;" „Nemzetünk e nagy folyó...") a sablonos retorikával bevezetett védegyleti program követi, majd a költő a hon iránti kötelességre figyelmeztet, s egy idilli pillanat kilátásba helyezésével zárul a vers:

S a király a honnak atyja,
Mint valóban jó atyánk,
Karjait kiterjesztendi,
És az áldást mondja ránk.

Ami a király-kérdést illeti, arra visszatérünk még az *V. Ferdinánd* c. versről szólva. Annyi azonban talán az eddigiekből is nyilvánvaló, hogy Petőfi alighanem szenvedélyesebben hitt a védegyleti mozgalom célkitűzéseiben, mint ahogy azt ennek a versnek a művészi minősége mutatja. Az ihlettelenség mellett olyan henyeség is akad a költeményben, mint a hangzást zavaró névelőelhagyás („Kötelesség! mit az ember / Hon jólléteért teszem"), vagy petőfietlen szóhasználat: az ünnep szóval háromszor is „innep" alakban találkozunk, holott Petőfi ezt sem korábban, sem később nem használja költeményeiben.[4] Itt nyilván az erőltetett ünnepélyesség íratta le vele az „innep" szót, — vagy az is lehetséges, hogy a kedvetlenül szerzett költemény hideg sorai között fintorosan erőltette a népies i-zést a költő. Mint ahogy szokatlan nála a szót-szakító enjambement is:

Nagyszerüen üljük e föl-
Támadási innepet!

Mindezzel nem azt akarjuk igazolni, hogy a vers *politikai* értelemben petőfietlen 1844 őszén, hanem azt, hogy költőileg mélyen alatta marad a korabeli Petőfi-versek színvonalának. Ha a vers megírására az október eleji alakuló gyűlés, illetve Vahot Imre késztette Petőfit, akkor

[4] Az *i*-zés általában idegen Petőfitől. Az ünnepnél gyakrabban használt *üdvesség, üdvezelni* szavakat sem írja *i*-s alakban. A *Védegyleti dal* környékén is találkozunk az *ünnep, ünnepelni* szavakkal (pl. *Barátimhoz*) de sehol sem *i*-ző alakban. A *Búcsú Kunszentmiklóstól* című versben (1845 július) ezt olvassuk:

Lesz emléke e barátság
Ünnepének?
Ünnep volt ez, a barátság
Szép ünnepje.
— — — — — — —

valószínűleg azért jelent meg csak december legvégén a Pesti Divatlapban, mert a költő vonakodott közre adni e gyenge versezetet, s Vahot ekkor újabb rohamot indíthatott a közlés érdekében, mivel pöre támadt a Honderűvel a Védegylet ügyében.[5] Az is lehetséges, hogy a szaporodó védegyleti irodalom hatására szánta el magát Petőfi a vers közlésére.[6] Lényeges a mi számunkra most az, hogy ez a liberális színezetű védegyleti vers nem szól-szárnyal Petőfi lelkéből, — legfeljebb csuklójából kanyarodott a papírra. Petőfi másként, más alapon állva helyeselte a védegyletet, mint a köznemesi progresszió tábora. És ha ennek a „más alapnak" nem is láthatóak még tisztán a politikai körvonalai, mindenesetre felsejlenek a *Védegyleti dal* verskörnyezetében. S egyébként is: ha van az esztétikai minőségnek perdöntő szerepe — márpedig hitünk szerint van! — akkor a *Védegyleti dal* nem tekinthető belső költői kényszer szülöttének! Olyan alkalmi vers ez, melynek elkészítésére — ki tudná ma már pontosan megmondani — miféle körülmények bírták rá a költőt. Vörösmarty például — ugyanebben az évben a Kisfaludy Társaság megrendelésére írt egy *Hymnus*t, azzal a céllal, hogy versével kiszorítsák a Gotterhaltét. Nemes és nagy cél volt ez, Vörösmarty mégis úgy nyilatkozott, hogy „Bajos az embernek így megrendelésre írni...!" Pedig versének minősége kevésbé bizonyítja ezt, mint Petőfi *Védegyleti dal*ának petőfietlensége.

De lássuk most az egyik „kulcsot" a *Védegyleti dal*hoz. A *Batthyányi és Károlyi grófnék* című vers még megjelent a Pesti Divatlapban, utóbb azonban a költő kihagyta költeményeinek gyűjteményes kiadásából, mivelhogy megszigorodott a véleménye az arisztrokratákról. Ebből túlzás nélkül levonhatjuk azt a következtetést, hogy 1844 őszén Petőfi még összeegyeztethetőnek tartotta elveivel, hogy kékvérű hölgyeket dicsőitsen, s nyilván ő is helyeselte a hazafias arisztokrácia megbecsülését az érdekegyesítés szellemében, ha nem is olyan hang

[5] Lehetséges természetesen az is, hogy Vahot a vita alkalmából egyszerűen elővette Petőfinek régebben megírt költeményét, sőt az sincs egészen kizárva, hogy Petőfi ekkor, tehát decemberben írta meg a verset. Minderre azonban nincs a kezünkben bizonyíték. A *Honderű* és a *Pesti Divatlap* vitája a *Honderű* válaszával (Nádaskay Lajos tollából!) folytatódott (1844. dec. 28.), s nem érdektelen megjegyezni azt sem, hogy a *Honderűben* a *Pesti Divatlap* támadása (dec. 15.) *után* és Petőfi védegyleti versének megjelenése (dec. 29.) *előtt* látott napvilágot Nádaskay Lajos ormótlan támadása Petőfi ellen! Azt sem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy Vahot cikke (P. D. L. dec. 15.) külön kiemeli a *Honderű*nek gúnyra magyarázott javaslatát egy nemzeti bolt felállítására, melyben sajátos nemzeti cikkeket árusítanának. (Amolyan népművészeti boltra gondolt a *Honderű*.) Vahot figyelmét a *Honderű* „zsiványcostüm" kifejezése ragadja meg, mert ebben „a rossz szándékból eredető gúnyolódás" kétségtelen jelét látja. Nem Petőfi öltözékére s az általa, Vahot által kedvelt nemzeties ruházatra való célzásnak tekintette ezt a kitételt a P. D. L. szerkesztője? A válasz hevéből túlzás nélkül lehet következtetni erre. Egyébként a védegyleti vita Petőfi verse mellett is hullámokat vet még a lap december 29-i számában. Vahot a *Szerkesztői számadás*-ban frontális támadást indít a *Honderű* ellen, a *Fővárosi Hírek*-rovatban pedig tovább folytatja a polémiát a *Honderű*vel a honleányok báli öltözékéről. Érdemes még idejegyezni Vahotnak egy levélrészletét. 1844. december 18—20-a körül írta Erdélyi Jánosnak: „A védegylet roppant haladásban, van, hölgyeink is magyar cartont viselnek még a bálokban is. Ez most itt a fő dolog, ügy és tárgy." (Erdélyi János levelezése. Sajtó alá rendezte T. Erdélyi Ilona. s. a.)

[6] Többen is írtak költeményt a Védegyletről, nem annyira az 1844-es megalakulás alkalmából, mint inkább a z1845-eleji fellendülés idején. Garay *Köréneke* 1844. december 1-én jelent meg a Pesti Divatlapban, Erkel szerzette hozzá a zenét. Több epigramma is foglalkozik a védegylet nyúitotta témakörrel, például Bulyovszky Gyula kétsorosa, a *Védegyletes* (u. o. dec. 8.). Bajza *Ébresztő*je 1845 januárjában az Életképekben, Garay: *Védegyleti dal*-a ugyanott áprilisban látott napvilágot. Még Garay nővére is írt egy *Védegyleti szózat a magyar hölgyekhez* című verset, amely *Ninától Szekszárdról* aláírással jelent meg a Pesti Divatlapban, 1845 márciusában. Riedl Frigyes írja: „A Védegylet keltette lelkesedés még a zenedarabok címében is mutatkozik. 1844-ben jelent meg attól a Rózsavölgyitől, kiről Petőfi szép költeményt írt: *Iparvédő, Népies magyar* és Bartay Edétől: *Védegyesületi körmagyar* című zenemű — ...Volt különben Vahot Imrének egy védegyleti tendenciával írt vígjátéka, *Védegylet*, melyet 1845-ben Kolozsvárt elő is adtak." (Petőfi Sándor c. munkájában; 32—33.)

[7] Ld. Tóth Dezső: Vörösmarty. 389.

súllyal, mint ahogy azt a grófnékat köszöntő fáklyás tiszteletadás szónoka, Vay Dániel tette.[8] A vers mögött vitathatatlanul a hazafias, szabadelvű álláspont munkál, s még azt sem állíthatjuk, hogy kényszeredetten. A költeménynek van lírai lendülete, s évtizedek múltán is kiérzik strófáiból, hogy a költőre lelkesítően hatott a honleányok hatásos esti ünneplése. Mégis: aligha sorolhatjuk ezt a költeményt az irodalom színtiszta liberális gesztusai közé, hiszen a költői alapállásban már jelen van az a megkülönböztető, magát elválasztó, kiemelő, saját különállását nyomatékossá tevő izomfeszítés, amely egyedül-álló a védegyleti irodalomban. Petőfi ennek a különállásnak hangsúlyozásával nyitja a verset:

Nekem nincs semmim, semmim e hazában,
De én egészen az övé vagyok;
Bánat- s örömkönny forr szememben, amint
Sötétül napja, avvagy fölragyog.

Petőfi azzal kezdi, amiben az *ő* helyzete *különbözik* az ünnepeltekétől, sőt: amiben az ő hazaszeretete, a *nincstelen* hazaszeretete különbözik az arisztokrácia nemes honpártolásától. Polemikus ez a vers-kezdés, ez a hangszerelés, nem is nagyon távoli rokonságban *Az Alföld* intonációjával. S ha odaolvassuk a vers elé a már idézett Vay Dániel szónoklatának egyik mondatát — „Ti roppant vagyont, dus kincseket öröklétek őseitektől — családotok, nevetek fényét legalább is kétszerezétek" — akkor körülbelül látjuk is a kiváltó okát Petőfi plebejus indulatrándulásának.[8a]

Ami ezután következik, az lendületes, olykor szónokias, de személyes hitelű dicsérete a két lelkes asszonynak. A dicsérve köszöntés hagyományos ódai hangnemét Petőfi a vallomás közvetlenebb tónusával frissíti fel. Élénkíti az előadást a kérdés-felelet gyorsabb ritmusa („Láttátok-e... — Én láttam, láttam!") s egy-egy személyes vonatkozású banalítás:

Hahogy sokáig néztem volna őket,
Szemfényemet vesztettem volna tán.

— vagy néhány dalszerű és a későbbi szerelmes versek hangulatára emlékeztető sor:

S hallottam édes ajkaik zenéjét.
— — — — — — — — — — — —
Miért nem voltam a lég ajkaiknál?
Hogy vittem volna szét e hangokat...

Emellett aztán sok a versben a korabeli hazafias líra sablontárából kölcsönzött szóvirág: a kezdő sorok igazi lírájára következő metafora-soron ellangyosodik a költeményt indító melegség.

[8] „És most hol vagytok hitvány vádlók, kik állítjátok, hogy mi az arisztokráciát nem szeretjük? meg vagytok cáfolva! íme magyar hon két legjobb, legjelesebb leányának tisztelgünk. Igen, mi az igazi s ez értelemben vett arisztokráciát tiszteljük s szeretjük is." (P. D. L. 1844. nov. 24. 123. l.)

[8a] A plebejus hazaszeretet apoteózisa Erdélyi János *Pórfiu* (1837) c. verse. Később — 1848-ban — mintha Petőfi 1844-es versét visszhangoznák Samarjai sorai:

Nekünk nincs egy arasznyi birtokunk
Mi az egész hazáért harcolunk
(Harc lesz talán)

S Petőfi akkor már forradalmi pontossággal és energiával fogalmazza újra a régi gondolatot.:

Küzd a gazdag, de nem a hazáért,
Védi az a maga gazdagságát...
Csak a szegény szereti hazáját.
(A vén zászlótartó)

Rokon-célzatú, de egészen más hangszerelésű vers *A külföld magyarjaihoz.* A lírai vallomásnak szélső típusa a *lírai átok.* Újabb irodalmunkban e nemben is Petőfi kezdi a sort, még csak nem is az úttörők akadozásával, hanem teljes hangerővel:

Ti fekélyek a hazának testén,
— — — — — — — — — — — —
És ti rablók!
— — — — — — — — — — — —
Amiként ti e szegény hazából
Magatok számüzitek;
Vesse úgy ki csontotokat a sir
S a menyország lelketek!

A megszólítottak azok a magyar mágnások, akik külföldön élték fel birtokaik hasznát, akik lenézték a hazai életet és lebecsülték a hazai lehetőségeket, akiket abszentisták néven ítélt el a korabeli hazafias szellemű politikai közvélemény, s akik között akadt olyan grófi család is, amelyik nemcsak ruháit vásárolta külföldön, de szennyesét is Párizsba küldte mosatni.

Petőfi támad; hangja végletes, megsemmisítő. Horváth János azt írja könyve egy helyén, hogy „*A külföld magyarjaihoz:* a korholó hazafias költemények társa, de sokkal erősebb hangú a megszokottnál; már-már petőfiesen szenvedélyes, szidalmazó, átkozó jelleg." (108. l.) Ami kétségtelenül igaz, különösen a szokatlan hangerő kiemelése. Máshol viszont azt írja, hogy ez a vers „még a hagyományos dorgáló hazafiság verse" (335. l.) — ami csak annyiban találó, amennyiben *A külföld magyarjaihoz* tartalmilag nem lépi túl a nemesi progresszió koncepcióját, viszont a költemény indulata derekasan meghaladja a „hagyományos dorgáló hazafiság" és a korholás reformkori megnyilvánulásait. Annakidején az ifjú Vörösmarty zúdította rá zsenge haragját az „emberekből vért szívó gaz emberek"-re *(A pókfi és szunyog, 1821);* majd Kölcsey átka sújtott le a rabságot tűrő gyávákra *(A szabadsághoz, 1825)* — de mindennél rokonságosabb Petőfi hangjával a *Zrinyi második ének*ének tónusa. (1838) A hazára „kánya, kigyó, féreg egyre támad" — s a költő a sorsot kérleli: „Taposd el a fajt, rút szennyét nememnek;". Itt is honáruló magyar urakról van szó, itt is átkosan keserű a nemzetszenny megbélyegzése. De Petőfi átkozódása provokatívabb és személyesebb: jól kihangsúlyozott egyes szám első személyben fordul szembe a hazafiatlan mágnásokkal. A versszerkezet is ezt a támadó indulatot formázza: a költő azzal kezdi, ami szíve szerinti lényege a versnek: az abszentisták példátlanul kemény becsmérlésével. Ehhez még odahangsúlyozza a maga átkozódó költőségét is (2. strófa) — íme az első szerkezeti egység. A 3—6. strófa tulajdonképpen lírai érvelés, a hazafiatlan mágnások bűneinek szenvedélyes felsorolása, illetve ráolvasása a bűnősök fejére. A *szegény* haza és a *gazdag* mágnások metaforákkal élénkített szembeállítása ennek a második szerkezeti egységnek a gondolati alapmotívuma. A költő indulatának emlékezetesen tömör bemutatkozása a vers elején jobban sikerült, mint a gyűlölet okainak lírai elemzése: ezt a négy strófát nem érezzük olyan egy-anyagból öntöttnek, mint a verskezdő kettőt. A verszáró hetedik strófa értelmileg a második szerkezeti egységből nőtt ki, átkozódó hangjával pedig az első szakaszra üt vissza. A verszárás emlékeztet A *nemes* utolsó sorának radikális nyomatékára: sír és menny vesse ki magából csontotokat, lelketeket. Az átoknak ezt a befejező passzusát egy hasonlati párhuzamban állítja elénk a költő: „Amiként ti e szegény hazából — Magatok számüzítek;" — úgy vessen ki benneteket sír és menny. Ha aprólékosan elemezzük a hasonlatot, kiderül, hogy az csak a „távol-kivüllét"-mozzanatában felel meg céljának, egyébként a hasonlított elemek jellege és érzet-minősége éppenséggel nem harmónikus. De a vers egységében, s különösen a verszárás nyomatékos helyzetében nem az alkotó elemek pontatlansága hat, hanem a központi gondolat ereje. A hangvétel szokatlanságát inkább kiemeli, frappánssá teszi mint tompítja a költemény formája: az ötös és

negyedfeles trochaikus sorokat váltogató félrimes szakasz nem tartozott a reformkori líra gyakrabban használt strófaszerkezetei közé.

Ha a *Védegyleti dal* azt mutatta, hogy a költő elveivel nem állott ellentétben a mozgalom pártolása, de nem is jelentett számára ihletforrást a védegylet igenlésének középnemesi érv-rendszere; ha a *Batthányi és Károlyi grófnékhez* írott költemény arról tanúskodik, hogy egy lelkes demonstráció versre lobbanthatta Petőfit a hazafias arisztokrata-nők dicséretére — de csakis a maga *különállásának* hangsúlyozásával, — akkor a *A külföld magyarjaihoz* intézett lírai átok azt bizonyítja a maga féktelen, szélsőséges, nyers hangjával, hogy a hazafiatlan arisztokrácia *elítélése* olyan pontja volt a mozgalomnak, amellyel a költő fenntartás nélkül egyetértett, sőt amely feladatot radikálisan „túl is teljesítette". *Ihlet-nélküliség* a konvencionális védegylet-pártolásban, a nincstelen *különállásnak* hangsúlyozása és a hazafiatlan mágnások elítélésének költői *túlteljesítése:* ime, ezek azok a szinte reflex-szerű ránduláslok Petőfi „védegyleti" verseiben, amelyekből arra következtethetünk, hogy a költő még ezen a politikailag prae plebejus pályaszakaszán sem állott „vegytiszta" nemesi-liberális alapon.

*

És a király? Petőfi politikai arculatának talán a legidegenebb vonása a „jó király"-nak juttatott elismerés 1844 végén, a *Védegyleti dal*-ban, s még az *V. Ferdinánd*-ban is, noha a dicséret tónusa itt profánul fölényes, plebejus módon vállveregető. Mindehhez hozzáadhatjuk még a *János vitéz* francia királyát, aki jóindulatával és ügyefogyottságával a versben megénekelt V. Ferdinánd rokonának látszik. De akad itt más probléma is. Ismeretes, hogy az irodalomtörténészek elsősorban azzal érvelnek *A királyok ellen* írott költemény 1844-es keletkezési dátuma ellen, hogy az ekkoriban írott Petőfi-versek még nem tükröznek ilyen francia-szabású radikalizmust.[9] Mi is lehetségesnek tartjuk, hogy Petőfi egy-két évet tévedett a vers kronológiai helyének kijelölésében, de nem állítjuk ezt teljes bizonyossággal, s egyébként is meggyőzőbb érvnek tekintjük *A királyok ellen* stiláris kiütközését az 1844-es verskörnyezetből, mint eszmei unikumvoltát. Efféle versek nyomtatásbeli megjelenését már az ön-cenzúra is lehetetlenné tette ekkor, — „nem szükség megmagyaráznom, miért hevert mindeddig íróasztalomban, annak is a fenekén." — írta Petőfi 1848-ban erről a költeményről. Ami azonban elgondolkoztató s Petőfi időmeghatározását támogatni látszik: az *A királyok ellen* első részének királyszemlélete, amely némi rokonságot mutat az *V. Ferdinánd* és *János vitéz* királyképeivel:

Tudjuk, hogy játék kell a gyermekeknek;
Midőn a népek gyermekek valának,
Magoknak cifra ragyogó játékszert,
Bibor karszéket, s koronát csináltak.
S rányomták ezt egy fajankó fejére,
S felülteték e fajankót a székre.

S itt a királyság, ezek a királyok,
S ők, ahol ülnek, ahol fejök szédül,
Azt gondolják a kábító magasban,
Hogy uralkodnak isten kegyelmébül.
Csalatkozásban éltek, jó királyok,
Nem uraink, csak bábjaink valátok.

Íme, a vers első két strófája. A „fajankó", „báb", „játékszer"[10] és a — fenyegetően akcentuált

[9] V. ö. Horváth János *i. m.* (10. és 515.; Turóczi Trostler József: Petőfi Sándor összes művei I—III. (MTA. I. Oszt. Közl. III. K. 389.; Fekete Sándor: Petőfi, a segédszerkesztő. 56—62. (Irodalomtörténeti Füzetek, 20. szám. 1958.)

[10] Ezek a motívumok sem itt jelennek meg először a magyar irodalomban. Vörösmarty *Csongor és Tündé*-jének bukott fejedelme kezdi így monológját az V. felvonásban:

— „jó királyok" motívum-sorozat kétségtelenül emlékezetünkbe idézi a szabadakarat nélkül való, báb-figuraként jellemzett V. Ferdinándot. Igaz, hogy *A királyok ellen* írott versből teljesen hiányzik az *V. Ferdinánd*-ban megütött bántóan-sértően megbocsájtó alaptónus, — ehelyett királypusztító radikalizmussal lep meg a költő. Viszont igaz az is, hogy a későbbi — 48-as — király-versekből teljesen hiányzik a „báb-fajankó"-motívum, az egyetlen *Dobzse László* című költemény kivételével, amely viszont tökéletesen élethű ábra a pipogya uralkodóról. Akinek megverselése 1848 júniusában viszont kétségtelenül asszociálja a még uralkodó V. Ferdinánd alakját.

A királyok ellen Petőfije kikel az „isten kegyelméből" való uralkodás eszméje ellen. Sajnos, még ez sem anakronizmus Magyarországon 1844-ben, amikor Európa haladottabb felében az „isten kegyelméből" való uralkodás tagadása már évtizedek óta a politikai egyszeregyhez tartozik, s nálunk is beleívódott az értelmesebbek közvéleményébe — ugyanakkor, amikor hivatalból makacsul üldözték ezt a felvilágosult eszmét. Már a 30-as években is terjesztettek Magyarországon olyan röpiratot, mely a *természetjog* elvét állította szembe az isten kegyelméből való uralkodás elvével és gyakorlatával.[11] Táncsicsnak 1843-ban írt és 1844-ben Lipcsében megjelentetett *Sajtószabadságról...* című munkája is azt hírdeti, hogy „szentnek senkit sem ismerek az emberek közül", s hogy a királyt alá kell rendelni a népfelség elvének. Táncsics még monarchikus alapon áll, de felfogása a királyi funkcióról inkább a köztársasági elnök szerepét idézi, mintsem a hagyományos uralkodóét. [12] Ha mindehhez hozzáadjuk még a felvilágosodás korának buvópatakként tovább élö ideológiáit, akkor nagyjából látjuk is azt az ideológiai horizontot, amely alatt — akár négy évvel a forradalom előtt is! — megszülethetett Petőfiben az isten kegyelmé-

Gyermek volt a nép, bábok istenei;
Én fölneveltem őket, báb helyett
Kitettem a hírt, s bátor fajzatok
Hagyták el a baromság ólait.
— — — — — — — — — — —
Nagy nemzetekké serdülő a világ:
Nyakamra nőttek, s mely nagy tő valék,
Most földre huztak önnön ágaim.

[11] WERTHEIMER EDE: Magyarország és a forradalmi propaganda. Századok, 1916.

[12] Táncsicsnak ezt a munkáját *Lipcsében* nyomták, de a címlapra — a rendőrséget megtévesztendő — *Páris* került. Táncsics itt naivan, de nem minden korszerűség híján képzeli el a király szerepét a jövendő köztársaságban: „Mert ha bár oly szerkezetű, s oly tökéletes köztársaság alakul is, milyen még senki agyában meg nem született, és csak a szabadsajtó tartotta fenn magának azt kitalálni, mivel más szomszéd társaságokkal némi viszonyban vagyunk, kegyed Uram Király, annak Központján mutató lesz, mert kell egyvalakinek lenni, ki a szomszéd társaságok biztosait elfogadja. Ha például akár az orosz, akár a francia társaság valami ügyben velünk értekezni kíván, s követet küld, az nem mehet faluról falura, városrul városra, hogy küldetésének okát minden egyes polgárral közölje. A haza közepén tehát lesz egy megbízott, s az a király, de ő semmit maga nem végez." Egyébként a „Sajtószabadságrul" példányainak elkobzása után sem volt különösebben nehéz Táncsics művének a terjesztése. Maga Táncsics írja le az Életpályám-ban, hogy egyrészt a könyvárusoknál rejtve maradt példányokból adtak a megbízható embereknek, másrészt Táncsics Pozsonyba ment, s ott — személyét titokban tartva — az országgyűlés minden egyes tagjának eljuttatott egy példányt.

Az akkori cenzurális viszonyok között magának a „köztársaság" szónak helyeslő kiejtése is tilalmas tett volt. Amikor az Athenaeum 1838-as évfolyamában megjelent SCHEELLER: A föld öt részének characteristicája című leírása (NAGY ELEK fordításában), amelyben a szerző dicsérőleg említi az amerikai „republicanismus alakját", s hogy „Amerika az egyedüluralkodás nélküli képviselői rendszert vevé fel alapjául", s kijelenti, hogy a demokrácia tekintetében „Amerika jelenleg a világ iskolája..." (42. sz.) — akkor a rendőri jelentések nyomatékosan megrótták a pesti cenzura enyheségét, mivel a „monarchikus elvvel ellenkező" nézeteket engedett megjelenni. (Ld. KÓSA JÁNOS: Az Athenaeum és a bécsi rendőrség. IT. 1942.)

ből való királyság elvének a kritikája. Mindezt természetesen csak *lehetőség:* a röpiratok *illegálisan* terjedtek, Táncsics munkáját *lefoglalta* a rendőrség, s csak néhány példány siklott keresztül a drasztikus ellenőrzés hálóján; nincs közvetlen bizonyítékunk arról, hogy Petőfi bármelyiket is olvasta volna. Azt viszont tudjuk, hogy 1844-ben már ismerte, sőt állandóan magával hordozta Béranger verseinek gyűjteményes kiadását, amelynek már a második kötetében találhatott olyan költeményt, amelyben francia mestere kíméletlen gúnnyal tépázza meg az isten kegyelméből való uralkodás elvét. *(Le bon Dieu.)*[13] Ebben a háromkötetes műben egyébként nemcsak a költemények, hanem az előszó is támaszthatott Petőfiben anti-monarchikus kételyeket. Hogy a franciául ekkor már úgy-ahogy olvasó költő az első kötetek nem-politikai jellegű verseit studirozta volna — ahogy az a Petőfi-irodalomban szerepel — és későbbre hagyta a harmadik kötet politikai verseinek megismerését,[14] — ezt kötve hisszük. Inkább az a valószínű, hogy Petőfi mohósága előbb követelte meg a politikai versek ismeretét, mint a másneműekét, — csak a bordalíró Béranger hatását Petőfire korábban jelezhették a sajtóban megjelenő versek, mint a politikusét, mivel ez utóbbi csakis *illegálisan* érvényesülhetett az akkori Magyarországon. De tegyük fel, hogy Petőfi ekkor még nem olvasta el a politikai verseket, amelyeknek nyomait egyébként az első és második kötetben is megtalálni. De a Béranger-kötet előszavát nyilván olvasta: Horváth János is feltételes mód nélkül állítja, hogy ennek az előszónak népiesség-programja hatott a korabeli magyar irodalmi mozgalmakra, s Béranger könyve megvolt Petőfi tulajdonában. (i. m. 69. l.) Annyi monarchizmust már igazán nem tételezhetünk fel Petőfiről, hogy az előszó olvasása közben az agyalágyult király iránti lojalitásból kihagyja az óvatosan fogalmazott, de a király ellen hangoló passzusokat, — csakúgy, mint a versek közül a királyellenes költeményeket. Mert erre lett volna szükség ahhoz, hogy 1844-ben védve legyen a Béranger oldaláról jövő királyellenes hatásoktól. S akkor még nem is vettük számításba azokat a hatásokat, amelyek Schiller és Heine s korlátozott mértékben, Victor Hugo felől érhették a költőt!

Az *V. Ferdinánd*hoz intézett költői sajnálkozás kétségtelenül elüt minden addigi magyar király-vers tónusától. Nem tudjuk, hogy Petőfi sajtóbeli közlésre szánta-e frivol művét, vagy sem, annyi azonban bizonyos, hogy ez a költemény az akkori cenzurai viszonyok között nem jelenhetett meg. Tulajdonképpen nem is politikai király-szemléletével üt el a vers a korabeli ellenzéki felfogástól, hanem a király személyének profánul-fölényes kezelésével. A költeménynek ez a gondolata:

[13] Ezt olvassuk a költeményben:

Que font ces nains si bien parés
Sur des trônes à clous dorés?
Le front huile, l'humeur altière,
Ces chefs de votre fourmilière
Disent que j'ai béni leurs droits,
Et que par ma grâce ils sont rois.
Si c' est par moi qu'ils regnent de la sorte
Il veux, mes enfants, que le diable m'emporte,
Il veux bien que le diable m'emporte.

[14] „először Bérangerban is főként a bordalköltő ragadja meg, hiszen az előtte megjelent magyar fordítások is ezt az oldalát domborították ki, s Béranger összes költeményeinek első kötetei is ezt, az ifjú bohémet mutatták meg neki" (Müller Lipót: Petőfi politikai költészete és Béranger — Eötvös-Füzetek III. 1924. 29.) A jegyzetben pedig: „A »nouvelle science« költeményeit főként az utolsó kötet tartalmazza. Ezeket valószínűleg csak később olvasta a költő" (uo.) Amihez csak annyit fűzünk még hozzá, hogy már az első és második kötetben is találhatók olyan költemények, amelyek közvetve-közvetlenül mállasztották a királyi tekintélyt. A maga indirekt módján még a kötet-nyitó *Le roi d'Yvetot is.* Az első két kötet egyébként bővelkedik politikai érdetű chansonokban és másnemű lírai versekben, — példaként említjük a következőket: *Na république; Plus de politique; La censeur; Le bon Pape; Les souvenirs du peuple; Le bon dieu; Le poete de cour;* stb.

Megtennél te mindent
A magyar javára;
Csakhogy titkos önkény
Korlátokba zárja.

— voltaképpen annak a nagyhagyományú hiedelemnek a versbe szedése, mely szerint az uralkodó jóságos, csak a tanácsosai ellenségei a magyarnak. Adott esetben elsősorban Metternich, — kinek „utált, nyügző kémrendszere tőlünk — Rendüle annyira meg, hogy nyaka végre kitört!... "— írta a pozsonyi szép napokra emlékezve, némi túlzással, Kolmár József. De ha az idézett Petőfi-strófát nem az összefüggésekből kiemelve, hanem azok között értelmezzük, akkor nyilvánvaló lesz, hogy a vers lényege nem a konvencionális királypárti tanácsos-ellenesség, hanem a császári tekintély kedélyes detronizálása. A szóban forgó strófa előtti verskezdő szakasz így hangzik:

Igaz-e, királyom,
Amit mondogatnak?
Nálad híre sincs a
Szabadakaratnak.

Ez pedig nem a tanácsosok bírálata, hanem nyílt kimondása annak, amiről az egész ország suttogott: a király gyengeakaratú, sőt — amit Petőfi tónusa is csak sejtet — gyengeelméjű. Alább pedig a vaskosabb profanizálástól sem riad vissza Petőfi: ahogy Ferdinánd magánéletét ecseteli, abban már előbbrevaló a sértő sajnálkozással megpödört gúny, mint a hagyományos tanácsnok-bírálat:

S nemcsak közdolgokban
Vagy te korlátozva;
E gyalázatos kény
Elhat ten lakodba.

Ami örömödnek
Volna kutforrása,
Elzárják előled,
Hogy szemed ne lássa.

Aztán nyílt leleplezése következik a korábban felemlített „titkos önkény"-nek: a király tulajdon szolgájának rabja, „szolgádnak királyom, — Ki sajátod lopja! —" — ami éppenséggel célzásnak is tekinthető a királyné és a „szolga" kapcsolataira. Így pedig pompásan illeszkedik bele a tutyi-mutyi császár képe Petőfi zsánerképeinek sorozatába, az Ambrus gazdák és az „öreg úr"-ak mellé. Rokonával, a *János vitéz*-beli francia királlyal együtt. A költeményt záró sajnálkozás („Ha ez így van: sorsod — Szivemből sajnálom".) és a legényes finálé („Úgy nézz a szemembe, — Jó öreg királyom") nem harci kürtszavak, hanem egy gúnykép stílusos, vállonveregető végakkordjai.

Mintha egy közel három év előtti műfordítását akarta volna „jóvátenni" Petőfi ezzel a költeményével. Claudius *Pórnak esti dalá*-ról van szó. A pápai diák annakidején derekasan magyarította a loyális szellemű, helyenként Orczyra emlékeztető német pap-költő versét, bele is másolták a fordítást a Képző Társaság Érdemkönyvébe. Később megjelent a *Tavasz* c. zsebkönyvben is (1845), több más verssel együtt, A. B. monogrammal. Szinte szatírikusan cseng a mai fülben az a póri gutgesinntség, amellyel ebben a versben a parasztok vélekednek a királyról. Nem is szólva a paraszti megelégedettségnek idillien derűs, önleleplezően hamis rajzáról. A Claudius-vers király-strófáinak hangvétele kétségtelenül rokonian cseng az V. Ferdinánd tónusával:

Sokat tálalnak a királynak,
Ö, amint hirelik,
Mindennap sültet, meg lepényt, meg
Pástétomot eszik.

S egy ember van mellé rendelve,
Más dolga nincs neki,
Asztalnemüjét rendezi csak,
S szolgálatát teszi..

Van ebben a szemléletben valami mesterkélten naiv népiesség: az „amint hirelik" előadó-attitüd s a jólét primitív szemléletű rajza erre vallanak. A Petőfi-vers modorában is jelen van az „Amit mondogatnak", „Ha ez így van" népies gesztusa, s a király állapotának rajzából sem hiányzik egyfajta egyszerűsítő naivitás. Ám itt a kifejezés funkciója éppen ellenkező, mint a Claudius-versben: a naiv hangszerelés játékossága csak fokozza a királyi tekintélyrombolás hatását. Meg kell még említenünk azt is, hogy ezt az 1844-es, Petőfire annyira jellemző „átmeneti" királyellenességet csak egyfelől indokolja a népben s — mutatis mutandis — a haladó nemességben is élő hagyományos loyalitás. Másfelől a francia helyzet segít megértetni ezt az ellentmondásos király-szemléletet, ahol is az 1830-as polgári forradalom után *monarchikus* formákkal kereszteződött a liberális progresszió, mégha ez a monarchizmus polgár- királyságot jelentett is. A radikális ellenzék s a polgár-király között aztán hamarosan jelentkeztek az ellentétek. A francia viszonyokról a sajtó hézagos hírszolgálata mellett nemcsak Béranger könyvének előszavából, hanem kedves magyar regényéből, Eötvös *Karthauzi*jából is tájékozódhatott Petőfi.

Mindezt látva, elmondhatjuk, hogy ha a monarchikus államformát nem is, de a monarchia tekintélyét alaposan megtépázza ez a költemény, amelyet — óvatos fogalmazással — méltán tekinthetünk a profanizálódó király-szemlélet bizonyítékának. Ha pedig kevésbé óvatosan mérjük ki szavainkat, akkor azt mondjuk, hogy a nagyjából egyidős *Védegyleti dal* és *V. Ferdinánd* című költemények közül ez az utóbbi tükrözi hívebben Petőfi felfogását az uralkodóról, míg az előbbi költemény zárószakaszával együtt amolyan penzum-vers, nemcsak művészi, de politikai értelmében is a szónak.

Az *V. Ferdinánd*ról írott költemény nem puszta tollgyakorlat volt, nem amolyan magánhasználatra szánt politikai frivolkodás, hanem kéziratban terjedő hangulatjelzője és élesztője a készülődő fiatal Magyarországnak. Petőfi beírta ezt a verset Neumann Károly füzetébe, Neumann híven megőrizte azt, s 1880-ban nyomtatásban is megjelentette. Azt is tudjuk, hogy Pákh Albert is jól ismerte a költeményt, s nyilván Petőfi is, Neumann is, Pákh is terjesztette az ízes sorokat megbízható barátok között. Nyilván tudott a versről a pilvaxisták java, — s nem telt el másfél esztendő, hogy V. Ferdinánd levélben intette szigorúbb figyelemre Majláth grófot a Pilvax-beliek renitens magatartása miatt. „Értésemre jutott, hogy Pesten a Pilvax-féle kávéházban négy-öt fiatal ember »Táblabírák« néven szítja az ifjúság minden mozgalmát, melyet a rend korlátai között tartani az ön személyzetének volna feladata. Megbízom önt, hogy kutassa behatóan a dolog mibenlétét s a fennálló bajok megszüntetése végett egész eréllyel járjon el." — kezdődik a császár által aláírt, nyilván Metternichtől sugallt levél.[15] Petőfi 1844 végén írott verse és az 1846. március 17-én kelt királyi leirat között valószínűleg semmiféle közvetlen kapcsolat nem állott fenn. De nyilván volt *szellemi* kapcsolat a vers és a Pilvax-beliek gondolkodásmódja között, s így aligha lepődhetünk meg a királyi leirat szövegén.

[15] A Magyar Salon közleménye nyomán újra közölte a Pesti Napló 1891/147. számában.

Petőfi verse kétségtelenül disszonáns hang a korabeli magyar lírában is. Nemcsak Sujánszkynak Petőfihez írott verse és 1844-ben megjelent „vallási és hazafiúi" *Költeményei* dicsőítik fenntartás nélkül az uralkodót, de őt köszöntik Vörösmarty, Garay és Bajza versei is. Petőfi úgyszólván egyedül áll ekkor merész, király-ellenes tiszteletlenségével. Tudjuk, hogy az effajta tónus sem a politikában, sem az irodalomban nem jelentkezhetett nyilvánosan, a biztos megtorlás következményei nélkül. Ám ennek ellenére sem valószínű, hogy irodalmi értékű királyellenes megnyilatkozások tömege halt volna el az irodalmi felszín alatt, hiszen ekkor még általánosnak tekinthető a monarchikus hit, s a liberális ellenzék még a Kossuth-i koncepcióban sem fordult szembe a dinasztiával. Igaz, a reformkor irodalmán végigvonul a zsarnok-ellenesség, gondoljunk például Kisfaludy Károly, Kölcsey, Szentiváni Mihály,[16] Kerényi Frigyes verseire, vagy Vörösmarty ifjúkori királyellenes hangjára *(A farkas)*, vagy Vörösmarty és Garay történeti tárgyú király-ellenes drámáira, illetve balladáira, Teleki László *Kegyencére*, vagy Jósika *Abafi*jára, vagy Vajda Péter erkölcsi beszédeinek egyik-másik gondolatára... De a reformkori zsarnok-ellenesség többnyire absztrakt megfogalmazásban jelentkezett, s amint — történelmi mezbe öltöztetve akár — konkretizálni kezdték a gondolatot, a mű fennakadt a cenzura hálóján. A személytől személyhez intézett s aktuális érdekű királyellenesség Petőfi versében kezdi el irodalmi pályafutását. Halott királyokat, allegorikusan megjelenített fejedelmeket őelőtte is elátkozott és megszentségtelenített már a XIX. század magyar irodalma. De *élő* királyba Petőfi lőtt először nyilat. Most még csak a nimbuszába. Később a királyi hatalom alapelveibe is.

*

Az *V. Ferdinánd*hoz írott költeménynek lelki és ízlésbeli rokona a *Legenda*. Időben is közel esnek egymáshoz; Petőfi 1844. október 20-ka táján küldi el Dömök Eleknek ezt a profán művet, azzal a megjegyzéssel, hogy „Tegnap írtam egy verset..." A költői szemlélet itt is népi humort tükröz; a vaskosabb plebejus anekdotázás kedélyes tónusában adja elő Petőfi ezt az ízes „legendát". A költemény tehát egy műfaj persziflázsa is, mégpedig olyan műfajé, amelyet éppen a 40-es évek elején kezdett reaktiválni az Őrangyal című vallásos almanach.[17]

[16] Szentiványitól *A vértanú* és *A kor fia* című költemény a *Remény* c. zsebkönyv 1840. évi kötetében jelentek meg. Valószínű, hogy Petőfi ismerte ezt a kolozsvári kiadványt.

[17] Petőfit fel is kérte Tárkányi Béla, hogy írna „legendát" a Sujánszky-szerkesztette évkönyv számára, s Petőfi tett is valamiféle ígéretet, mert ezév április 28-án igyen írt Tárkányinak: „igazat szólva, meg is akartalak lepni mingyárt első levelemben a... legendával De minthogy ez ideig az ihletés semmikép sem lepett meg, a fent említett dologgal én sem lephettelek meg tégedet. És, barátom, őszinte nyiltsággal szólva, aligha lesz valami már a legendából. Bizony isten, annyit törtem rajta fejemet, hogy no! és csak egy kukkot se tudtam összeeszkábálni... azaz hazudok, mintegy negyven sor meg van biz abból, de itt aztán a ne tovább!" Nem valószínű, hogy az itt említett negyven sort toldotta meg októberben *négy* sorral, s küldötte el mint „tegnap írtam" verset Dömök Eleknek. Lehetséges, hogy Petőfi valóban belekezdett valamilyen legenda megírásába, — talán az egri kispapok körében töltött szép napok emlékeitől fűtve. Ám az is lehet, hogy az áprilisi verstöredék *A pokol titkai* című hosszabb költemény része volt, amelynek csak címét ismerjük (P. D. L. 1844. okt. 20. és Vahot Imre Emlékirataiból.), de nem tudjuk, hogy csak tervezte megírását, vagy meg is írta azt Petőfi, avagy csak részletek megírásáig jutott el. Ebben a művében is lehetettek papellenes részletek, bár a mű — Vahot szavai szerint — elsősorban a cenzorok ellen irányult. Földessy Gyula hihetőnek tetsző „gyanuja" szerint Petőfi válaszul írta a *Legendát* Sujánszkynak *Petőfihez* c. versére, mely a *Honderű* október 19. számában jelent meg, s mely szerint Petőfi szívében „tiszta láng" ég „a király, szabad hon, Istenért"! (Nyugat, 1923.) Sőt Sujánszky még azt is feltételezi Petőfiről (s ennek valóban provokációs íze van — lásd Irodalomtörténeti Füzetek, 20. szám, 59. old.), hogy ha akadna valaki a „társivók között", aki nem hevül e szentháromságért, a „telt pohárt földhöz" hajítaná. (A *Legendá*-ról ld. még Hatvany i. m. II. k. 378. és 392.) Az *Őrangyal* c. almanachról ld. Brisits Frigyes: A XIX. század első fele. 323—329. (Megj. 1939.)

A költemény a papi tekintélyt tépázza meg, hiszen tudomást szerzünk benne a bujálkodó istenszolgájáról, s arról is, hogy a pokolnak több mint fele „pappal van tele". Minderről autentikus személytől értesülünk: magától az úristentől. Tévednénk azonban, ha a *Legendá*ban csupán pap-bosszantást látnánk. A költemény vulgarizmusa nem kíméli se Szent Pétert, se az istent; Petőfi leszállítja trónjaikról az égi nagyságokat, s amúgy népi módra láttatja őket — hasonlóan ahhoz, ahogy a *János-vitéz*-ben a népi képzetekhez asszimilálta a király figuráját vagy Tündérország bejáratát.[18] Péternek s főként az Úrnak plebejus asszimilációja hökkenetes szentségtörés. Csak el kell képzelni Petőfi leírása nyomán az álmában megzavart, bosszankodó istent („Az ember még csak nem is alhatik"), amint *felkel az ágyról, gyertyát gyujttat, felöltözik*, aztán „*hallja kend*"-del ébresztgeti a szeszes álomba merült Pétert, sőt *káromkodik* is a konok alvó láttán („mennykő üssön belé") — hogy tisztában legyünk vele: profán, derék, istentelen paraszt-isten ez, nem a templomi. Úgy megüli ez a hulló csillagot, mint János vitéz a griffmadarat, s úgy *felkapaszkodik* a bűnt-mutató ablakhoz, mintha *A helység kalapácsá*-nak világából szalajtották volna oda. Figyeljük csak az emberszabású mozdulatokat: miután benézett az ablakon, *leereszkedett*, s „*Igen furcsán csóválá meg fejét*", majd pedig ilyen szavakba öntötte sóhaját: „*Biz e, fiam, kuruc-história!*" Ember ez, nem isten, méghozzá rokonszenves ember; kedves, anekdotikus figura, akinek abban áll erénye, hogy nem azonos hagyományos önmagával. Egyfajta naiv-népi „atheizmust" sugároz ez a „legenda". Petőfi nem az ismeretelméleti mélységekben tépázza meg az istenhit gyökereit, hanem az ábrázolásban vetkőzteti ki lényegéből és formájából a mennyek urát. A fesztelenség és kedély, valamint az epikus-anekdotikus előadás érdekeit szolgálják a párosával rímelő ötös-jambikus sorok is; ez a versforma Petőfi lírájában már a *Legenda* előtt is a fesztelen közlékenységnek, újszerű természetességnek az érzékeltetője. A *Kerényi Frigyeshez, István öcsémhez, Kedves vendégek* formája ez, s rímtelen változatával a *Levél egy színész barátomhoz* című költeményben találkozunk.[19]

A *Legenda* természetesen nem jelenhetett meg nyomtatásban. De Petőfi nemcsak Dömök Eleknek küldte meg ezt a szentségtelen szerzeményt, hanem Bankos Károlynak is, s a vers kéziratban meglehetősen elterjedt, „néhol *A pap* cím alatt is" — tájékoztat Havas Adolf. *A Legenda* a néhány héttel később keletkezett Ferdinánd-verssel együtt Petőfi baráti használatra szánt tiltakozása is lehetett a neki tulajdonított — isten és király-tisztelet ellen. Lehet, hogy a *Legenda* nem a Petőfihez intézett Sujánszky-versre volt azonnali válasz. De kétségtelenül válasz ez a vers — legalábbis funkcionálisan — az istent és királyt éltető poétáknak, s a *Honderü* és a *Nemzeti Újság* újdonászainak, kik a vallástalanság térhódítása miatt aggodalmaskodtak. Császár Ferenc 1843-ban eképpen szabja meg irodalmi programját:

Isten, és hon, és király legyen
Mi jelszavunk: e három kis, de szent szó!
Ne féld csoportját törpe gunyolóknak,
Kik hont imádnak csak, s kiknek sem Isten
Nem kell, sem az, kit fölkentek királyul.

[18] Az égi hatalmasságokkal és földi helytartóikkal való fesztelen bánásmódra Bérangertől is nyerhetett biztatást Petőfi. A már 1844-ben birtokában levő Béranger-kötetben több olyan költemény található, melyekben a francia költő „humanizálja" az égieket s egyházi nagyságokat (pl. *Les clefs du Paradis; Le bon Dieu; Le mariage du pape;* stb.).

[19] Ennek a versformának első előfordulása Petőfinél még más jellegű hangulattal ötvződik *(Hazámban)*. Négysoros strófákra tagoltan a *Furfangos borivó*-ban is találkozunk párosával rímelő, ötös-jambikus sorokkal, s a *Csokonai* című költői anekdota strófaszerkezetének egyik ízét — az első két sort — is ez a forma teszi.

[20] Ld. Hatvany i. m. II. 378.

[21] Idézi Farkas Gyula: A „Fiatal Magyarország kora" c. munkájában (138. l.).

Ugyanez a Császár Ferenc két esztendő múlva Petőfit vádolja erkölcstelenséggel a *János vitéz* egyik-másik kitétele miatt („azt a bátor szented!"; „Megállj, a hitedet!"). Sujánszkynak 1844-ben megjelent kötete egész sor olyan programverset tartalmaz, amelyeknek célkitűzése azonos a Császár Ferencével. A legpregnánsabb a *Varázsszavak* című:

Három az, miért szivemnek
Minden lángja fellobog,
S arcomon hajnal sugárként
A nemesb kéj felragyog.
— — — — — — — — — —
És e három egy füzérben:
Isten, a hon és király.
— — — — — — — — —
Üdve, vágya a magyarnak
E szent háromságban áll.
— — — — — — — — —

Ezt ismerve, világosabban látjuk a *Legenda* és az *V. Ferdinánd* helyét és szerepét a korabeli irodalomban. Két „nemzet" volt akkor a magyar nemzetben, s Petőfi nemzetének nem a király- és istentisztelet volt az „üdve, vágya".[22]

A *Védegyleti dal* s a *Batthányi és Károlyi grófnék* mellett a *Mért nem születtem ezer év előtt?* című költeményt is szokás volt érvként emlegetni Petőfi reformkori szabású liberalizmusa mellett. Ha végigtekintünk a versmotívumokon, s látjuk *Árpád daliát*, halljuk *Lehel kürtjét* és a *hadvész* zaját, magunk elé képzeljük a *párducbőrön* heverő énekest, s elbuslakodunk azon, hogy a költő „henyélő század gyermeke" — akkor óhatatlanul a 20-as évek Vörösmartyja ötlik emlékezetünkbe, s azoknak a költőknek tisztes csapatja, akik az ő nyomdokaiba lépve hírdették a párducbőrös liberalizmust. Petőfi versének tehát mind *tárgyi* motívumai (a honfoglaló ősök életéből vettek), mind pedig alapvetőnek *látszó* eszmei közlése (a dicső múlt szembeállítása a henyélő jelennel) indokolják ezt a rokonítást. Sőt: a vers stílusának színe is közelebb áll a Zalán-i nyelvkörnyezethez s Petőfi egyik-másik zsengéjéhez, mint az 1844 végi verstermés stílusállapotához. Még a szoros, keresztrímes megoldás is elüt az általa ekkor használt lazább rímképletektől. Az ilyen kifejezések, mint „rivalgó kürt", „vadul kavargó örvény", s különösen a nyelvújításban kedvelt, s Vörösmarty s a pályakezdő Petőfi által is gyakran használt szóösszevonások („vérkedvelő", „ütközetmoraj", „rabbilincs") alkalmazása igazolhatják a fenti állítást. Ennek alapján pedig jogosultnak tetszik az a vélemény is, amely Petőfivel szemben Berecz Károly ellenversének juttatja a haladottabb politikai szemléletnek járó pálmát. *Jobb hogy születtem ezredév után* — így hangzik Berecz versének polemikus címe,[23] s nem minden költői készség híján leckézteti barátilag Petőfit:

[22] Jellemző adalékok a kor szellemi arculatához a különféle sajtómegnyilatkozások a vallástalanság ellen. Petrichevich Horváth Lázár „Jósika Miklós regényeiről s a regénylrodalomrul általában" című írásában ezt olvassuk: „Vallástalanság, mely kétkedéssel kezdődve hitetlenséggé aljasul, kezdi fölütni olykor hydrafejét ez ifjú nemzedék gyügyögéseiben. Vallástalanság, mely maga után hozza a féketlenséget, a demoralisatiók s illoyalítások minden nemeit." (*Honderü*, 1843. szept. 2.) Nádaskay Lajos amiatt sopánkodik, hogy „nálunk a vallásköltészet nem csak hogy maig sem virágzik, de még csak csecsemő állapotából is alig bír kiemelkedni" (*Honderü*, 1844. július 6.) A klerikális *Nemzeti Újság* lelkesen köszönti Sujánszky Antal vallásos költeményeit, de csüggedten állapítja meg, hogy a „vallástalanság korunk főbélyege, — a magyaré — fájdalmas igazság! — minden korban az volt!" (1844. II. 4. sz.)

[23] Petőfi verse 1845. január 5-én jelent meg a Pesti Divatlapban. Berecz költeménye az Életképekben jött ki, február 8-án.

— — — — — — — — — — — — — —

A küzdelem, mely mostan szárnyra kelt,
Nem szebb s nemesb-e, mint a multba volt?
Zászlónk fehér, s mi rajta irva van:
Arany betü az és nem barna folt.

A harci kürt, mely küzdelemre int,
Szellemtusára hivja bajnokit;
S nem dalnok az, ki dalra nem hevül,
Megzengeni a kor küzdelmeit.

Jobb, hogy születtem ezredév után,
Bölcsődalom hogy nem volt harczene;
Nyugodjatok, ti durva századok,
Velünk a jog, s szabadság istene!

Szép és korszerű az, amit Berecz vall és ír. Mégis Petőfié a nagyobb igazság. Nemcsak a költői, hanem a politikai igazság is[24] Ha Petőfi versének tárgyi és eszmei motívumait nem izoláltan vizsgáljuk, hanem összefüggésben a költemény lírai alapállásával, azzal a költői mozdulattal, amely mindezeket a motívumokat összemarkolja és értelmessé teszi — akkor tüstént megvilág lik, hogy a vers nem konvencionális hőskor-nosztalgia, nem a múlt és jelen reformkori szembeállításának sematikus lenyomata —, hanem egy új indulat költői kifejezése. Nem a „régi dicsőségünk, hol késel?" aggodalma szólal meg ebben a versben, nem is Kölcsey és Kisfaludy Károly jelent-hevítő múlt-idézése (Rákos-motívum!), hanem elsősorban Petőfi kiábrándultsága a maga korának lehetőségeiből, Petőfi elégedetlensége a maga korának cammogásával — az 1843/44-es országgyűlés után, s végül Petőfinek a vers hegyibe sűrített dühe-bosszúsága a cenzura hóhérkodása miatt.[25] Ebben tér el ez a költemény az *Egri hangok*tól is, amelynek múlt-jelen szembesítése („tettvirágos tavasz" — „gyáva tespedés") még erősen emlékekzet a reformkori képletre. Petőfi verse komor, pesszimisztikus. A Bereczé derűs, bizakodó. Mégis: Petőfi sötét indulata pontosabb valóság-látásból fakad, mint a Pozsonyból Pestre érkező Bereczé. Berecz derűje: átlag-liberális hangulat, történelmileg indokolatlan elégedettség. Petőfi keserűsége: a türelmetlen és szabadságában korlátozott ember lázadó indulata. Az sem érdektelen, hogy Petőfi multeszménye a *harcos, cselekvő* korszak, benne Lehellel, kit már korábban is megénekelt, s ki később is megihleti majd. Lehel úgyszólván állandó eszménye Petőfinek, 1842-től elkíséri egészen 1848-ig — aligha tekinthető hát puszta nemesi-liberális rekvizitumnak. Ami pedig Petőfi múltbavágyásának elsődleges értelme, azaz a cselekvés, küzdelem kivánása, arról pontos felvilágosítást ad maga a költő, 1845-ös *Úti jegyzetei*ben, alighanem visszacélozva Berecz költeményére: „Egy kis órányira Eperjestől szomorkodik Sáros romja, Rákóczi egykori fészke. Voltam rajta. Dehogy mulasztanám el: valami romot megtekinteni, ha csak szerét ejthetem. Oly jól esik ott szinom a dicső lovagkor levegőjét, *melyben születnem kellett volna igazság szerint.* Én a tollat meglehetősen forgatom, de *ugy érzem, nagyobb hivatásom lett volna, a kardviselésre, mire, fájdalom, későn születtem.*"[26] (Kiemelés tőlem. P. P.)

[24] A vers ilyen értelmezéséről ld. Irodalomtörténeti Füzetek 20. sz. 66—67.

[25] A Berecczel való nézeteltérésnek erre a vonatkozására Fekete Sándor utal i. m. (Irodalomtörténeti Füzetek 20. sz.)

[26] Ekkortájt írt Petőfi egy költeményt a cenzorokról, *Gondolotim bakóihoz* címen, a vers kiadását azonban Vahot Imre megakadályozta, s Petőfi a kézirattal pipára gyújtott (Ferenczi i. m. II. k. 86.) A cenzor -bakó asszociációt nem Petőfi írta le először. Már Táncsics *Sajtószabadságról...* című munkájában együtt találjuk a kettőt. A nyolcadik fejezet 5. pontja

Petőfi nemcsak az Úti jegyzetekben, hanem lírájában is megvédi a maga álláspontját a Berecz-féle derék derűvel szemben. Decemberben kelt honfi-gondos versei kivétel nélkül borús szemlélet szülöttei, s az 1845-ös esztendőt polemikus eltökéltséggel nyitja, megvédelmezve a maga keserűségének létjogát:

Oh ne mondjátok nekem, hogy
Hajnallik hazánk felett!
Látom én: az ő számára
Szó a sors szemfödelet.
S kérni istent nem merem, hogy
Nemzetem gyógyitsa fel,
Mert e nemzet, elhigyétek,
Életet nem érdemel.
— — — — — — — — — — —

(A magyar nemzet)[27]

Ebben a versben is ott halljuk, a *Mért nem születtem ezer év előtt*-ben pedig különösen felerősödve, a reformkori liberális líra hangját. De igazában olyan reformkori hangokra emlékeztetnek ezek a versek, amelyek a végsőkig feszülő nyugtalanság és elégedetlenség indulataiból csaptak fel. Kölcsey remekére gondolunk, a *Zrínyi dalára*, vagy Vörösmartynak a *Szózat*tal kezdődő s a nemesi liberalizmus drámai válságát sejttető komor-önemésztő hangvételére. Ez a hang, ez a múltszemlélet a közvetlen előzménye Petőfi költeményének, s nem az 1843—44-es divatlapokat elárasztó történeti tárgyú balladák és költői elbeszélések — Tárkányi Béla, Barna Ignácz, vagy akár Czuczor Gergely, Vachott Sándor és Samarjay tollából. Ennek az epikus költészetnek témaköre — Kinizsi, Bánk, Toldi, Pusztaszer stb. — kétségtelenül jelentős aktualitású, de Petőfi *nem témáért fordult a múlthoz*, hanem indulatait láttatta élesebben tűnt idők fényei mellett.

Petőfi verse nemcsak a Berecz-hírdette derűs-liberális-polgárosult, sőt a liberalizálódás mértékét túl is becsülő szemléletmóddal állott szemben. Berecz költeménye Petőfi *Mért nem születtem ezer év előtt?*-je *után* jelent meg. Viszont Petőfi verse *előtt* jelent meg a Pesti Divatlapban Garay János *1844* című költeménye, kétízben is, mivel az első közlés „hibásan rendeztetvén el", „zavaros, homályos értelmű vala", s ezért az egész verset újra közölték a következő számban.[29] Garay is nosztalgiával tekint „a hősi tettek "letűnt „dicső kor"-a felé, Garay is keserűen szól a maga koráról. De Garay múltja az ókor hellén derűjét idézi emlékezetünkbe, amikor „Minden berekben isten,— Folyókban szellem élt"; a „Költészet hajnala" volt ez az áhított

---

a „Bakók, Censorok" sorsát mérlegeli az elkövetkezendő sajtószabadság esetén. Petőfit saját szerkesztőségi tapasztalatai mellett nyilván a politikai közhangulat is sarkallta a cenzorok ellen. Az 1843—44-es országgyűlésen is szerepelt a sajtószabadság kérdése, több megye adta követi utasításba a cenzúra elleni protestálást. A liberalizmusnak általában programpontja volt nálunk a sajtószabadság követelése. (A korabeli sajtóviszonyokról és a cenzúra elleni harcról ld. Both Ödön: *Az 1848. évi sajtótörvény létrejötte.* — A sajtószabadság problémája Magyarországon a reformkorban. — Megj. 1956. Szeged.) Emellett valószínűleg, hatott Petőfire Béranger is, akinek összes művei között nyilván ismerte már a cenzorról, illetve a cenzuráról szóló költeményeket, s talán olvasta a tulajdonában levő *Oeuvres Completes*-beli „párbeszédet" is a cenzor és a költő között («*Conversation entre mon censeur et moi*»), amely a versek előtt, az előszó és a jegyzet után található, — természetesen az első kötetben.

[27] Ez a költemény Berecz verse *után* öt nappal, 1845. február 13-án jelent meg a PDL-ban. Nem tudjuk, hogy Petőfi már kéziratban olvasta-e Berecz ellenversét; — mindenesetre *A magyar nemzet* megjelenése polemikus gesztusként hat.

[28] Garay verse a Pesti Divatlap 1844. évfolyamában jelent meg, augusztus ötödik hetében, illetve szeptember első hetében. Garay Összes Munkáiban ez a költemény *Az aranykor* címet kapta. (I. k.)

múlt — szemben a jelennel, mikor a folyókat nimfák helyett gőzhajók hasítják, a „bűvarázst" eltörli a „kandi tudomány", amikor „uj hatalom lőn urrá — az észnek istene", amikor „Emberbül is követ gyur — Ez uj kor angyala!"[29] Garay literátor-szenvelgése az átlagliberalizmushoz képest is avittas szemléletmód, (amit egyébként Garay hamarosan megváltoztat). Petőfi politikai indulata a liberalizmustól távolodó, de a múlton keresztül is előrevivő erő. A jelennel szemben mindketten a múltat dicsőítik. De Garay azért, mert *sok* neki a polgárosuló-technizálódó jelen. Petőfi azért, mert *kevés* neki, amit kora tesz vagy tehet a haladásért. Garay a harctól a költészet hajnal korába révedez vissza, Petőfit a küzdelem hiánya vagy eredménytelensége teszi elégedetlenné korával Garaynak az fáj, hogy „a költészet trónjába a politika ült", s azért eseng, hogy „A dalnokot hagyjátok!" —

S midőn szabadság s *jobblét*
Zászlótokon lebeg;
Legyen szabadság s *szebblét*
Miért ő hőn eped.

Petőfi nem támaszt ellentétet költészet és politika között, neki nem fáj a politikai közgondolkodás térhódítása, nem félti a dalnokot a politikától, s nem állítja egymással szembe a *jobblét*ért és *szebblét*ért vívott küzdelmet. Ő nem fordul el akkor a politikától, amikor megnehezül az idők járása a haza felett — 1844 utóján —, hanem éppen ekkor fordul oda a politikához. Ő harcolni szeretne s énekelni is, diadalról a diadalmasoknak, de szabadon, nem úgy, mint 1844-ben, amikor „sinlődik a nyelv terhes rabbilincsen".

Íme: Petőfi, Berecz és Garay állásfoglalása egy fordulatos pontján a történelemnek. Berecz meddő nyugalmával szemben Petőfi múltidézése a jelent bíráló termékeny és keserű nyugtalanság. Garay visszafelé vágyó, aranykori illúzióval szemben Petőfi indulata a harc, a tett, ha úgy tetszik: a politikai *cselekvés* türelmetlen és előrehajtó követelése. Mindkét „vitában" Petőfi oldalán állott az igazság. Még mielőtt kiteljesedett volna benne a plebejus demokratizmus.

*

Az *Uti jegyzetek*ből idézett sorok és a *Mért nem születtem ezer év előtt* alapgondolatát és vezérindulatát a decemberben írt *Lant és kard*-ban fejezi ki Petőfi a legvilágosabban. A háromstrófás költemény nem tartozik a nagy versek közé — nem terjedelme, hanem a kidolgozás

[29] Nem érdektelen megjegyezni, hogy az első, értelemzavaróan tördelt szöveg szerint a vers értelme úgyszólván homlokegyenest ellenkező Garay szövegének értelmével. A tíz strófából álló vers első három szakasza a boldog múltat dicsőíti, a 4—9. strófa a jelen lélektelenségén kesereg, s a 10. szakasz végső összevetése múltnak és jelennek, ez utóbbi rovására. Az első közlésben — például — az eredeti hatodik strófája került a harmadik szakasz helyére, az eredeti harmadik strófája pedig az ötödik szakasz helyére. Így aztán ez a strófa:

Minek nekünk a szirtben
Keresni érzetet?
Rejt az nekünk keblében
— Mondjátok — érceket!
A vész dörgő szavában
Tán isten hangja szól?
Nem úgy tanultuk azt a
Vegytan szakmáiból!

az áttördelt szöveg összefüggései közt szinte elveszti pejoratív, méltatlankodó értelmét, — szemben Garay eredeti szándékával. Ha ehhez hozzáadjuk még, hogy a Pesti Divatlap versrovatát Petőfi gondozta s hogy a versírész és Garay között feszült volt a viszony, akkor nem nehéz elképzelni, hogy a fatális tördelés Petőfi fricskája Garay ellen.

elégtelensége miatt. Az atmoszférát teremtő, szép első sor hatását („Felhős az ég hazámon") egy erőltetett inverzió tépázza meg a következő sorban. („Aligha nem lesz vész") — ami alighanem a Petőfinél oly ritkán kibukkanó rímkényszer következménye. Nem emeli a vers hatását a frappáns és fontos alapgondolat túlontúl pontos, szinte ötletszerűen világos kifejezése sem: „Lantom nagyon szeretne / Hallgatva állani... S amott a zugban kardom / Folyvást panaszkodik: / Hiába meddig tartom..." Ettől függetlenül azonban a kis versnek jelentősége van a Petőfi-pályán, mert pontos képet ad a költő gondolat- és indulatjárásáról 1844 végén. A közeli *vész* sejtése zaklatja a költőt, türelmetlen már s lant helyett a kardot kapná kézbe. Költőileg is ott erős a vers, ahol ezt a sejtést és a nyomában támadó indulatos türelmetlenséget érzékelteti:

Felhős az ég hazámon
Aligha nem lesz vész;
Csak hadd legyen, nem bánom

Ez Petőfi hangja, itt látni a költő lelke-mozgását, s nem indokolatlanul gondolhatunk egy másik Petőfi-vers soraira: „Csak szólna már, csak szólna már / A harcok harsány trombitája"...

A petőfiség jegye ég a verset záró soron is:

S amott a zugban kardom
Folyvást panaszkodik:
Hiába meddig tartom,
Az itéletnapig?...

Ez az indulatos türelmetlen, kiáltó-kérdés a vers végén hamisítatlanul a Petőfié. S éppen a személyességnek ezek a felforrásai a versben emelik ki az alapgondolatot a reformkori sablonok közül! Nem a „lant és kard" kombináció az új itt, az már a 20-as években felsejlett Vörösmarty Zrínyi-versében. Az az indulat az új, amelyen Petőfi megszólal, a hazának az a személyes üggyé tétele, az a lírai intimizálás az új, amelyből most kap először leckét a nemzet.

Petőfi egyéniségében öltt testet a korszerű partiotizmus a *Rabhazánk fia* című költeményben is. A bilincsekben senyvedő haza felemlegetése sem új jelenség a kor lírájában: a „honfiseb" első költői megörökítése sem Petőfi nevéhez fűződik. Már merészebb, s a kor-átlag fölé emelő a vers utolsó strófájának jóslata:

De az itélet napja
Eljön talán,
S hazám
Bilincseit lerontja.

Ez az eszme sem áll társtalanul a korabeli líra gondolati anyagában — tekintsünk példaként, Vörösmarty egykorú verseire —, csak a *bilincseket lerontó itéletnap* emlegetése hangzik fenyegetőbben a megszokottnál. Talán azért is, mert fülünkbe cseng a költő verse, *Az itélet*, s mert ismerjük a „bilincs" szót ideológiai útját Petőfi lírájában.

Ami nem átlagos, ami újszerű ebben az éppenséggel nem kimagasló költeményben, az a lírai attitüd, amellyel Petőfi személyes üggyé teszi a haza sorsát. Komor a vers gondolati indítása: halált kíván magának a haza állapotától felsebzett szívű költő. De már a következő strófában felszaggatja a konvencionális halál-vágyat az egyéniség dinamizmusa, az itt is, most is fontos különállás hangsúlyozása, a versbe-ránduló petőfiség:

Hideg van a siréjben;
Másnak lehet...

De a költő a síron túlra viszi fájdalmát, ő nem akárki, az ő sírja nem sablonszerű sír:

Meleg,
Forró lesz a sir *nékem:*
Mit életemben viselék,
A honfiseb még ott is ég.

Ha pedig majd lehullanak a bilincsek a hazáról:

Akkor sebem begyógyuland,
S hüvösben nyugszom ott alant.

Formailag talán még szembetűnőbben sablon-ellenes a költemény, mint tartalmilag.[30] A jambikus lejtésű 7/4/2/7/8/8/ szótag-megoszlású és a—b—b—a—c—c— rímképletű bonyolult strófaszerkezet, amely háromszor ismétlődik, nemcsak Petőfi biztos formaérzékét dicséri, hanem a forma eszközeivel és megéreztet valamit ennek a monológversnek a drámaiságából. A rövid és hosszú sorok szokatlan váltakozása s az egymástól távol (a — — a) és egymáshoz szorosan közel eső (b b; c c ;) rímpárok kombinációja is érzékeltetheti az indulatok lüktetését. Egyébként a hasonlóan rapszódikus strófaszerkezet játékos-humoros-évődő tartalom kifejezésére is szolgálhat. A *tintásüveg* című vers a példa erre az általunk tárgyalt korszakban, s némiképp az *Egy telem Debrecenben* is, amelyben ugyan nem találunk szabályosan ismétlődő strófaszerkezetet, de a hosszú és rövid sorok harmonikázása és a rímképlet változatossága pompás ízesítője a vers kedvesen irónikus önszemléletének. Ez utóbbihoz áll közel formailag *A borhoz* című költemény. *A tintásüveg* és a *Rabhazának fia* egyébként azért is figyelmet érdemel, mert 1845 előtt csak ez a két vers képviseli *jambikus* nemben a rövid és hosszú sorok bonyolult váltakozásán épülő *szabályos* strófaszerkezetet. Rokonvers sincs sok: az *Egy telem Debrecenben* mellett *A borhoz* és *A nap házasélete*. De ezekben már nem találunk strófaszerkezetet, illetve egységes szabályú strófaszerkezetet. Ezeket nem tekintve a nagy szótagszám-különbségű sorokból alakított strófák magyaros üteműek. Humorisztikus célzattal alkalmazza Petőfi a hosszú és rövid sorok kombinációját *A helység kalapácsá*ban is, amely — korábban szóltunk már erről — a méltóságosan hömpölygő hexameter paródiája is.

A reformkori patriotizmushoz simuló gondolat s az attól megkülönböztető lírai attitüd jellemzi a *Részegség a hazáért* című költeményt. Horváth János méltán emelte ki ezt a bordalt az évvégi hazafias lirából: Petőfi „leszállítja műfaji és szavaló ünnepélyességéből a nagy közérzelmet s elterjedésre, népszerűsödésre alkalmasabbá teszi". (107. l.) Szerinte ez a dal „egyik ritka esete annak, mikor a hagyományos lírai hazafiságot saját egyéniségével járja át, s ezáltal egészen újszerűvé teszi" (uo.). Így igaz ez, csak az eljárás *ritkaságát* vonjuk kétségbe. Az 1844 utóján írott politikai verseket és egyetemesebben hazafias költeményeket úgyszólván kivétel nélkül átjárja, de legalábbis megérinti, s ha egyikét-másikát nem is teljességgel, de részlegesen újszerűvé varázsolja a költő egyénisége. Itt, ebben a dalban, a keserű végletesség kap meg, az indulatos szélsőség:

Én nem nézhetek vidámon
Végig elhagyott hazámon
Csak mikor részeg vagyok! —

s a befejezés profán csattanója, melyben a részegség és a hon boldogsága ok és okozati kapcsolatra lépnek — joggal mondja Horváth János, hogy zavartalanabb lírai természetességgel, mint az *Egri hangok*-ban:

[30] A vers formájának beható elemzését ld. GÁLDI i. m. 580—582.

S ha, mig részeg vagyok: boldog
Volna a hon csakugyan,
Bár örökké kéne élnem,
Fiuk, nem láthatna éngem
Soha senki józanan.

Mégsem a boré a főszerep ebben a versben, mégcsak nem is az ital és haza kombinációja lep meg igazán : mindez közismert a reformkor lírájából. *(Fóti dal, Keserű pohár!)* Ahogy mindezt *én*-élményként mondja ki Petőfi, nem szabva így gátat indulatainak: ez itt a igazi újszerűség. A „hagyományos lírai hazafiság" *gondolati* anyaga egy fesztelen és expresszív egyéniség plebejus *indulatainak* közegébe kerül, s ebben a felfokozott légkörben, ebben az újakusztikájú környezetben módosulni kezd még a konvencionális kifejezések hangulati értéke, indulati színe is. Mielőtt még kristálytisztán elővilaglana az új hazafiság értelmi képlete. Éppen ezt a mozzanatát látva Petőfi fejlődésének, s nem is egyetlen versben, hanem egy egész pályaszakaszon, kétségünk támad Horváth Jánosnak azzal a megállapításával szemben, miszerint „Iratása idején (1844) — a *Részegség a hazáért*- ról van szó — ezt a hazafiságot már túlszárnyalta a forrongó, előretekintő élet" (107. l.). Nem szárnyalta tul, mint ahogy Berecz *optimizmusa* sem szárnyalta tul Petőfi „pesszimizmusát". Petőfi keserűségében már van egy rezzenetnyi kiábrándultság a kor kínálta liberális lehetőségekből *is*, s ez a rezzenet a költő plebejus életérzéséből indul. Tehát nem arról van szó, hogy a *Részegség a hazárt* hazafisága 1844-ben túlhaladott, hanem arról, hogy személyes indulatával ez az érzés már túllobban az egykorú liberális hazafiságon.

Ha arra a kérdésre keressük a választ, hogy mért oly sötét a 44 utóján írott hazafias versek kedélyszíne, aligha adhatunk kielégítő feleletet a *Mit szól a bölcs?* vallomása nélkül. A felhősödés egyik oka kétségtelenül az országgyűlés eredménytelen befejezése, s az erre következő hangulati depresszió, amely általános volt az ellenzék köreiben, s még Kossuthnál is látni sötétes nyomait. A védegyleti agitáció egyik vitathatatlan eredménye, hogy siettette ennek a politikai kedélyborulatnak a szétoszlását — természetesen anélkül, hogy valóságos megoldását tudta volna nyújtani az országgyűlésen megoldatlanul maradt problémáknak. Petőfit nem rázta meg lénye mélyéig a védegyleti agitáció. Ez a mozgalom nem eredményezett politikai hangulatváltozást őnála; csak egy-egy futó alkalom ha felpezsdítette reményeit. Maradt borúsnak, keserűnek, gondterheltnek, ha figyelmét a haza sorsa foglalta le. Az ellenzéki plattform felszínén látható politikai okok mellett Petőfi kedélyborulatát olyan társadalmi okok is tartósították, amelyek inkább csak halvány jelzésekben éltek az átlag-liberális felfogásban. Demokratikus elégedetlenségről van itt szó, amely már korábban is kisistergett Petőfiből *[A nemes]*, s most egész skáláját szólaltatja meg egy zsánerfigurán keresztül a rosszallás hangjainak:

Nem, bizony csak sok nem ugy halad,
Amint kéne, itt a nap alatt.
— — — — — — — — — — — —
Tenger, a pénz, melyben elsüllyed
Sok hajó: elv, jellem, becsület.
— — — — — — — — — — — —
Korpafőt diszít selyem kalap,
S az okos fő teng daróc alatt.
— — — — — — — — — — — —
— — — — — — — — — — — —
Egyenesség, nyilt őszinteség
Rókaságnak zsákmányul esék.

— — — — — — — — — — — —
— — — — — — — — — — — —
Igazmondás elhajított kő,
Hajító fejére visszajő.
— — — — — — — — — — — —
— — — — — — — — — — — —

S ezek mellett, mintegy előlegezve a Felhők motívumtárát, felhangzik a panasz a barátok és feleségek hűtlensége miatt is. Mindezzel pedig „Szikrát sem törődve" igyen válaszol a „bölcs":

„Itt van a pohár, hol a bor? tölts!"

A költemény jelentőségét nem az elégedetlenség okainak radikális feltárása adja meg, még csak nem is az elégedetlenség hangerő-foka. A vers társadalomkritikájánál akad radikálisabb a korban, nem is egy: s a méltatlankodást sem hatványozza meg itt Petőfi dinamikuslobbanékony egyénisége. Költői és emberi karakterének egy másik oldala nyilatkozik meg most: a gúnyba forduló keserűség, a magáéval homlokegyenest ellenkező magatartást igenlő fájdalom. Nem kell talán bővebben magyarázni, hogy mennyire rokoni ez a tagadás-típus a heinei attitűd látszólagosan cinikus vonásaival, s Petőfi pályáján a *Felhők*-ből ismert szélsőséges vonásokkal. Petőfi itt még „lazítja" a gúny feszültségét azáltal, hogy az egész reagálás-típust egy zsánerszerű („Hm, bizony csak...") ivótársnak válaszoló „bölcs" alakjába helyezi, s nem személyes magatartásként vállalja. Petőfi nem elítélően, hanem valami fanyar jóváhagyással állítja elénk a „bölcset", ki az élet nehezével „szikrát sem törődve szól". Ez a boros szkepticizmus tökéletesen idegen Petőfi *én*-jétől. De van lelkiállapot, melyből a keserűség úgy nyilallik ki legfájóbban, ha ellentétes érzeten át érvényesül: a tagadás, a felháborodás indulata a keserű-komor jóváhagyásban. A keserűség, a fájdalom a tehetetlenség miatt, saját rossz tapasztalatainak garmadája mondatja a költővel, fonákjára fordítva saját lényét, hogy „bölcs" az, aki nem törődik a világ bajával... Csakis ebben a versből kitapintható mélyebb igazságban simul hozzá Petőfi tényleges szubjektivitása a „bölcs" boros filozófiájához, a makacs szkepticizmushoz. Ha valaki fulladásig érzi, hogy a világ „nem úgy halad" amint haladnia kéne, akkor felkiálthat úgy is: „Mért nem születtem ezer év előtt?", s mondhatja azt is: „bölcs" az, aki nem törődik a világ bajaival. A dolog lényegét tekintve: a kettő egyet jelent. Mindkét megnyilatkozás *értelme* a szószerinti jelentés *ellentéte*. S ez a közös értelem: gond a jelenért, törődés a világ bajával, az egyéniség belevetése az élet sodrába. Különbség csak az indulati szinben s a tónusban van. Az előbbi vers a reformkori lira hagyományosabb hangszereléséhez áll közelebb, az utóbbi pedig, amely nyomottabb, fojtottabb, mintha korai jelzése lenne a Felhők-beli „modern" válságnak.

Arány-vesztést okozó hiba lenne figyelmen kívül hagyni a *Mit szól a bölcs?* kedélybeli rokonjelenségeit az 1844 decembere előtti irodalomban. A gúnyba torzult fájdalomnak Kölcsey *Vanitatum vanitas*-a a korai klasszikus példája, úgyszólván alapképlete. Ez a feszült és komor érzelem- és kedély-típus később is megjelenik a reformkor irodalmában. Sárosy Gyula első pályaszakaszának talán legmarkánsabb költeményében, a *Börtöndal*-ban (1840) nyilall fel ez az értelmet-fordító keserűség,[31] s Vörösmarty a *Keserü pohár*-ban (1843) szinte programmá

[31] Például az alábbi versrészletben:

Börtön az élet, börtön az ember,
Börtön az isten, börtön a szív,
S így rab a férfi, és rab az asszony,
Ifjú, diák és módikisasszony,—
És ha rab a nagy messze világ:
Oktalan, aki belőle kivág.

emeli a borból merített közönyt, nemtörődömséget — négy strófán keresztül, refrénben hangsúlyozva:

Gondold meg és igyál:
Örökké a világ sem áll;
Eloszlik, mint a buborék,

Hogy aztán az utolsó szakasszal meghirdesse az ellenprogramot:

— — — — — — — — —
Nincs veszve bármi sors alatt
Ki el nem csüggedett.
Gondold meg és igyál:
Örökké a világ sem áll;
De a mig áll, és amig él,
Ront vagy javit, de nem henyél.[32]

Horváth János hívta fel a figyelmet Bérczy Károlynak egy 1844 áprilisában megjelent költeményére *(Világ folyása)*, amely mind a világ-bajok felsorolásával (szegénység és gazdagság; asszonyi hűtlenség) mind pedig a keserű belenyugvás hirdetésével („Hiszen ez csak a világ folyása"; „Boldog az, ki mással nem törődik")[33] Petőfi versének előzményeül tekinthető. Talán Bérczy versénél is közelebb áll Petőfihez Berecz Károly bordala *(Vad pohár)*, amely az 1844-es *Színházi Almanach*-ban jelent meg. Itt is megjelenik a szegénység és gazdagság, hatalom és rabság és a hiábavaló áldozatok nyomasztó gondolatsora, s Berecz boros filozófiája eltéveszthetetlenül emlékeztet a Petőfi versek elkomorult kedélyszínére. A gúnyba keseredett fájdalomnak pedig úgyszólván lírai analízisét nyújtja Berecz Károly,[34] megtoldva azt egy

[32] Vörösmartynak ez a verse a *Honderüben* jelent meg (1843. II. köt. 8. sz.). Ugyanitt látott napvilágot a *Rossz bor* (1844. II. félév 1-ső sz.), amelyben szintén fellelni ennek a gúnynak önirónikus változatát. E költemények nyilván hatottak Petőfire is, alighanem mélyebben és tartósabban, mint a *Főti dal.*(1842) A *Keserű pohár*-ban még a fájdalomokozó csalódások felsorolása is a *Mit szól a bölcs?* és későbbi Petőfi-versek előzményeként hat: asszonyi hűtlenség, baráti árulás, hálátlanság a hazáért való áldozatokért, megroppant vágyak és örömek.

[33] Álljon itt példaként Bérczy versének két, Petőfi gondolatmenetéhez közelálló részlete:

Szép menyasszony oltár zsámolyánál
Ékes vőlegénynek nyujt kezet,
Ellenében a megcsalt ifju áll
S kinos őrültségben rá mered.
Esküt adni s szegni jött a hütlen
S más karában boldog lesz talán,
Mig a megcsalt néma keservében
Sirba hervad élte hajnalán.
Aki megcsalatott, maga lássa,
Hiszen ez csak a világ folyása.

Van ki viskóban születve, elhal
Lángeszével ismeretlenül,
Mig az őssel biró és javakkal
Észszegény bár, fényes székben ül,
— — — — — — — — — — — —

[34] — — — — — — — — — — — —
Vad gúnykacajtól rengjen a terem —
Gúnydalra kel ma szívem érzete,

hangosan epikureista programmal. Bizonyítanunk sem kell: megközelítőleg sem Petőfi művészi színvonalán.

Íme: egy jelentős indulat-típus vázlatos irodalmi útja — Petőfi előtt. Irodalmi hatásláncolatnak tűnhet az egész a felszínes szemlélő számára. Valójában kor-jelenség ez, amelyet az irodalom örökített meg a legmarkánsabban. A gúnyba torzult fájdalom az eszmélni kezdő nemzet legjobbjainak újra és újra felkomorló, fojtott indulata a célok és adottságok elkeserítő távolsága láttán, a fel-feldobott és újra és újra visszahulló kő láttán. Ahol keveseknek adatott meg az igazság és felelősség teljes súlyának bírása, ott a törvényszerűen elkövetkező kétséghullámok gyakran magasodnak fel gúnyos-iróniukus-önirónikus vagy éppen a cinizmus határát súroló torz, de nemes indulatokban. S egy nemzet történetének olyan korszakában, amelyben *társadalmi adottság* az, hogy a nagyobb igazság csak kevesek birtoka, ott igenis kor-tünetté válhat a gúnyba torzuló fájdalom. Mint Kölcsey, Vörösmarty, Petőfi példájamutatja. S minél teljesebb a megismert vagy megsejtett igazság, minél nyilvánvalóbb az eszközök elégtelensége a célok eléréséhez, annál súlyosabb, annál tartósabb, annál makacsabb ez a torz keserűség. Nem véletlen — hanem törvényszerű, hogy a kor legtisztábban látó forradalmárának, Petőfinek az életművét marta fel a legmélyebben ez a gúnnyá keseredett fájdalom.

A nemesi liberalizmus eszmekörében elvontan és általános érvényű hangulattípusban jelentkezett ez az indulat. A *Vanitatum vanitas* a korai példa erre, de már itt is figyelni kell ennek az indulatnak szokatlan sűrűségére, emberi intenzitására; arra a fajsúly-különbségre, amely ennek az érzelem-típusnak a javára mutatkozik a liberalizmus irodalmi megnyilatkozásai között. Kölcseynél is, Vörösmartynál is liberalizmuson *belüli* indulat ez, de forr benne valami belső elégedetlenség is, amely Kölcseynél végül is elvezet a nemesi liberalizmus maximumáig, a Zrínyi-versekig, a Parainesisig, az arisztokrácia könyörtelen kritikájához és a nemesség önkritikájához — Vörösmartynál pedig a liberális lelkifurdalás lirájához, az 1840-es években. Amikor először mozdul meg Petőfiben ez a magyar és nem-magyar irodalmi hatásoktól is táplált indulat, kétségtelenül kifejezésbeli sajátja még egyfajta elvontság (bordal!) A *Mit szól a bölcs?*-ben már kezdenek kirajzolódni az indulat okai, s a későbbiekben egyre nyíltabban, egyre jelentősebben fogalmazza meg Petőfi ezeket az okokat. S az okok már nemcsak elvont emberi panaszok, nemcsak egyetemes hazai gondok, hanem *társadalmiak* is: egy sarjadzó demokratikus nyugtalanság jelzései. Petőfi nem állott egyedül ezzel a nyugtalansággal. Ott érezzük ennek nyomait Vörösmarty 1844-es nagyversében *(Gondolatok a könyvtárban)* ott a nem irodalmi élvonalban álló (de később a Tizek Társaságához tartozó!) Bérczynek, valamint Berecz Károlynak a verseiben. S ott feszeng ez a termékeny nyugtalanság Vajda Péter cikkeiben, amelyek az 1843-as és 44-es divatlapokban jelennek meg: a társadalmi különbségekről, a szabadságról, a társadalom igazságtalanságáról. Benne van tehát a korban az, aminek Petőfi 1844 végén hangot ad: ez a hang még nem képviseli Petőfi legjobb művészi erejét, még nem mutat kiforrott plebejus álláspontra, de ez a hang már a *nemzeti* mellett a *társadalmi* elégedetlenség hangja is.

*

Mindezek alapján bízvást kimondhatjuk, hogy 1845 előtt még nem az értelemszerűen jelentkező plebejus eszmetöredékek mutatják a legmarkánsabban Petőfi túlhaladását a libera-

---

Gúny a világ, s ha jól elgondolom
Egy metsző gúny az ember élete.
— — — — — — — — — — — —
Egy a jutal'm higyétek el nekem —
Jó s rossznak itt lenn egy a mérlege;
Bolond ki gyáván futni hagyja el
Ami kéjt nyujt kurta élete.

lizmuson, hanem azok az indulatok, nyugtalanságok, és gúnytól torz jóváhagyások, amelyek nem, vagy alig férnek már meg a nemesi liberalizmus keretei között. Lényegileg most az a korszakos újdonság a magyar politikai lírában, *ahogy* Petőfi plebejus lénye szenvedélyeivel öleli magáévá a hazát, a közösség gondjait, ahogy személyes üggyé éli-intimizálja a nemzet sorsát. Ennek az új, szemléleti érdekű személyességnek valóságos költői magyarázatát nyújtja a *Búcsu 1844-től*. Évzáró vers ez, az esztendő lírai mérlegét készíti el most Petőfi, mint teszi majd 1847/48 és 1848/49 fordulóján, a számára oly jelentős szilveszter-éjszakákon. Nehéz volna egyetlen szóval definiálni ennek a költeménynek a műnemét. Benne érezzük a búcsú *elégikus* hangulatát, az alapgondolat *ódai* emelkedettségét, s mindez a *költői vallomás* lírájában válik egységessé. A klasszicizmus tiszta képletű műfajaival már a romantika is szakított: etekintetben a német, francia, orosz, és magyar romantikusok közös eredménye a klasszicista poétika határozott módosítása. A hideg műnemi pedantériát fellazítják a romantikus szenvedélyek, Novalis és Hölderlin verseiről csakúgy leolvashatni ezt a tendenciát, mint Zsukovszkij, Victor Hugo vagy Heine költeményeiről. Petőfihez nyilván Vörösmarty állott legközelebb, tőle nyerhette a legközvetlenebb felhatalmazást a műnemek szabadabb kezelésére. De míg Vörösmartynál a műnemek összeolvadásának folyamata mellett is megmarad a *líraiság* és *gondolatiság* bizonyos szeparáltsága, addig Petőfinél már 1844-ben tapasztalhatjuk a gondolati jellegnek és az erősen szubjektív líraiságnak in statu nascendi meglevő egységét abban a versnemben, amelyet legtalálóbban *ódai emelkedettségű költői vallomásnak* nevezhetnénk. Az ódaiság és lírai vallomás jegyei *leíró* jelleggel is párosulhatnak — mint például *Az alföld*-ben. Sajátos módon keveredhetnek évődő humorral is, mint a *költői levelek*ben (pl. *Kerényi Frigyeshez*). Az *Egressy Gáborhoz* írott költeményben az ódai röptű vallomás erős gondolatiságot hordoz. A *Bucsu 1844-től* ennek a petőfies versnemnek egyik csúcsa. Líraian elemző számadás ez a vers, ódaian szárnyaló gondolattal: költői hírnév, megbecsülés, s a szerelmi boldogság reménye együttesen sem felejtethetik a költővel a haza mostoha állapotát. A vers egész szerkezete ezt a nagyon személyes és nagyon drámai mérlegelést hangsúlyozza. Az első strófa: *expozíció*. Petőfi itt is, mint korábban és utóbb oly gyakran, nyomban kimondja költeménye summáját:

Egy esztendő a másik sirját ássa,
Gyilkolják egymást, mint az emberek.
Idő, szárnyadnak még egy csattanása
S a jelen év is sirban szendereg.

Romantikusan sötét az intonáló kép, kétszeresen az, hiszen a kezdő sor némiképp konvencionális metaforáját megtoldja a költő a második sor keserű *Felhők*-re emlékeztető sötét, szokatlan hasonlatával. Ennek a légkörnek a drámaiságát fokozza a harmadik sor nyomatékos időmeghatározása, mellyel a pillanat egyszeriségét, az alkalom rendkívüliségét hangsúlyozza Petőfi. Sok derűset már nem várhatunk ettől a verstől. A költő komor strófákra készít fel. A záró két sor kategorikus, szinte nyers:

Nem foglak odairni tégedet,
Hol boldog évim följegyezve vannak.

Ez a két sor aztán refrénként variálódik, egyszerre hangsúlyozva a diagnózis aggasztó voltát és a költői magatartás személyességét.

Az expozíció után lírai magyarázat következik, négy strófán keresztül. A versszakok két ízének — a változó hat sornak s a változatlan refrénnek — ellentéteivel mesterien emelifokozza Petőfi a költemény gondolati és érzelmi menetét, a második, harmadik és negyedik

strófában. Jelentős év volt számára ez az 1844. „Magas tervektől izzadó fejembe / Te oly sok eszme magvait vetéd". S nem volt meddő ez a magvetés. „A hir csillagja rám sugárt vetett" — írja jogos büszkeséggel a költő. Ám a refrén ismét kategorikusan hangzik:

S én mégsem irlak oda tégedet,
Hol boldog évim följegyezve vannak.

A balsors, amely oly sokat gyötörte a költőt, szűnni látszik. És mégse! A szerelmi boldogság kecsegteti a szerelemre vágyó költőt: és mégse írja oda ezt az esztendőt „Hol boldog évim följegyezve vannak". A tagadás még csak indulati s nem értelmi; a feszültség egyre fokozódik, s még csak a kizárólagos módszer sejtteti a megoldó választ. A költő az ötödik strófával felel, itt adja indokolását a tagadásnak: a feszültség itt oldódik, de anélkül, hogy esne a költemény: a válasz drámaian zárja a verset:

Reád függeszté hévvel esdekelve
Bágyadt szemét sóhajtó nemzetem,
S te sóhajára semmit nem figyelve,
Ekkép feleltél mennydörögve: nem!
Te koszoruját eltépted honomnak,
Ifju reménye mit fejére tett;
Ezért nem irlak oda tégedet,
Hol boldog évim följegyezve vannak.

Nyilvánvalóan az eredménytelen országgyűlésre céloz itt a költő, s ez a célzás értelemszerűen nem mutat túl a liberális gondolatkörön. De indulatilag, érzelmileg, a költői alapállást tekintve: több ez a vers, mint liberális borongás! Petőfi nem szólamszerűen, de *élményszerűen* teszi magáévá a hazát, s a hazáévá a maga életét: költői hírnevet, egyéni boldogulást, Csapó Etelkét és a haza sorsát hozza közös nevezőre a lehető legtermészetesebb költői gesztussal, mert ez a közös nevező nem más, mint maga a költő, Petőfi Sándor.

Bonyolultságnak és egyszerűségnek ezt a mesteri összhangját erősíti a vers formája is. Az enyhén variálódó, méltóságteljesen elnyúló sorok (11/10/11/10/11/10/10/11) jambikus lejtése emelkedettséget szuggerál, s az elemző gondolati jelleget érvényesíti. A feszes rímképlet, amely keresztrímnek és ölelkező rímnek a kombinációja (a b a b c d d c) a költemény líraiságát látszik fokozni, s különösen az ölelkező rímek zenéje érzékelteti újra és újra a versen végigsuhanó elégikus hangulatot. Viszont a refrén következtében végigfutó asszonáncok összecsengése formailag képviseli azt a drámai állandóságot, amit az értelmi szférában a refrén megkíván.

Petőfi lírájának forma-története is megerősíti a költői fejlődés általános képét. A zsengék korának verstermése nemcsak stilárisan és szemléletileg, de formailag is hozzáidomul a reformkori, sőt reformkor előtti példákhoz. A klasszikus versmértékek viszonylag sűrű előfordulása s a jambikus vagy trochaikus lejtésű rímes versek mellett szinte fehér holló akkor a magyaros versforma. Később előrenyomulnak a magyaros formák — párhuzamosan a népdal térhódításával — s például 1843-ban mindössze nyolc jambikus verset találunk a ránkmaradt 38 költemény között. A következő esztendőben újra nőni kezd a jambus szerepe, s mind a jambikus, mind a trochaikus nemben találkozunk bonyolultabb tartalmak kifejezését szolgáló komplikáltabb strófaszerkezetekkel. Az esztendő utolsó negyedének verstermésében a párosrímek és félrímek korábbi uralmát is veszélyeztetni kezdik a bonyolultabb rímképletek. Mint ahogy a versek értelmi és érzelmi világa differenciáltabbá lesz a dalok korszaka után, úgy válik célszerűen bonyolultabbá a költemények stílusa, úgy alkalmazza Petőfi mind gyakrabban a jambikus versmértéket s a komplikáltabb rímképleteket is. A zsengék formai „komplikált-

sága" szekunder igényt elégített ki, szükségszerűen jelentkeztek még ekkor a formai epigonizmus tünetei. Ezzel szemben a dalok értékes egyszerűsége már a lírai eredetiség győzelmi jele. Az újabb, erre következő formai komplikáltság 1844 végén formailag sem jelent visszatérést a zsengék gyakorlatához, s nem jelenti a dal-korszak magyaros formavilágának megtagadását sem a fejlődés egy magasabb pontjáról. De jelenti azt, hogy a Pestre kerülő, kávéházi szabadságcsarnokokban forgolódó, szerkesztőségben pallérozódó Petőfi számára megszűnik egyszerűnek lenni a világ képlete. Öröm és bánat, sorsharag és jószerencse könnyen áttekinthető és érzelmileg dal- és bordalszerűen megragadható ellentétei után komplikáltabb viszonylatokat kezd tapasztalni a költő, bonyolultabb kérdések várják immár a megoldást. S ugyan ki tagadhatná, hogy a komplikálódó valóság lírai bonyolultságát csak fokozza Petőfiben az a körülmény, hogy egyelőre még ő maga is adós a mindent feloldó, mindent elrendező válaszokkal. — De mindez már a következő fejlődési szakasz problémája: most még csak a készülődő válság előjeleit észleljük, a politikai versek petőfiesen komor tónusában csakúgy, mint a *Szeretem gyötrelmei*nek romantikusan ható végletességében. Ideje pontot tenni gondolataink végére. A dátum: 1844 szilveszter éjszakája. Most tölti be huszonegyedik életévét Petőfi Sándor.

Пал Панди

ПОЛИТИЧЕСКАЯ ЛИРА ПЕТЁФИ В 1844-ОМ ГОДУ

Рассуждения, помещенные здесь, являются отрывками сравнительно объемной работы. В конце 1844-го года в поэзии Петёфи ярче выступают политические оттенки. После стихов о природе, семье, за народными жанрами, Петёфи в этот период впервые выступает поэтом на политический форум. Так повлияло на него заседание диэты 1843—44-го года, а также знакомство поэта с произведениям Беранжера. Политическое содержание его стихов, тогда еще не переступило круг либеральной оппозиционной политики. Но он страстнее и радикальнее, чем современная ему либеральная поэзия. В поэте кипят плебейские чувства, и намеки на это можно заметить в написанных им тогда политических стихотворениях. Поэтому, говорит ли поэт о короле, или о попах, или об аристократах, которые не патриоты, или о любви к родине: в стихах вместе с либеральным содержанием чувствуется плебейский пыл, плебейское воззрение. Из этого следует, что решающим шагом в развитии Петёфи тогда было: личное признание поэта в патриотических (политических) стихотворениях его, интимизация родины. Итак, поэт вводит свое в лирическое содержание: пока еще только в выражениях, а позже и в содержании даст он новое. Формально это показывается в повышении роли ямба, в усложнении композиции строфы и рифмы. Тогда формируется у Петёфи тип оды личного признания, ставшим характерным для поэта. Данный период оканчивается стихотварением «Прощание», написанным в 1844-ом году: это лирический итог нового взгляда, мировозрения Петёфи, созревающего в новом, городском окружении. Поэт написал это стихотворение 21-летним юношею.

KLANICZAY TIBOR

A MAGYAR BAROKK IRODALOM KIALAKULÁSA

(Második közlemény)

4.

Az eddigiekben a barokk irodalmi irányzat kialakulását igyekeztem megvilágítani, a továbbiakban az a főkérdés, hogy mikor válik az irányzat uralkodó stílussá, mikortól fogva beszélhetünk a magyar irodalomban, művészetben s általában a magyar művelődésben a reneszánszt követő barokk korról. A stíluskorszakok nem egycsapásra váltják fel egymást; az új stílus eleinte még a korábbi korszakon belül, mint egy új irányzat stílusa jelentkezik, s ugyanígy az új korszakban is továbbélhet még valamely szűkebb körben a régi stílus. Így maradt fenn Erdélyben a későreneszánsz egészen a XVII. század végéig, mélyen belenyúlva a barokk korba. Mégis megállapítható az a szűkebb időköz, amelyet a két korszak határának, a fordulat idejének tekinthetünk. Ennek meghatározása bonyolult feladat, de biztos eredményre juthatunk, ha a magyar barokk társadalmi bázisnak a vizsgálatából indulunk ki, s azt keressük, hogy mikor tette magáévá az új stílust a főúri osztály nagy többsége.

A barokk a főurak katolizálásának a nyomán kezdett világi körökben is terjedni és bizonyos fokig az ellenreformáció átvételének függvénye volt, hiszen ennek írópropagátorai voltak az új műveltség és stílus első képviselői. Az összefüggés mégsem ennyire egyértelmű, mert bár kezdetben csak az ellenreformációs mozgalom sodrában, s nem is azonnal, jelent meg a barokk, később messze túlnőtt annak keretein. Az ellenreformáció nem a reneszánszt, hanem a reformációt váltotta fel, a barokk pedig éppannyira szélesebb, egyetemesebb jelenség a vele rokon ellenreformációnál, miként a reneszánsz volt a reformációnál. A barokk műveltség uralomra jutását egymagukban nem indokolják azok a közvetlen politikai érdektényezők, melyek az ellenreformáció átvételét előidézték. A nagy átalakulást azok a mélyreható változások követelték, melyek az uralkodó osztály életszemléletét, tudatát, igényeit és ízlését meghatározó gazdasági és társadalmi viszonyokban végbementek.

Az az új arisztokrácia, mely a gátlástalan individualizmussal vagyont, rangot, hatalmat hajszoló parvenü-főnemesekből — a reneszánsz és reformáció századában — kikovácsolódott, a XVII. század elején már a megszerzett gazdasági és társadalmi pozíciók megvédését, biztosítását érezte feladatának; az egyéni törekvéseknek nagy teret engedő anarchikus állapotok helyett rendet és konszolidációt kívánt. Ezt a tendenciát koronázta látszólag teljes siker a bécsi békével, illetve az 1608. évi törvényekkel: ettől kezdve a harcok és bizonytalanság közepette vagyonszerzőt végleg felválthatta a békében és biztonságban vagyongyarapító és gazdagságát élvező főnemes típusa. Az árutermelő gazdaságok nagy fellendülése, a második jobbágyság rendszerének megszilárdulása, a törökkel való félévszázados hosszú béke, a rendi szabadságjogok birtoklása: a főúri osztály karakterének nagy átalakulására és az új helyzetnek jobban megfelelő kultúra iránti érdeklődésére vezetett. Bár a későreneszánsz műveltség a XVII. század eleji főúri udvarokban még virágkorát élte, s például a Thurzók körében kivételes pompát fejlesztett ki, a reneszánsz keretei egyre inkább elégtelenekké váltak arra, hogy ennek a megváltozott osztálynak az igényeit kielégítsék. A magyar barokk genezisének legfontosabb dátuma ezért 1608; ettől kezdve *elvben* már a barokk az uralkodóosztály főúri vezetőrétegének adekvát stílusa. A reneszánsz életformáról és stílusról a barokkra való áttérés *valójában*

azonban csak több évtized után következett be. Ennek a folyamatnak a megindulásában és meggyorsításában volt óriási szerepe az ellenreformációnak, mely a változást kezdeményező tényező szerepét töltötte be, és tudatosította a fejlődés új állomásával együttjáró nagy világnézeti és műveltségi átváltás szükségességét és célszerűségét.

Mindezt Eszterházy Miklósnak (1583—1645), a kialakuló magyar barokk első világi reprezentánsának az egyénisége és pályája világítja meg a legjobban.[1] Reneszánsz és barokk határán ő az utolsó nagy parvenü a magyar főnemesek között, ő futotta be az utolsó reneszánsztípusú főúri karriert és magával hozott még valamit a reneszánsz határtalan egyéni ambícióiból. A protestáns származású, valószínűleg a sellyei jezsuitáknál katolizált szegény nemes, Illésházy unokaöccse és familiárisa, majd Mágócsy Gáspár nemes szolgálója, ennek elhunyta után pedig egycsapásra ágyának és a mérhetetlen Mágócsy—Dersffy vagyonnak az örököse: az 1610-es években már a főrendek sorába emelkedett. Tüneményesen felfelé ívelő pályája tehát már 1608 után, a rendi konszolidáció idején bontakozott ki; az ekkor érvényes főúri osztályérdekek felismerésére talán éppen homo novus-volta tette őt kortársainál alkalmasabbá. Az ellenreformáció támogató első főurak, Homonnay György, Draskovich János, Forgách Zsigmond után ő vitte következetesen tovább az Illésházy és Thurzó által megalapozott rendi politikát. Szinte szimbolikus jelenség, hogy pályáját éppen Illésházy szolgálatában kezdte, második felesége, Nyári Krisztina pedig Thurzó György menye, Thurzó Imrének, az 1619-ben még Bethlen mellett fellépő protestáns főúri párt vezérének özvegye volt.

Politikájának legfőbb célja a „magyar szabadság"-nak nevezett rendi szabadságjogok, a feudális rendi hatalom védelme és erősítése. Ezért láthatta elődjét és példaképét a makacsul protestáns Illésházy Istvánban; ezért tekinthette jogosnak a Rudolf kormányának abszolutisztikus politikáját meghiúsító Bocskay-felkelést, annak protestáns jellege ellenére is; de ugyanezért lett éppen ő — Ipolyi Arnold helyes megállapítása szerint —„ az ellen-reformatiónak s a kath. egyház helyreállításának első (értsd: legnagyobb) apostola a világiak közt".[2] Eszterházy látta a legvilágosabban, hogy míg a század elején a nagybirtokos-főúri osztály érdekei a Habsburgokkal szembeni ellenállást, sőt fegyveres harcot tették szükségessé, addig 1608 után ugyanezek az osztályérdekek a királlyal való szoros szövetséget és az ellenreformációt kívánták.

Elsősorban ezek a felismerések és nem a vallási ellentétek tették őt Bethlen Gábor elszánt ellenfelévé. Nagyon jellemző erre az a levél, melyben óva inti Nyitra megyét a Bethlen által összehívott országgyűlésen való részvételtől: „honnét vette s ki adta az authoritást az erdélyi fejedelemnek s mi közi hozzánk, hogy minket gyülésbe hijon s ily *absolute* parancsoljon magunk országában?"[3] A rendek hatalmát megtörő abszolút uralom rémét látta megtestesülni Bethlen törekvéseiben, s ezért a főúri osztályérdekek, a rendi szabadságjogok szempontjából éppoly veszélyesnek ítélte azokat, mint a Habsburg-hatalom század-eleji központosító politikáját. Eszterházy és Bethlen tehát a maguk módján egyaránt örökösei a Bocskay-szabadságharcnak, melyben átmenetileg különböző osztályok fogtak össze a mindegyiket pusztulással fenyegető Habsburg katonai uralommal szemben. De míg Bethlen annak a Bocskaynak az utóda, aki a hajdúkra támaszkodott, s akiben potenciálisan adva volt már az abszolút hatalomra való törekvés lehetősége, hiszen megmutatta 1594-ben, hogy a fejedelemmel szembeszegülő rendeket miként kell hóhérkézre juttatni; addig Eszterházy azt az Illésházyt, a szabadságharc béke-pártjának a vezérét követte, aki a magyar nép küzdelmét a nagybirtokos arisztokrácia érdekében hasznosította.

A magyar főurak nagy többsége — azok is, akik eleinte Bethlen mellé álltak —, hamarosan belátták, hogy osztályérdekeik az „abszolute parancsoló" magyar fejedelemmel szemben

[1] Életrajzát lásd: Csapodi Csaba: Eszterházy Miklós nádor. Bp. é. n.
[2] Ipolyi: Nyáry Krisztina 101.
[3] Csapodi i. m. 38.

az idegen király mellé állítja őket, s hogy számukra az Eszterházy által képviselt politika a legelőnyösebb. Ezért válhatott ő a katolikus párt vezérévé, s ez jutott kifejezésre az 1625. évi országgyűlésen, amikor a rendek bizalma alacsony származása ellenére nádorrá emelte. Ennek a választásnak a jelentősége csak Pázmány érsekké emelkedéséhez hasonlítható: miként ez utóbbi egyházi téren, az előbbi a világi politikában jelezte az új irány győzelmét. Pázmány és Eszterházy, a két legnagyobb rendi méltóság birtokosa, ugyanazt a rendi politikát képviselte, és szorosan együttműködött ennek sikere érdekében. Kettejük közül Pázmány volt a nagyobb látókörű, messzebbre tekintő, s ezért rugalmasabb politikus; Eszterházy azonban a főúri oszrályérdekek leplezetlenebb és következetesebb képviselője. Őt ugyanis nem kötötték a sajátos egyházi érdekek, a főpapság külön szempontjai, mint Pázmányt, aki nyíltan nem vállalhatta a jezsuitákat — őt magát is — száműző Illésházy örökségét. A két egyaránt nagy ambíciójú és rangját féltékenyen őrző politikus gyakori személyi ellentétei mögött is többnyire a főpapi és főúri rendek érdekeinek másodlagos, átmeneti eltérései rejlenek. Ezek az ellentétek azonban nem változtattak céljaik alapvető közösségén: rendi politika, ellenreformáció és barokk műveltség mindkettőjük pályájának és törekvéseinek legfőbb jellemzői. Az első barokk főpap és egyházi író világi kortársát joggal nevezhetjük — Tolnai Gábor szavaival — az első magyar barokk főúrnak.[4]

A külsőségeket tekintve Eszterházy Miklós környezete még alig tér el más főurak késő-reneszánsz világától. Családi birtokai központjává nem emel még kényelmes barokk palotát, hanem Fraknó hegyen épült várát építteti újjá hagyományos modorban. Hajnal Mátyás barokk könyvecskéje azonban, amely az ő felesége számára, az ő otthonában készült, meggyőzően tanúsította, hogy Eszterházy Miklós műveltség-eszménye, udvarának atmoszférája már gyökeresen különbözik kortársaiétól. Ez a különbség sokszor a későreneszánsz udvari pompára való visszahatásban is megnyilvánul, amire jó példa Nyári Krisztina két házassága. Míg első férjével, Thurzó Imrével hónapokig tartó, hétvármegyére kiterjedő lakodalom keretében kelt egybe, addig 1624-ben Eszterházy Miklóssal a Turóc-megyei Szucsány kis templomában minden fény és pompa nélkül tartotta esküvőjét. Az esketést azonban nem kisebb ember, mint maga Pázmány végezte: a díszes külsőségeket az ellenreformáció vezéralakjának jelenléte pótolta.[5]

Eszterházy udvarának barokk jellegét mindenekelőtt a jezsuitákkal való szoros kapcsolatai biztosították. Már első házassága után udvarába Hívta Hajnal Mátyást, hogy segítsen feleségét és házanépét a katolikus vallásra áttériteni, majd később második feleségét Nyári Krisztinát is Hajnal nevelte buzgó katolikussá. Fiait is jezsuitákkal neveltette, így Istvánt a verseket és iskoladrámákat író Keresztes Istvánnal, Lászlót pedig Kolozsváry Istvánnal, aki előzőleg Pázmány unokaöccsét tanította. Forró Györgyöt is ott találjuk csaknem minden családi ünnepen, melyek fényét rendszerint Keresztes verses alkotásai, emblémái is emelték. Nádori előterjesztéseit, memorandumait pedig gyakran Dobronoki György fordította latinra. Eszterházy egyúttal a jezsuiták legnagyobb világi mecénása; ő építteti a nagyszombati jezsuita (egyetemi) templomot 1630—37-ig, mely az első jelentékeny barokk stílusú építészeti alkotás Magyarország területén. Jutott azonban gondoskodásából a ferenceseknek is: Kismartonban, ő alapít számukra kolostort.

A barokk irodalom kialakulása szempontjából legjelentékenyebb tette a katolikus-barokk irodalmi alkotások megjelenésének támogatása, melyben méltó társa volt vakbuzgó felesége is. Már 1616-ban Eszterházynak ajánlotta *Csepregi iskola* című munkáját Balásfi Tamás, s példáját később egyre többen követték, köztük olyan jelentékeny írók is, mint Káldy György, aki prédikációgyűjteményének első kötetét Pázmánynak, a másodikat Eszterházynak dedikálta (Pozsony 1631). A neki ajánlott könyvek közt találjuk az első magyar

[4] Tolnai Gábor: Régi magyar főurak. Bp. é. n. 136.

[5] Az esküvő leírását, valamint Eszterházy jezsuita kapcsolatainak és ellenreformációs tevékenységének leírását lásd Ipolyi: Nyáry Krisztina 70—111.

Bellarmin-fordítást, Tasi Gáspárnak, a szepesi kamara tanácsosának tollából (Bártfa 1639), valamint II. Ferdinánd gyóntatójának, Lamormani Vilmos jezsuitának *Eques Christianus* című könyvét (Bécs 1637). Míg a nádor a hitvitázó, térítő, teológiai, addig Nyári Krisztina a hitbuzgalmi, ájtatossági irodalom serkentésén buzgólkodott. Elsőnek a most említett Tasi Gáspár dedikálta neki *Lelki kalendárium*-át (Bécs 1627), ezt követte Hajnal Mátyás ismert munkája, majd Kopcsányi Mária-életrajza (Bécs 1631), s az ő biztatására készült a magyar nyelvű *Officium Beatae Mariae Virginis* (Pozsony 1643), a barokk ájtatossági irodalom egyik legnépszerűbb és sokszor megjelent alkotása is.

E korántsem teljes felsorolás ismeretében nem csodálható, hogy Eszterházyt az új barokk embereszmény megtestesítőjének tekintették; Lamormani Vilmos éppen azért ajánlotta neki *Eques Christianus*-át, mert benne látta a keresztény vitéz legméltóbb előképét. Valóban ő az első főúr, akinél a jezsuiták által képviselt térítő szellem és magatartás már egy világi ember fő jellemvonásává válik, aki megszerezte az ehhez szükséges tudást és műveltséget is. A művelt főúr nem volt már ritkaság Magyarországon, Eszterházy elődei már jó ideje otthonosak voltak a reneszánsz és humanizmus világi kultúrájában. Ő azonban az ellenreformáció szellemi fegyvertárát igyekezett megszerezni, ezért Hajnal Mátyást azzal is megbízta, hogy őt a filozófiában és különösen a teológiában oktassa, de szívesen hallgatta Pázmány prédikációit is, mint azt Balásfitól tudjuk és Káldy is azért dedikálja neki prédikációi egyik kötetét, mert biztosra veszi, hogy írását majd „olvassa, pártfogolja és megoltalmazza". Napi rendtartásához inasainak két órányi felolvasása is hozzátartozott, úgyhogy az idők során tanult teológussá, sőt vitatkozóvá képezte magát.

A katolikus vallás terjesztését minden eszközzel folytatta. Újonnan szerzett birtokairól a protestáns prédikátorokat elűzte, s a jobbágyokat hitük elhagyására kényszerítette; az udvarában nevelődő, szolgáló nemes ifjak számára valósággal teológiai és filozófiai tanfolyamokat és nyilvános disputákat rendezett; sőt ő maga is tollat ragadott, hogy egy terjedelmes hitvitázó munkával a Dunántúl utolsó protestáns főurát, Nádasdy Ferencet a katolikus egyház oldalára állítsa. Nádasdyhoz írott *Értekező level*-e (1642), melyet a luteránus főúr áttérése követett, Eszterházy széleskörű teológiai ismereteiről tanúskodik: otthonosan mozog a Biblia könyveiben, az egyházatyák, Luther, Bellarmin írásaiban. Jól szerkesztett, logikus körmondatokra épülő stílusa ugyan meglehetősen szürke, de amikor támad vagy gúnyol, színesebb, barokk mondatok is kipattannak tolla alól: „Nem is olvashatta Luther harag nélkül írásit szent Hieronymusnak, mivel ilyenkor felserkent benne az a vádoló és furdaló lelkiismeret, eleiben adván melly gonoszul cselekedett legyen, midőn az ő istenének tött igaz és dicsiretes fogadását nem csak maga szegte meg, hanem ágyas társával is rútul megszegette, midőn az Krisztus urunk tanácsán fundált szerzetes állapatnak szép gyönyörüséges paradicsomából az tisztátalan életnek undok sarában lépett."[6]

Irodalmi munkásságának másik részét politikai írásai alkotják: memorandumok, a nyilvánosság elé szánt és ki is nyomtatott politikai levelek, melyekben a maga rendi koncepcióját fejtegeti a királynak tett javaslatok, vagy az erdélyi fejedelemmel való vita keretében.[7] Bőven él történeti példákkal, akárcsak a kor külföldi államelméleti és politikai irodalma: a történelem az ő számára is hasznos példatár, a szónoklat, a politikai elmélet a polémia és az erkölcsi elmélkedés segédtudomány csupán, amivé a barokk süllyesztette. A barokk író a műveltségben és tudásban nem lát abszolút, önmagáért való értéket, mint a humanisták, hanem azokat kizárólag hasznosságuk, célszerűségük alapján értékeli. Ilyen volt Eszterházy is, az első barokk főúr, aki ha nem is vált jelentős íróvá, elsőként képviselte a barokk főnemesíró típusát.

[6] Eszterházy műveit kiadta Toldy Ferenc: Galántai gr. Eszterházy Miklós munkái. Pest 1852. Az id. mondat a 16. hasábról.

[7] Vö. Csapodi i. m. 153.

Eszterházy Miklós szinte példát adott fiatalabb kortásainak a korszerű magyarországi barokk életformából. Sokan őt utánozták, tőle tanultak, de a fejlődés parancsa az egyes főúri családokat tőle függetlenül is a barokk műveltséghez juttatta el. A rohamossá váló nagy átalakulás időszaka a 30-as évek évtizede lehetett: ekkor már az arisztokrata családok túlnyomó többsége katolikus, s gyermekeiket — miként Eszterházy is — jezsuitákkal neveltetik, majd jezsuita iskolába küldik. Nagyszombat, Grác, Olmütz, Bécs jezsuita kollégiumainak és jezsuita vezetés alatt álló egyetemeinek falai között a kor csaknem minden főnemes ifja megfordult, részt vett a barokk iskoladrámák előadásában, tagja volt a Mária-kongregációnak. Az egyház és a jezsuiták azáltal is magukhoz láncolták már az egyes főúri családokat, hogy belőlük sokakat papokká, szerzetesekké, apácákká neveltek. Eszterházy Miklós unokái között már több főpap és apáca volt, s a jezsuiták között találjuk Wesselényi Miklóst, a későbbi nádor öccsét, vagy Balassa Pált, a költő gróf Balassa Bálint fivérét, — hogy csak néhány példát említsek. Az 1640-es években már egy kultúrájában, világnézetében, ízlésében erősen átformálódott uralkodóosztály áll előttünk, ezért joggal kereshetjük 1640 táján a barokk kor kezdetét.[8]

Ekkor indult meg a barokk képzőművészet egyre nagyobb arányú fejlődése is, szinte kizárólag a főurak mecénási buzgalma révén.[9] Bár egészen új épület, mint az Eszterházy Miklós által emelt nagyszombati jezsuita templom, egyelőre még kevés született, a meglevő templomokat és reneszánsz várkastélyokat barokk dekorációval, freskókkal, stukkóval, új oltárokkal kezdték ellátni. Nádasdy Ferenc például sopronkeresztúri kastélykápolnájába (1643) és a lékai ágostonrendi templomba (1656) helyeztet korabarokk oltárt; sárvári várkastélyának lovagtermébe pedig gazdag stukkódíszítést készíttet, s az 1650-es évek elején megfesteti ide a magyar korabarokk egyetlen fennmaradt monumentális freskóciklusát: a hasonnevű nagyatyjának, a legendás „fekete bég"-nek hőstetteit és a tizenötéves háború különböző eseményeit ábrázoló csataképek sorozatát. Batthyány Ádám 1641-ben rohonci kastélyának kápolnáját alakíttatja át az olasz Filiberával; még 1650 előtt elkészítteti a borostyánkői vár stukkókeretbe foglalt mitológiai freskóit; 1648-ban pedig az általa visszatelepített és mindvégig patronált németújvári ferencesek templomába emeltet új barokk oltárt. A század derekán készülnek a pozsonyi Pálffy-palotának és a Pálffyak bajmóci kastély-kápolnájának stukkói, valamint a vöröskői vár sala-terrenájának tobzódóan gazdag dekorációja, — a korabarokk stukkóművészet legjelentősebb magyarországi alkotása. A rövid ideig nádorságot is viselő Pálffy Pál irányításával folyt a pozsonyi királyi vár újjáépítése az 1640-es években: ekkor készült a vár — 1811-ben elpusztult — nagy barokk freskóciklusa, mely az uralkodók hőstetteit, erényeit dicsőíttette allegorikus keretben. A nyugati országrészek főnemeseinek igénye az új barokk stílus iránt már oly általánossá vált, hogy az egyik kivételként protestánsnak megmaradt főúr, Thököly István is barokk stílusú oltárt építtet 1657-ben a késmárki vár kápolnájába.

Ezek a korai barokk emlékek kivétel nélkül külföldi mesterek művei, mégis szorosan a hazai fejlődéshez tartoznak, mert igazodnak a helyi hagyományokhoz és mert a megrendelő főúri osztály ízlését tükrözik. Általában még bizonyos szerénység, szűkszavúság jellemző rájuk: monumentális szobrok helyett inkább stukkó, nagyméretű freskók helyett kisebb képfelületek és gyakran még bizonyos emblematikus ábrázolás van többségben. A század második felében azonban — az állandó háborús körülmények miatt csak kisebb számban ugyan — megjelennek már az érettebb barokk alkotások, mindenekelőtt az új barokk épületek is, mint a lorettomi szeviták új temloma (1686—99) a Nádasdy-család jóvoltából, az Eszterházy Pál költségén a század vége felé épülő boldogasszonyi ferences templom, valamint a magyaror-

[8] A barokk főúri életforma és műveltség kialakulását részletesen rajzolja meg Tolnai Gábor id. művében: 107—38.

[9] A művészettörténeti adatok mind a két legújabb összefoglalásból valók: Garas Klára: Magyarországi festészet a XVII. században. Bp. 1953. és Aggházy Mária: A barokk szobrászat Magyarországon. Bp. 1959.

szági barokk első nagyszabású világi emléke: a kismartoni Eszterházy-kastély (1663—72). A nagyszombati egyetemi templom főhajójának a század végefelé készült monomentális menyezetfreskója is híven mutatja a főurak pénzén kibontakozó barokk művészet felfelé ívelését.

A katolizált, jezsuita körben nevelkedett, az egyházzal sok szállal összenőtt és a barokk művészetet támogató főurak között kell keresnünk — Eszterházy Miklós példájára — a katolikus barokk irodalom újabb mecénásait, sőt a 40-es évektől kezdve már a barokk irodalom legjelentősebb művelőit is. A művészet pártolásában kitűnt főurak neveivel gyakran találkozunk a barokk egyházi irodalom alkotásainak ajánlóleveleiben. Nádasdy Ferencnek dedikálta Sámbár Mátyás jezsuita *Három idvösséges kérdés* (Nagyszombat 1661) című munkáját, az ugyancsak jezsuita Stankovics János pedig *Rövid... bizonyitása a Lutherista és Calvinista Purgatoriumnak* (Loretom 1670) című könyvét. Batthyány Ádám nevével az agg Veresmarti Mihály *Tanácskozás*-a a harmadik kiadásának (Pozsony 1640) címlapján, valamint Kéri Sámuel ferences, Batthyány udvari káplánja, *Keresztyén Senecá*-jának (Bécs 1654) élén találkozunk. Az ájtatossági irodalom ügyét Nyári Krisztina után továbbra is nők viselik szívükön: Szécsi Mária Pázmány Kempis fordítását és *Imádságos könyvét* jelentette meg újra, az utóbbit díszes kiállításban, számos metszettel illusztrálva (Bécs 1665). A főurak közül nem egy személyesen is művelte a teológiai-vallásos irodalmat, Eszterházy Miklóshoz hasonlóan. Fián, Eszterházy Pálon, több Máriával kapcsolatos könyv szerzőjén, illetve fordítóján kívül megemlíthetjük Zrínyi öreg barátját, Megyery Zsigmondot, aki *Lelki okulár*-jában (Bécs 1658) a Miatyánk értelméről elmélkedett, *Libanuson termő cédrusfának veleje* (Nagyszombat 1671) című könyvében pedig Cornerus Jakab minorita szerzetes latin szentenciáit dolgozta át magyar versekbe.

A katolikus vallásos irodalom támogatásához és aktív műveléséhez — a negyvenes évektől kezdve — szervesen kapcsolódik a főurak sokrétű barokk költői tevékenysége egy főúri költői iskola kialakulása.[10] Ennek képviselői nem kizárólag főurak, hanem más származású egyének is, akik főúri, főpapi környezetben élve az ő ízlésüket vették át, s műveikkel ugyanazokat a célokat szolgálják. Így a főnemes Liszti László, gróf Balassa Bálint, Eszterházy Pál, majd később Koháry István mellett, ide tartozik a gazdag nemes Beniczky Péter, az esztergomi érsek udvari kapitánya, akinek verseit éppen az esztergomi nagyprépost adta ki (Nagyszombat 1664). De ide kell sorolnunk Gyöngyösi Istvánt is, aki élete nagy részét főurak, mindenekelőtt Wesselényi Ferenc és Szécsi Mária szolgálatában töltötte, műveit főurak számára írta, nekik ajánlotta, s Eszterházy Pál és Koháry István pártfogását is élvezte. Valamennyien katolikusok (Gyöngyösi is azzá lett), verseik jelentékeny része vallásos jellegű, az ellenreformáció szellemében fogant. Tendenciáját, stílusát tekintve a főúri költészet szorosan összetartozik a katolikus egyházi irodalommal, a jezsuiták irodalmi tevékenységével, ezekkel egy irányzatot alkot. E katolikus (jezsuita) — főúri irodalomban kell látnunk a magyar barokk XVII. századi főirányát.

Az említett költő-csoport részletes bemutatása és értékelése már nem tartozhat a barokk irodalom kialakulását vizsgáló tanulmány kereteibe. Mindössze arra az általános megjegyzésre kell szorítkoznunk, hogy nem valami egészen új, merőben külső hatások által inspirált költészetről van szó, hanem a Balassi korától kezdve virágzó főúri költészet barokk stílusban való folytatásáról. Magának Balassi Bálintnak a hagyománya is továbbél különösen Lisztinél, Beniczkynél és Balassánál, mind versformája, mind számos tartalmi egyezés révén. De a hagyományos magyar kultúra öröksége Eszterházy Pál barokk műveltségéből sem hiányzik, miként azt az általa virginán előadott zenedarabok jegyzéke mutatja: ebben a reneszánszkor magyar dallamai, köztük Balassi énekei, szép számmal szerepelnek. Gyöngyösi verseinek, s műfajának a hazai hagyománnyal való szoros kapcsolatát, abból való autochton fejlődését pedig a kutatás már régen tisztázta. A hagyományhoz való szoros kapcsolódást, a

[10] A főúri költészet barokk jellegéről lásd Angyal Endre módszertanilag erősen vitatható tanulmányát: Magyar barokk költők. EPHK 1938, 320—52.

barokknak a reneszánsz humanista irodalomból való szerves fejlődését egyébként a katolikus egyházi irodalom első barokk művelőinek, akár Pázmánynak, akár Nyéki Vörös Mátyásnak a munkássága is tanúsította. A korábbi külföldi példák ösztönzése, mely főként a jezsuiták nemzetközi társasága révén érvényesült, természetesen elengedhetetlen volt a reneszánszból barokkba való átmenethez. Ez a ösztönzés azonban nem volt sem több, sem kevesebb, mint amelyet a fejlettebb országok irodalma egy-egy új stílusirány kialakulásakor gyakorolni szokott. A külföldi barokk irodalom hatása csak olyan mértékben érvényesült, amenynyiben megfelelt a hazai igényeknek, elsősorban a barokk osztálybázisát alkotó arisztokrácia szükségleteinek. Végleg el kell tehát vetni azokat a nézeteket, melyek szerint a barokk irodalom Magyarországon valamiféle idegen import, kozmopolita irány, vagy a Habsburg-expanzió függvénye. Az a körülmény, hogy később — a XVIII. században — ilyen jelenségek is erős hangsúlyt kapnak, nem változtat azon, hogy indulásakor, és szinte végig az egész XVII. században, a hazai társadalmi fejlődés következménye volt.

A magyar barokk XVII. századi katolikus-arisztokrata főirányának értékelésében tehát nem abból kell kiindulnunk, hogy idegen, vagy magyar érdekeket szolgált-e, hogy a hagyományba illeszkedik-e, vagy pedig szakít azzal, hanem abból, hogy a rendi hatalmat restauráló, s rendi politikát folytató nagybirtokos-főúri osztály hordozott-e haladó tendenciákat, hogy a Pázmány és Eszterházy által kijelölt úton lehetett-e pozitív irányban is előrehaladni. Egyértelműen ítélni ebben a kérdésben lehetetlen. A kor kétségtelenül haladó tendenciájának ugyanis a Bocskay (főúri hívei nélkül!), majd Bethlen által képviselt függetlenségi politikát kell tekintenünk, mely szélesebb társadalmi bázisra támaszkodott és az abszolutizmus irányába fejlődött. Ennek a politikának a sikere, vagyis a Habsburgoktól való elszakadás és az ország egyesítése egy központosított magyar fejedelemség keretében, a XVII. század első felében nem volt azonban biztosítható. A történeti körülmények, például a török kérdés, valamint a királyi Magyarország nagybirtokos főurainak osztályérdekei az ilyen kísérleteket — melyek, mint Bethlen példája mutatja, szilárdan csak Erdély erejére támaszkodhattak — meghiúsították. A magyar arisztokrácia még elég erős volt ahhoz, hogy saját politikáját vagy a Habsburgok vagy a Habsburg-ellenes erők segítségével, akár a Bécs, akár az Erdély felől kiinduló abszolutisztikus törekvésekkel szemben megvalósítsa. Az Illésházy és Thurzó által megalapozott, majd Pázmány és különösen Eszterházy által továbbfejlesztett rendi politika tehát történelmi realitásokon nyugodott és néhány évtizedre valamiféle egyensúly helyzet kialakulására vezetett. Ez a kompromisszumon alapuló egyensúly mind a függetlenségről, mind pedig a haladóbb abszolutisztikus fejlődésről való lemondást jelentette, átmenetileg mégis sok előnnyel bírt. A Habsburg-hatalom, a rendek és az erdélyi fejedelem hatalmi egyensúlya idején az ország termelőerői jelentékenyen fejlődhettek: a királyi Magyarországon csak a nagybirtokon, — a mezővárosok elsorvasztásával; a keleti országrészeken és Erdélyben azonban a nemesi birtokon, a városokban, és a mezővárosokban is. A fejlődés iránya — függetlenül attól, hogy melyik osztály (főurak, középnemesség, városi polgárság és mezővárosi parasztpolgárok) látta a hasznát — mindenütt az árutermelés fokozása felé haladt és egy későbbi kapitalisztikus fejlődés alapjainak lerakásához vezethettett volna. Átmenetileg, — a XVII. század első felében — a főurak rendi politikája tehát, ha nem is minősíthető haladónak, reakciósnak sem: történelmi szükségszerűség volt, valahogy az 1867-es kiegyezéshez hasonlóan. Pozitívumaihoz tartozott még, hogy nem adta fel a török kiűzésének programját, ez mind Pázmány, mind Eszterházy legfőbb célkitűzései közé tartozott, s ez is egyik fontos tényezője volt a Habsburgok iránti lojalitásuknak.

A főurak akkor kerültek válaszút elé, amikor a század első felére jellemző szerencsés egyensúly-helyzet megbomlott.[11] Erre a negyvenes-ötvenes években került sor, éppen azok-

[11] A bécsi kormány és a magyar főurak ellentéteit a XVII. század derekán részletesen ismertettem könyvemben: Zrínyi Miklós. Bp. 1954.

ban az évtizedekben, amelyekben a barokk valósággal is osztályműveltségükké vált. A harmincéves háború során anyagilag kimerült, majd annak befejezése után a nyugat-európai politikában visszaszorult Habsburg-hatalom egyre tervszerűbben kezdett törekedni a magyarországi árutermelés hasznának megkaparintására, s ezzel együtt a hatalmi túlsúly megszerzésére. Különböző ürügyekkel német katonaságot hozott az országba, kísérletet tett az 50-es évek elején a nádori szék betöltésének elodázására, az 1655. évi országgyűlésen pedig a szabad királyválasztás jogáról való lemondás kierőszakolására, pedig ez utóbbit tartotta Eszterházy a „magyar szabadság" legfőbb biztosítékának. Ugyanakkor ezernyi tanújelet adta annak, hogy a török kérdésben alapvetően különbözik az álláspontja a magyar rendekétől: míg ezek azt remélték, hogy a nagy európai háború befejeztével az uralkodó, a birodalmi erőforrásokra támaszkodva, sietni fog a törököt kiűzni és a magyar királyság egységét helyreállítani, addig Bécs a törökkel való béke minden áron való fenntartására törekedett, s óvakodott az ország egységének helyreállítását olyan időben elősegíteni, amikor a magyar rendek ereje még töretlen. Mindezzek a jelenségek a király és a főurak közötti viszony megromlására vezettek, úgyhogy a vezető magyar politikusok részéről egyre több ellenzéki megnyilatkozásnak, sőt 1650 körül már határozott ellenzéki szervezkedésnek lehetünk tanúi. Ez a folyamat már Eszterházy utolsó éveiben elkezdődött; később pedig Pálffy Pált, Nádasdy Ferencet, Batthyány Ádámot, majd a vasvári béke után már Wesselényi Ferenc nádort és Bécs eladdig legfőbb magyar hívét Lippay érseket is az elégedetlenek között találjuk. A 60-as években már összeesküvéssé fejlődő rendi ellenzék vezéreivé éppen azok lettek, akik az ellenreformáció és a barokk műveltség legfőbb arisztokrata terjesztői, támogatói voltak a század derekán. Az ellenreformáció és a barokk kezdetben egyáltalán nem láncolta a magyar arisztokráciát a Habsburgokhoz: mindkettő elsősorban a magyar uralkodóosztály érdekében állt, s összeférhetett ezzel az uralkodóval szembeni frondírozó magatartás is. Még a magyar jezsuitákat sem tekinthetjük ebben a szakaszban valamilyen Habsburg-ügynökségnek: a jezsuiták válogatás nélkül készek voltak kiszolgálni minden olyan hatalmat, amely a katolikus vallás terjedésén, erősítésén munkálkodott, s éppen ezért a katolikussá lett főúri osztály poltikáját — amíg az sikerrel kecsegtetett — híven támogatták, s bizonyára lelkes hívei lettek volna egy az ellenreformáció ügyét szívén viselő, a Habsburgokkal szemben álló magyar katolikus fejedelemnek is.

A királyi és rendi hatalom viszályában hamarosan az előbbi lett a győztes: a magyar Fronde 1670-ben csúfosan megbukott. A főúri összeesküvés kártyavár-szerű összeomlásának közismert okai közül kettőt tartok a legfontosabbnak: a rendi hatalom minden látszaterőssége ellenére is alapvetően gyenge a központosítást fokozó, korszerű eszközökkel és módszerekkel kormányzó királyi hatalommal szemben. Átmeneti sikert csak akkor érhetett el, amikor vagy a tömegek fegyveres ereje kaparta ki számára a gesztenyét, mint Bocskay idejében, vagy pedig amikor egy másik fejedelem fegyveres ereje is ott állt a háttérben, mint Bethlen és I. Rákóczi György korában. Nádasdy és társai azonban egyik lehetőséggel sem élhettek. De talán ennél is fontosabb az a másik körülmény, hogy a főúri osztály nem egységesen lépett fel, megoszlott a lojalitás és az ellenállás között, s maguk az ellenállók is mindvégig tartózkodtak a határozott és esetleg eredménnyel kecsegtető merész tettektől. Az arisztokrácia számára ugyanis két lehetőség nyílott: vagy beleegyezik rendi hatalmának korlátozásába, s további gazdasági fejlődését az uralkodó kegyeitől engedi függővé tenni, vagy pedig megkísérli a királlyal szemben továbbra is biztosítani „magyar szabadság"-nak nevezett előjogait, kockáztatva ezzel fejét és jószágait. A főurak többsége Eszterházy Pállal az élén, a behódolásnak kockázattól mentes útját választotta, s ezzel továbbra is megőrizte egyre dicstelenebbé váló vezetőszerepét a magyar társadalomban, távol tartva magát a további függetlenségi küzdelmektől, Thököly és Rákóczi kuruc szabadságharcaitól. Illésházynak a nagybirtokos osztályérdekek által követelt opportunizmusa logikusan vezetett az Eszterházy Pálok, Pálffy Jánosok labanc politikájához.

A magyar barokk katolikus-főúri iránya e történeti fejlődésnek megfelelően válik a század végefelé a Habsburgoknak elkötelezett, s a nemzeti törekvéseknek hátat fordító irányzattá. Eszterházy Pál még magyar verseket írt, s Balassi katonaénekét játszotta virginájánde utódai már teljesen elszakadtak a magyar hagyományoktól, a magyar kultúrától és irodalomtól. A jezsuiták is megszűntek lelkes magyarok lenni, s irodalmi munkásságukban a magyar nyelvet egyre inkább a latinnal cserélték fel: a nagyszombati jeszuita-egyetemi nyomda termékei között az 1680-as években szinte ugrásszerűen megsokszorozódott a latin nyelvű kiadványok száma.

A magyar főurak tehát a rendi lázongás és lojalitás között vajúdva, jezsuitáikkal együtt, eljutottak végül az ország fejlődését gúzsbakötő idegen hatalom elvtelen kiszolgálásáig, amivel a magyar barokk általuk képviselt fő fejlődési vonala is igen kétes értékűvé vált. Bár mindez csak a század végén következett be, a fejlődés útja a király és a rendek közti egyensúly megbomlásától kezdve, vagyis a század közepe óta, ebbe az irányba haladt. Ezért a főúri barokk irodalom korább felsorolt képviselői sem válhattak maradandó, haladó mondanivaló művészi megszólaltatóivá. Mindebből mégsem következik, hogy a Pázmány és Eszterházy elindította barokk fejlődés, bár kialakulásakor össszefüggött bizonyos történelmileg szükségszerű és pozitív elemeket is tartalmazó jelenségekkel, menthetetlenül reakciós irányba haladt. A katolikus-jeuzsita-főúri barokk most felvázolt vonala ugyanis a magyar barokk fejlődésének nem az egyetlen útja. Pázmány és Eszterházy politikájából, az ellenreformációval összefügő korai magyar barokkból egy másik — pozitív — fejlődésnek a lehetőségei is adódtak. Ezt képviseli — mind politikai, mind irodalmi téren — Zrínyi Miklós, a magyar barokk legnagyobb alakja.

5.

Zrínyi[12] pályája ugyanabból a körből indult el, mint barokk főúr-kortársaié. Ő is frissen katolizált arisztokrata-család gyermeke, akinek nevelése felett maga a király és Pázmány Péter őrködött, s akinek tanulmányait Sennyei István veszprémi püspök és királyi kancellár irányította. Ő is megjárta a jezsuita iskolákat: tanult Grácban, Nagyszombatban és a bécsi egyetemen; majd a barokk szülőházájában, Itáliában is látogatást tett, ahol megismerhette a fénykorát élő barokk Rómát s találkozhatott magával a pápával is. Miután pedig 1637-ben csáktornyai birtokán megtelepedett, s élni kezdte a XVII. századi magyar főúr életét, bensőséges kapcsolatba került Eszterházy Miklóssal és családjával. Eszterházy Pál arról számol be naplójában, hogy Zrínyi 1640 körül gyakori vendég volt az Eszterházy-udvarban, s büszkén emlegeti, hogy kisgyermek korában Zrínyire hasonlított. Az is köztudomású, hogy a nádor lánya, Júlianna (később Nádasdy felesége) és Zrínyi között szerelem szövődött, hogy a költő első ismert verse éppen ennek emlékét őrzi. Ha mindehhez hozzávesszük még, hogy legbensőbb barátja a barokk művészetet és irodalmat támogató Batthyány Ádám volt, akkor nyilvánvaló, hogy ifjúkorában ez éppen kialakuló katolikus-főúri barokk környezet vette körül. De a barokk kultúrával való szoros kapcsolat irodalmi munkásságában is szembetűnő. Ő az első, aki a külföldi barokk világi költészet nagy alkotásait ismeri és eredményeiből tanul, így mindenekelőtt Tasso és Marino nagy műveiből. Ugyanígy hadtudományi és politikai műveinek forrásai is jórészt a barokk kor írói közül kerülnek ki, s elméleti koncepciója részben a barokk államelméletben, a tacitista állam-rezon tanításában gyökerezik.

E fontos tényekkel szemben pályájának alakulása mégis egyre jobban eltért a magyar barokk fentebb ismertetett vezető irányzatától. A jezsuitákat és iskoláikat már tanuló korában sem szerette, s később is mindig szembenállt velük. Legfőbb politikai ellenfelét pedig Lippay érsekben látta, s az ellenreformáció erőszakos terjesztését élesen elítélte. Béccsel szembeni igen korai ellenérzése, melynek már az 1645—46-ban írt *Szigeti veszedelem*-ben is han-

[12] Zrínyire vonatkozóan id. könyvemre támaszkodom.

József Attila Tudományegyetem
Magyar Irodalomtörténeti Tanszékek
Könyvtára
Szeged, Egyetem u. 2—6.
6722

got adott, később tudatos szembenállássá, egy következetes Habsburg-ellenes koncepcióvá fejlődött. Bár az 50-es években ő lett a rendi ellenzék vezéralakja, álláspontja, politikai célkitűzése merőben eltért főúr-társaiétól: nem a függetlenség feláldozásával biztosított rendi hatalom, hanem a nemzeti abszolutizmus volt az eszményképe. Ő nem a jezsuiták által propagált Regnum Marianumot akarta megteremteni, hanem Mátyás erős, központosított államát helyreállítani. Zrínyi politikájának ezekben az alapelemeiben, valamint ezekkel összefüggő machiavellista elméleti megfontolásaiban a marxista kutatás, mely ezeket az összefüggéseket részletesen feltárta, nem ok nélkül látott a Pázmány-féle barokktól eltérő jelenségeket.

Ez a más jelleg korábban arra indított, hogy tagadjam Zrínyi munkásságának barokk voltát. Ez az álláspont azonban a barokk téves meghatározásából származott, ugyanis a barokkot kizárólag mint a Habsburgokat kiszolgáló ellenreformáció, a jezsuiták és a melléjük felsorakozó erők stílusaként, vagyis egy politikai-ideológiai irányzat, egy frakció, egy „párt" ízléseként fogtam fel, nem pedig mint egy osztály, a rendi hatalmat visszaszerző feudális uralkodóosztály, s ezen belül elsősorban az arisztokrácia műveltségeként. Ha azonban a barokk osztálybázisából indulunk ki, s az osztályt, nem pedig az osztály egy részének, vagy akár többségének valamely politikai orientációját tartjuk elsődlegesnek, akkor semmi ok sincs rá, hogy Zrínyinek a Pázmány—Eszterházy vonaltól eltérő útját ne a magyar barokk egy új, másik irányzatának kezdeteként értelmezzük. Ez az álláspont azért is jogosult, mert bár az Eszterházy Pálokban és a századvégi jezsuitákban kell látnunk a század első felében kialakult katolikus-főúri barokk konzekvensebb folytatóit, Zrínyi Miklós is — más módon — Pázmány és Eszterházy politikai koncepcióját fejleszti tovább.

A családi hagyományokon, valamint történeti és saját egyéni tapasztalatin túl, Pázmány és Eszterházy elképzeléseinek is nagy része lehetett abban, hogy a legsürgősebb feladatnak a török kiűzését tekintette, csakhogy már nem a Habsburg-erőkre, hanem az ország saját erőforrásaira építve. Zrínyinek Erdéllyel való szoros együttműködésében és szövetkezésében pedig az önálló Erdély fontosságát elismerő pázmányi álláspont logikus továbbvitelét láthatjuk; az ország egyesítésének gondolatát viszont elsősorban Eszterházytól tanulhatta, csak míg ez Erdély gyengítésében, Zrínyi a fejedelemség erősítésében látta ennek az útját. Részben Eszterházy-örökségre gondolhatunk Zrinyi anarchia-ellenességében is, de míg a nagy nádor rendi alapon próbált konszolidációt és szilárd rendet teremteni, addig Zrinyi ugyanezt korszerű abszolutisztikus módon, szükség esetén a rendi szabadság sérelmével tartotta csak lehetségesnek. Végül Zrínyinek a felekezeti ellentéteket, s a vallási viszályokat elítélő oly feltűnő álláspontja is olyan gondolat, melyre szelídebb formában a történeti és politikai tapasztalatok élete végére a korábban oly türelmetlen Eszterházyt is elvezették már.

A század első felében történetileg szükségszerű, s bizonyos fokig előnyös rendi politika ellentmondásossága tehát két következetes továbbfejlesztést tett lehetővé: az Eszterházy Pálét és a Zrinyi Miklósét; Wesselényi és Nádasdy összeesküvése amolyan harmadik út, amely — mint általában, — végül a rosszabbik irányba torkollott. Míg a főúri osztály nagy többsége továbbhaladt a Habsburgokra támaszkodó, s a jezsuitákkal és ellenreformációval összekapcsolt rendi politika káros, reakciós tendenciáinak útján, végleg megrekedve a rendiség korlátai között, addig Zrínyi kizárólag annak egyes pozitív elemeit vitte tovább és a nemzeti abszolutizmus egészen új koncepciójához jutott el. Természetes ezek után, hogy az a kezdeményező bátorság, a nehézségekkel határozottan szembeszálló harcos akarat és a helyesnek tartott célok szolgálatában tanúsított makacs és rendíthetetlen következetesség, mely Pázmány és Eszterházy jellemének, de különösen az előbbiének, oly tiszteletre méltó vonása: egyedül Zrínyi egyéniségében folytatódik, méghozzá elődeiét is felülmúló mértékben, s már egyértelműen haladó törekvések érdekében. A XVII. század második felének többi vezető barokk főúri politikusából, vagy írójából teljesen hiányzik az a mindent feláldozni kész etosz, mely Zrínyi Miklós minden cselekedetét eltöltötte, s méltán vívta ki az utókor bámulatát. Költői munkásságára is ez a magatartás érvényes, melyet — ha nem is tartjuk

teljesen pontosnak a megfogalmazást — híven jellemeznek Tolnai Gábornak ezek sorai: „Zrínyi ama barokk írók sorába tartozik, akik reprezentatív és tendenciózus célzatúnak tartják a költészetet. Az irodalom is a politika szolgálatában áll. Életét szolgálatnak érzi, ahogy tanítói a jezsuiták, vagy Pázmány! Csakhogy nála a szolgálat bár keresztény, de a nemzet érdekében való."[13]

Az elmondottakkal már állástfoglaltam Zrínyi eposzának barokk jellege mellett is, amiről korábban más volt a véleményem. Horváth János és Sík Sándor ugyan már régen kimutatták a *Szigeti veszedelem* számos barokk stílusvonását, Kardos Tibor pedig a Marino barokk kiseposzával való szoros rokonságát, az eposz barokk sajátságainak lényegét azonban annak feltételezett ellenreformációs tendenciájában és a magyarság megváltásáról szóló állítólagos katolikus alapeszméjében jelölték meg.[14] Kutatásaim alapján viszont e két utóbbi tételt nem láttam igazolva, s ez — a fentebb már elmondottak értelmében — megingatta szememben az eposz barokk alkotásként való meghatározásának hitelét. A barokkal összeegyeztethetetlennek tartottam továbbá a *Szigeti veszedelem* „realista" jellegét, vagyis azt, hogy a valóságot híven, a haladó erők szemszögéből tükrözi, mivel a barokkot nem egyetemes stíluskategoriának, hanem — részben Croce „cattivo gusto"-ként való értékelésének hatására is[15] egy a valóságot eltorzító művészi irányzatnak tekintettem. Ha viszont a stílusban, s így a barokkban is, nem az író által szabadon választott művészi eljárást, hanem objektív adottságot látunk, melyhez a költő vagy művész igazodni kényszerült, s amely merőben ellentétes, haladó vagy reakciós mondanivaló kifejezésére egyaránt alkalmas volt, — akkor a fenti megfontolások elesnek, és sem az ellenreformációs tendencia hiánya, sem a valóság hű ábrázolása nem jelenthet akadályt az eposz barokká minősítésében. Sőt ellenkezőleg a *Szigeti veszedelem* elemzése értékes tanulságokat szolgáltathat az irodalmi barokk stílustörvényszerűségeinek ismeretéhez.

Helmut Hatzfeld, korunk egyik legtekintélyesebb barokk kutatója az irodalmi barokk lényegét „a külső forma és a belső tartalom közti feszültség"-ben jelölte meg.[16] A marxista esztétika szerint a tartalom és a forma között feszültségről akkor kell beszélnünk, ha az író nem találja meg mondanivalójának adekvát kifejezési formáját, ami bármely korban és bármely stílusban lehetséges. Ha arra az álláspontra helyezkednénk, hogy a barokkban ez törvényszerű, akkor tagadnánk a művészet harmoniájának lehetőségét ennek a stílusnak a keretén belül, s vissza kellene térnünk Croce elítélő álláspontjához. Nyilvánvaló, hogy Hatzfeld nem erre gondolt: az ő meghatározása, — melyet túl általános volta miatt sem tarthatunk kielégítőnek — a tartalom és forma egyenrangúságát valló idealista esztétikai felfogás szülötte. E megfogalmazásból csak a „feszültséget" fogadhatjuk el, de ezt — a *Szigeti veszedelem* mindenesetre erre int — nézetem szerint másutt kell keresni: magán a tartalmon belül, aml szükségszerűen determinálja a forma sajátos feszültségét is.

Zrínyi eposza esetében, a mű barokk jellegét alapvetően meghatározó feszültség forrását a téma adottságai és a költői szándék logikailag fel nem oldható ellentétében látom. Zrínyi művével rá akarta döbbenteni kortársait arra, hogy a török legyőzhető, és egyúttal meg akarta mutatni a török feletti győzelem feltételeit is. Erre a célra Szigetvár ostroma és eleste volt a legmegfelelelőbb, sőt az egyedül lehetséges eposzi téma, miként azt másutt részletesen bizonyítottam. A kis magyar végvár bukását azonban Zrínyinek költői célkitűzése, eszmei mondanivalója érdekében a törökön aratott világraszóló győzelemként kellett ábrázolnia. Bár az esemény ilyen értelmezése nem egyedül az ő leleménye volt, hanem már egy

[13] I. m. 119.

[14] Horváth János i. m. 79—82.; Sík Sándor: Zrínyi Miklós. Bp. é. n. 45—69.; Kardos Tibor: Zrínyi a XVII. század világában. ItK 1932, 161—3, 260—9.

[15] Benedetto Croce: Storia dell'età barrocca. Bari 1929.

[16] „Qual'è dunque l'essenza del barocco letterario? E senza dubbio la tensione fra la forma esteriore ed il contenuto interiore." H. Hatzfeld: L'Italia, la Spagna e la Francia nello sviluppo del barocco letterario. La critica stilistica e il barocco letterario c. kötetben (Firenze 1957.) 218.

hosszú hagyomány eredménye is, Zrinyire mégis az a feladat várt, hogy a művészet eszközeivel elfogadtassa azt a logikailag elfogadhatatlan állítást, hogy a vereség voltaképpen győzelem. A tartalomnak ebből a mély ellentmondásából az eposz barokk stílusjegyeinek egész rendszere levezethető: az oly nagy fontosságú realisztikus elemek; a költőnek az a kitűnő eljárása, amelylyel az egyes eposzi hősöket, elsősorban magát a főhőst — az olvasó intellektuális kontrollját megbénítva — fokozatosan mitikus erejűvé növeli; a mesteri kompozíciós technika, mellyel a két ellenséges tábor kezdetben reálisan bemutatott erőviszonyait lépésenként a szigetváriak javára megváltozónak ábrázolja; a földi és túlvilági eseménysor hézagmentes egybeötvözése; és így tovább. A *Szigeti veszedelem* azért válhatott páratlan értékű műalkotássá, mert a barokk stíluselemek révén a haladó mondanivalót hordozó tartalom sajátosságainak legmegfelelőbb, azzal teljesen harmonizáló forma alakult ki. Az elmondottak azt is bizonyítják, hogy az irreális témaválasztás, a valóság bizonyos külső tényeinek figyelmen kívül hagyása, a józan ésszel ellentétes dolgok elfogadtatása nemcsak a jezsuita demagógiának, a tömegek félrevezetésének lehet az eszköze, hanem a valóság mélyebb összefüggései, egy messzemenően haladó tendencia, egy a felszíni tények ellenére is érvényesülő igazság kifejezésének is.

Zrínyinek a főúri politikától, a pázmányi koncepciótól, a jezsuitáktól, s mindezzel együtt a magyar barokknak a XVII. század közepére kialakult formájától való eltávolodása nem tekinthető kizárólag egyéni törekvésnek. A 40-es években Zrínyi a főúri tábor és irodalom kereteit még belülről feszegeti, ezért költői műveit még a barokk főúri költészet részének kell tekintenünk, később azonban — eleinte ösztönösen, majd egyre tudatosabban — egy másik osztály, a nemesség felé kezd orientálódni.

A nemességről, a XVII. század elejének viszonyait tárgyalva, korábban azt kellett hangsúlyoznom, hogy szerepe a főurakénak alárendelt, hogy nem jelent önálló politikai erőt. Ez a helyzet a század közepére, éppen a több évtizedes egyensúlyállapot és gazdasági konjunktura jóvoltából gyökeresen megváltozott. Különösen az északkeleti vármegyékben, de másutt is, kialakult a középnemességnek, egy a familiárítás kötelékeiből kiszakadt tehetős rétege, mely egyszerre határozott politikai öntudattal, az országos politika fontos tényezőjeként jelent meg a közélet porondján. E réteg szereplésének különös súlyt adott többségében protestáns volta, mert így a katolikus arisztokráciával szemben ő rá hárult a protestáns vallás védelme. Míg a század első évtizedeiben katolikus és protestáns rendek két főúri frakciót jelentettek, addig az 50-es évektől kezdve az uralkodóosztály két legfontosabb rétegének ellentéte húzódik meg e kifejezések mögött. Ez a nemesi párt, mely a még katonailag erős Erdély támogatására is számított, korán felismerte Zrínyiben a neki legmegfelelőbb vezért. Igaz, hogy ez a protestáns nemesi réteg szintén rendi politikát folytatott, s elvben éppúgy távol állt a rendi szabadságot korlátozó abszolutisztikus törekvésektől, mint a főnemesség, mégis a nemzeti abszolutizmus tervét élesztő Zrínyi számára az egyedül lehetséges szövetséges. Az oligarchák ellen fellépő, a hatalmat központosító, de ugyanakkor a nemességnek kedvező Mátyás király a nemesi szabadságot féltő XVII. századi protestáns nemességnek is éppoly eszményképe volt, mint Zrínyinek. Érthető ezért, hogy már az 50-es évek elejétől kezdve megindul Zrínyi és a nemesség törekvéseinek összeolvadási folyamata. Politikai együttműködésük másutt részletesen feltárt tényeiből elég most csupán annyit említeni, hogy Zrínyi legbizalmasabb munkatársa, a nagy politikai tájékozottsággal és rutinnal rendelkező Vitnyédy István éppen ennek a rétegnek volt egyik befolyásos tagja és hogy a nemesség első nyílt politikai manifesztumát, a *Siralmas panasz* című röpiratot hosszú ideig Zrínyi munkájának gondolták.

Zrínyinek a katolikus-arisztokrata iránytól a protestáns-nemesihez való áthajlását a halála utáni jelenségek még nyilvánvalóbbá teszik. Míg ugyanis írói munkásságának, s politikai eszméinek továbbélésére a főúri körökben kevés nyomot találunk, addig a nemesség között több évtizeden át elevenen élt a Zrínyi-hagyomány. A Wesselényi-összeesküvés bukása után, Zrínyi Miklós is annyira kompromittálódott a lojális katolikus arisztokrácia szemében, hogy az az Eszterházy Pál, aki korábban eszményképét látta benne, s költői próbálkozási-

ban is őt igyekezett követni, mikor az udvar ajánlatára megvette Nádasdy főúr-portrékból álló konfiskált képgalériáját, tüntetőleg visszautasította közülük Wesselényi, Zrinyi Péter és Frangepán képei mellett a Zrínyi Miklósét is.[17] A protestáns nemesség legkiválóbbjai viszont akik az 1570-es években a jobbágyokat is fegyverbe szólítva megindították a kuruc szabadságharcok sorát, Zrínyiben a Bécs elleni lázadás jelképét látták. Bónis Ferenc, Szepessy Pál és a nemesi kuruc mozgalom más kiemelkedő vezetői Zrínyi műveinek szorgalmas olvasói voltak; Tolnai Mihály, a kurucok egyik vezető prédikátora *Szent had* (Kolozsvár 1676) című könyvében tartalmilag és formailag egyaránt Zrínyi *Átium*-ának hatása alatt fogalmazza meg a kuruc harcosokhoz intézett lelkes adhortatioját, s folytathatnánk még hosszan a hasonló adatok sorát.[18]

Zrínyi példájától és eszméitől ösztönözve, de saját belső fejlődésének eredményeként is, a század második felében e protestáns nemesi réteg kialakította a magyar barokk irodalom második jelentős irányzatát. Miként a barokk főnemesi költészet, a Balassi-hagyomány barokk módon való továbbfejlesztése volt, ugyanígy a nemesség is korábbi irodalmi örökségét vitte tovább barokk stílusban. Volt ugyanis ennek a rétegnek saját költői hagyománya, melynek gyökerei a század elejére, Rimay Jánoshoz nyúltak vissza. A régebbi irodalomtörténetírás Rimayt, szerencsétlenül, besorozta a „főrangú lirikusok" csoportjába, pedig az ő költői pályája a főúri lirától való fokozatos elszakadás és egy önálló nemesi költészet irányában fejlődött. Mint Balassi familiárisa és költő-tanítvány, az ő modorában kezdett el verselni, később is évtizedeken át volt különböző főúri családok, az Ecsedi Báthoryak, Illésházyak, Thurzók familiárisa, s a főúri stoikus irodalmi irány képviselője — mégis már a Bocskay-szabadságharc előtti években megütött egyes verseiben olyan hangot is, mely a későreneszánsz főúri költészetből teljesen hiányzott. Az a keserű dac, mely például az „Oh szegény megromlott s elfogyott magyar nép" kezdetű verse szuggesztív képein és darabos-érdes stílusán át kifejeződik, csak a század második felének nemesi költőinél jelenik meg majd újra. Hasonlóképpen élete utolsó évtizedének stoikus verseivel is elvált Rimay útja a főnemesi irodalomtól: ekkorra ugyanis az arisztokrácia már többségében az ellenreformációhoz csatlakozott, s a stoikus eszmék inkább már csak nemesi körökben éltek tovább. Rimay ebben az időben, az 1620-as években, már a megyei nemes önálló életét élte, s körülötte protestáns nemesi olvasóközönség, sőt kis írógárda is alakult. Ezek a Rimayt követő nemesi költők tovább folytatták az ő stoikus-manierista irányát, de azt egyre jobban ellaposítva és provinciális moralizálásba süppedve. Jellegzetes képviselője ennek a típusnak Madách Gáspár, Rimay rokona s emlékének, kéziratainak gondozója a 30-as években, majd a közelebbről nem ismert Kőrösi Radó István a 40-es években. Kőrösi Radó teljesen Rimay modorát és tematikáját követi, egyik verse *(Arany lánc)* például Rimay virtusokról szóló kései költeményének az utánzata. Humanista műveltségét fitogtató, gyönge színvonalú stoikus-vallásos énekeinek kis gyűjteményét kiadásra szánta, s 1649-ben Klobusiczky Andrásnak és Szemere Pálnak ajánlotta.[19] Mindkettő nevezetes személy: a század derekán szervezkedő nemesi ellenzék vezető alakjai; Klobusiczky egyenesen a legfőbb közvetítő Zrínyi és II. Rákóczi György között, s nem lehetetlen, hogy ő a *Siralmas panasz* szerzője. Ezek a személyi kapcsolatok is igazolják a Rimaytól a későbbi nemesi ellenzékhez vezető folytonosság meglétét, de beszédesen tanúskodnak erről a század második felében fellendülő nemesi költészet alkotásaiban gyakran feltűnő Rimay-reminiszcenciák is.

A már barokk stílusban kibontakozó új nemesi líra első termékei Zrínyi hadi tetteihez, majd tragikus halálához kapcsolódnak és eleinte a törökkel és némettel egyszerre szembeszálló Zrínyi-koncepciót hírdetik, de később, az események sodrában, a kizárólagos Habsburg-ellenes kuruc mondanivaló lesz legfőbb jellemzőjük. E nagyértékű költészet Zrínyihez és Rimay

[17] Garas i. m. 88.
[18] Kiadta Incze Gábor, Bp. 1937.
[19] A kéziratban maradt gyűjteményt kiadta Dézsi Lajos, EM 1914, 21—41.

hoz kapcsolódó kettős indítását jól jelképezi az egyik nemesi költő, Barakonyi Ferenc, aki az *Adriai tengernek Syrenája* birtokában volt példányába két verset másolt bele: Rimay már említett lázadó hangú hazafias énekét és a „Római bölcseknek régi fejedelme" kezdetű nemesi barokkos Zrinyi-siratót.

A XVII. századi magyar barokknak ezt a második irányát az irodalomtörténetírás joggal kuruc nemesi költészetként tartotta eddig nyilván.[20] Kiemelkedő költő-egyéniséget egyet sem ismerünk ez irány képviselői közül, de maradandó értékű nagy verset annál többet. Soknak a szerzője is ismeretlen, de az ismert szerzők, mint pl. az 1671-ben kivégzett Bónis Ferenc alkotásaiból is mindössze egy-kettőt ismerünk. A filológiai kutatás, a források feltárása terén itt még igen sok a tennivaló: ezért is, de tanulmányom korlátozott célkitűzése miatt is, ennél a költői iránynál is csak néhány általános jelenség megállapítására szorítkozhatom.

Egy viharos kornak szorosan az aktualításhoz tapadó költészetéről van szó, amely szinte szeizmográfszerű érzékenységgel követi a politikai események, a Habsburg-ellenes mozgalom, majd kuruc szabadságharc változásait. Ezért erősen publicisztikai jellegű, egyik legfőbb műfaja éppen a verses politikai pamflet, mely megtörtént tanácskozások, vagy más események megörökítésére és a kuruc nemesi mozgalom szemszögéből való értékelésére szolgál. Ez a propagandisztikus célzat, az egyéni sors helyett a közös ügynek, a haza sorsának az előtérbe helyezése szinte valamennyi költői alkotást jellemzi, még a látszólag legszemélyesebb jellegűeket is. Bónis Ferenc például, kivégzése előtt írt megrázó búcsúéneklében sem önmagát síratja elsősorban, hanem népére gondol és azt szólítja meg komor sorokkal:

Feketitett gyásszal béborult magyar nép!
Ha elnézem: benned nincsen egy pontnyi ép,
Mert sok gyülevész nép már mindenfelől tép,
Ki miatt csak oly vagy, mint senyvedendő kép.

Az ehhez hasonló nagyerejű intonációk gyakran hatalmas barokk allegoriává szélesednek, mint például a *Magyarország utolsó romláshoz közelgető állapotját kesergő ének* első két szakaszában, ahol a „tűz, víz között megütközött kis Magyarország" a ledült fához hasonló, melynek „Leszegik, tördelik szállásadó gallyait, Elhányják, nem szánják tűzre vetni ágait, Vagdalják, s azt mondják: Nem kár vágni, felbárdolni minden tagjait." Nemcsak a mondanivaló, de a költői magatartás szempontjából is értékesebb, nemesebb költészet ez, mint a főúri irányé. Formai csizoltság és könnyed verselési készség tekintetében a jórészt névtelen költők nem kelhetnek versenyre Liszti, Beniczky, vagy Gyöngyösi rutinjával, de nehézkesebb soraik, súlyos léptű hasonlataik mögött sokkal több az új formákat, új képeket, új terminologiát teremtő költői erő, mint az Eszterházy Pálok, vagy Koháry Istvánok sápadt költeményeiben. Nemcsak a politikus, de a költő Zrínyinek is ők a követői; egyik nevezetes alkotásukban, a *Thököly haditanácsá*-ban vissza is térnek a *Szigeti veszedelem* fenyegetően dübörgő sorai.

Miként a barokk irodalom arisztokrata ága a katolicizmussal, úgy nőtt össze a nemesi a protestanizmussal. A nemesi barokk költészet szerves egységet alkot a protestánsüldözés ellen tiltakozó versekkel, az elfogott, börtönbe, gályára hurcolt prédikátorok jeremiádjaival. Ugyanaz a hazafias pátosz, s ugyanaz a stílus jellemző e prédikátorversekre, mint a nemesek által irottakra, hiszen szorosan egy tábort alkottak, ugyanazokat a célokat követték. Az arisztokraták számára írt katolikus imakönyvek ellenében sorba készültek a protestáns hitet erősítő imakönyvecskék is, de a körülményeknek megfelelő harcias szellemben, egy szorongatott, élet-halál harcot vívó mozgalom erősítése érdekében. S miként a főurak párt-

[20] A kuruc nemesi költészet eddig legteljesebb gyűjteményét és legátfogóbb ismertetését lásd Esze-Kiss-Klaniczay: Magyar költészet Bocskaytól Rákócziig. (Magyar Klaszszikusok) Bp. 1953. (Esze Tamás bevezetésével.)

fogásával működő jezsuiták a század második felében növekvő hévvel írták egyre durvább vitairataikat, ugyanígy a nemesi ellenzék rokonszenvétől övezve készítették Matkó István, Czeglédi István protestáns prédikátorok és mások — ellenfeleikkel barokk gorombaságban versenyre kelve — hitvitázó könyveiket.

Talán vitathatónak tűnik, hogy az ellenreformációs mozgalomból kibontakozó, s azután is a katolicizmussal szorosan összefonódott barokk irodalom részeként egyszerre egy öntudatos protestáns irányzatról esik szó. Protestáns barokk létezését ugyanis sokan tagadták és tagadják, abból kiindulva, hogy a protestantizmus lényege ellenkezik a barokkal. Ez igaz, csakhogy a reformáció polgári—racionális szelleme a legtöbb helyen rég a múlté már, s az egyes protestáns egyházak általában a feudális társadalmi és államrendhez simultak Magyarországon is, feudális jellegű lett mind a luteránus, mind a kálvinista egyház. A század derekán megjelent ugyan a kálvinizmus eredeti polgári tendenciáinak érvényre jutásáért harcoló puritzanizmus, s nagy sikereket is ért el, — de ez a polgári mozgalom, melyet nincs szándékomban barokknak nevezni, nem terjedt ki a magyar protestanizmus egészére, hanem csak a református városi és mezővárosi körökben tudott meggyökeresedni. A nemesség s a prédikátorok hozzájuk simuló, velük egy tábort alkotó része viszont a rendi-feudális szemlélet képviselője, amelynél a protestantizmus a nemesi ellenállás ideológiai védőbástyájává vált. A protestáns vallás nem állt annak útjában, hogy e tábor műveltsége, éppen nemesi-rendi alapjánál fogva, barokk jellegűvé váljék, mert a barokk — mint már előbb is hangsúlyoztam — nem a katolicizmus, hanem a feudális rendek tartozéka, s csak azért kapcsolódott oly szorosan a katolikus egyházhoz, mert ez tudta a legkövetkezetesebben támogatni és erősíteni a reneszánsz utáni feudális utóvirágzást. Ha azonban a történeti körülmények adott esetben a protestáns egyházak valamelyikét tették a feudális-rendi érdekek képviselőivé — mint ahogy ez például a francia hugenották esetében is történt — akkor protestáns barokk irányzatok is létrejöhettek.

A Habsburg beolvasztási törekvések és az aulikus arisztokrácia elleni küzdelem haladó jellege nem feledtetheti a protestáns kuruc nemesség súlyos rendi korlátait. Zrínyi koncepciója a nemesek kezén leegyszerűsödött, elszegényedett; Mátyás számukra nem az erős, központosított királyság, hanem csak a nemesi szabadság zászlaja, miként azt az 1697-ben írt *Cantio de portione* egyik strófája oly egyértelműen kifejezi:

Gondolod olyankor, hol magyar szabadság?
Hol van Mátyás király, kinél volt igazság?
Földben temettetett véle az uraság,
És az szép nemesség lőn keserves rabság.

Az „uraság"-ot, a „szép nemesi szabadság"-ot féltő-sirató, s érte harcoló nemesség harci készsége nem is tartott tul sokáig. Rákóczi Ferenc zászlaja mellé felsorakozott ugyan a nemesi osztály nagy többsége, de mivel a szabadságharcban csak rendi érdekeinek biztosítását kereste, nem tartott ki szilárdan Rákóczinak, Zrínyi koncepciója egyetlen igazi örökösének és továbbfejlesztőjének táborában. A történelem némileg megismételte önmagát: Bocskay szabadságharca során a hajduk a főnemességet, Rákóczi háborújában a felkelt jobbágyság a nemességet mentette ki Bécs szorongatásából s akkor a főurak, most a nemesek használták fel a nép küzdelmét a Habsburg-uralommal való kompromisszum érdekében. A szatmári béke biztosította a nemesek számára a rendi jogokat, helyreállt a rendek és a Habsburg-uralkodó szövetsége, — de 1608-cal szöges ellentétben most már a Habsburgok hatalmi túlsúlyával. Ezzel a magyar barokk irodalom második főirányzata is nyomába lépett az elsőnek, versenyre kelt vele a lojalitásban, feladta Mátyás országát a Regnum Marianum kedvéért. A kuruc nemesi költői irány itt-ott még tovább lappangott, s létre tudta még hozni a magyar barokk líra olyan remekét, mint a Rákóczi-nóta, de a nemesek többsége már csak Nyéki Vörös t, Beniczkyt, Gyöngyösit olvasta udvarházában.

A magyarok barokk osztálybázisát ezek után teljes határozottsággal a feudális-rendi uralkodó osztály egészében határozhatjuk meg. Kezdetben a barokk csak az arisztokrácia életszemléletét, ízlését fejezte ki, egy-két évtizeddel később azonban társadalmi alapja a nemességre is kiszélesedett. Ezek az eredmények teljes összhangban vannak a barokk társadalmi alapjára vonatkozó újabb külföldi kutatásokkal: a szovjet Lazarev és Iljin, valamint Golenyiscsev-Kutuzov, úgyszintén a francia Tapié és Francastel egyaránt a XVI. század második felétől kezdve átmenetileg újra megerősödő feudális nemességben látják a barokk műveltség hordozóját[21]. Ennek az újraerösödésnek a formája országonként más és más — Magyarországon az 1608-ban kezdődő rendi restaurációval függött szorosan össze — a lényege azonban mindenütt azonos: egy már korszerütlen gazdasági-társadalmi formáció szükségszerű, de már-már anakronisztikus, erőszakolt továbbélése. Ezt a bonyolult kettősséget, vagy kétértelműséget tükrözi a kor feudális idegológiája és barokk művészete: ebben keresendők a barokkban feszülő kiegyensúlyozhatatlan ellentmondások gyökerei. Nagy akaraterővel, értelmetlen akadályokat legyőzve kell a barokk művészetnek újra meg újra igazolnia egy már a reneszánszban kikacagott rendszer létjogosultságát: innen erednek a nagy belső erőfeszítések és a lényeg bajait elfedő külsőségek egyaránt.

6.

A magyar barokk irodalom kialakulási folyamatának vázlatos rajza után hátra van még, hogy válaszolni próbáljunk néhány önként adódó további kérdésre, illetve, hogy levonjunk néhány következtetést a magyar barokk egész fejlődésére és értékelésére vonatkozóan.

Mindenekelőtt joggal felvetődik a kérdés, hogy mi a viszonya a barokkhoz a XVII. század antifeudális erőinek; hogy ők is a barokk stílus igézete alá kerültek-e vagy sem. A barokk feudális jellegét hangsúlyozó V. L. Tapié helyesen állapította meg, hogy ezt a stílust a feudalizmus mindkét pólusa, tehát a nemesség és a parasztság felé egyaránt terjesztették.[22] A feudális uralkodóosztály saját ízlését, életszemléletét találta meg a barokkban, de ugyanakkor — elsősorban az egyház közvetítésével — mindent megtett, hogy a kizsákmányoltak tömege is magáévá tegye ennek számos elemét, hiszen a barokk kultúra a tömegek figyelmét a túlvilág, a végső dolgok felé irányítva igen alkalmas volt a társadalmi rend megváltoztathatatlanságának, az urak, a hatalom iránti engedelmességnek, alázatnak a propagálására. A barokk műveltség, főként annak primitívebb vallási jelenségei, ezért a magyar nép széles rétegeiben is elterjedt, bár ez a folyamat lassú volt, s csak a XVIII. században vált általánossá. A tömegesen épülő falusi barokk templomok, a mindenfelé emelt Mária-emlékek, a védőszentek kultusza, a különböző csodatevő kegyhelyek mind-mind a feudális elnyomásban való belenyugvás barokk szemléletének hatásos és eredményes terjesztői lettek a nép körében.

Bonyolultabb és szövevényesebb probléma a polgárság és a barokk viszonya. A polgárságtól, mint a feudalizmust felváltó új társadalmi forma leendő uralkodóosztályától elvben idegen a barokk műveltség, a gyakorlatban azonban egy kor uralkodó stílusa rányomja bélyegét azokra az osztályokra is, melyek eredetileg távol álltak tőle. Miként a reneszánsz is behatolhatott a feudális osztály köreibe, ugyanígy a polgárság sem maradhatott elzárva a barokk hatásoktól, — különösen, ha egy fejlődésében megrekedt, a feudális rendi, céhszerű keretekbe visszahuzódó polgárságról van szó, mint Magyarországon. Itt a XVI. század erőteljes városi és mezővárosi mozgalmai után a XVII. században részben, majd a XVIII. század-

[21] Lazarev és Iljin barokk-cikkét lásd a Nagy Szovjet Enciklopédiában; Golenyiscsev-kutuzov felszólalását lásd: Izvesztija Akademii Nauk SzSzSzr. Nyelv. és irod. oszt. XVII. (1958) 192—4. (Ism. Angyal Endre: A szláv barokk kutatásának újabb eredményei. Világirodalmi Figyelő, 1959, 82—3.); V. L. Tapié és P. Francastel tanulmányai a „Retorica e barocco" c. kötetben. Róma 1955. — A XVIII. századot illetően Szekfű Gyula is a rendi nemességben látta a barokk alapját: Magyar történet. 6. kiad. IV, 373.

[22] Tapié i. m. 228—9.

ban már teljesen visszavedlett a polgárság a feudális, céhes életformába. Ez a jelenség a szepességi, sárosi valamint az erdélyi német városokban, továbbá az egyházi és világi feudalizmus olyan központjaiban mint Pozsony, Nagyszombat, Győr, úgyszintén az erdélyi unitárius polgárságnál korán jelentkezett. Ezekben a polgári körökben a barokk kultúra viszonylag hamar otthonra talált és a XVII. század közepétől kezdve megjelennek már a barokk oltárok, szószékek a felvidéki és erdélyi német luteránus templomokban, az unitáriusok között pedig már a század első felében feltűnnek a barokk irodalmiság jelei. A „négy végső dolog" témakörbe tartozó olyan művek, mint Fiátfalvi György igen korai *Pokolbéli látomás*-a (1626) és a névtelen *Comico tragoedia* (1644); továbbá Szentmártoni Bodó és Kolosi Török didaktikus énekei, majd a század végén a hallatlanul termékeny, opera-librettót is író Felvinczi György munkái egy barokkos unitárius polgári irányt képviselnek. Bár az unitárius írók körében a reneszánsz hosszú továbbélését is megfigyelhetjük, mégis a XVII. században ők képviselik a magyar barokk irodalom polgári ágát.[23]

Más a helyzet a polgárságnak azzal a részével, mely egyelőre nem akart beleilleszkedni a második jobbágyság talaján újra szilárduló rendi-feudális rendszerbe, sőt éppen a XVII. század derekán indított új mozgalmat a polgári haladás érdekében. Elsősorban az erdélyi és keletmagyarországi mezővárosokról és néhány nagyobb város (Kolozsvár, Várad) református polgárságáról van szó, melyek körében a feudális kereteket erőteljesen feszegető puritanizmus kibontakozott. A puritánus mozgalom és irodalom polgári célkitűzése és antifeudális tendenciája révén egy a barokkal, annak katolikus és protestáns irányával egyaránt, ellentétes jelenség. Ennek a szembenállásnak azonban vannak határai. A puritanizmus ugyanis nemcsak Tolnai Dali és Apáczai Csere művelődéspolitikai radikalizmusában jelentkezett, de Medgyesi *Praxis pietatis* fordításától kezdve egy újfajta kegyességben, egy megújult, bensőségesebb vallásosságban is. Ha ez a polgárias vallásos kegyesség nem is azonos a barokknak inkább a külsőségekre törekvő vallásosságával, mégis párhuzamos azzal, s szerves része a reneszánsz profán, laikus világát felváltó általános vallási erjedésnek. Humanizmus és felvilágosodás között, a XVII. században a vallás átmenetileg még egyszer a legfőbb társadalmi tudatformává vált, s így a puritanizmus, ha nem is barokk irányzat, elválaszthatatlan része a barokk kornak. Nem egyedülálló jelenség ez, mutatis mutandis hasonló a reneszánsz és reformáció viszonyához. A reformáció a maga művészetellenességével, ikonoklasztáziájával, aszketikus irányaival nem tekinthető egyértelműen a világi életöröm jogát és az ember mindenekfelettvalóságát hirdető reneszánsz részének, mégis elválaszthatatlan tőle, s nem keletkezhetett máskor, mint a reneszánsz korában, a középkori teocentrikus világkép összeomlásának idején. Ha pedig a reformáció írói igényesebb szépirodalmi formában kívánják tanításaikat hirdetni: műveikben — mint nálunk Heltai és Bornemisza esetében — a reneszánsz stílus irodalmi jegyei jelennek meg. Az uralkodó stílusnak, mint egy adott kor gyakran egyetlen létező stílusának a követése azok számára is elkerülhetetlen, akik a stílussal összefüggő ideológiától eltérő szemléletet képviselnek. Ezért kellett például a prágai és soproni középkori zsinagógáknak is az olyannyira katolikus gótika stílusában épülniök, s ez az oka, hogy a puritánus író, ha az egyébként gyanakvással szemlélt szépirodalom útjára tér, akkor — mint Milton például — kénytelen a barokk stílus elemeivel élni. Magyarországon Miltonhoz hasonló polgári puritánus szépíró nem akadt, de a puritanizmussal oly erősen átitatott Bethlen Miklós már a magyar barokk szépprózа egyik kiemelkedő alakja, bethlenszentmiklósi kastélyával (1668—79) pedig az erdélyi világi barokk építészet egyik kezdeményezője; a puritán kegyességben nevelkedett, majd az ezzel rokon pietizmustól is megérintett Petrőczi Kata Szidónia és Bethlen Kata pedig jellegzetes barokk írók.

Van azonban a XVII. század magyar haladó polgári mozgalmain belül olyan ideológiai elem is, mely nem kötődik — ha ellentmondásosan is — a barokk korhoz, hanem már

[23] Lásd: Varga Imre: Fejezet a XVII. századi polgári irodalom történetéből (Felvinczi György). ItK 1960. 51—65.

egy uj korszak előzménye: a karteziánus racionalizmus. Teljesen egyet kell értenem Bán Imrével, aki egyes nyugati kutatók ellenében Descartes racionalizmusát a barokk diametrális ellentétének tekinti.[24] A kartezianizmus azonban a magyar polgári fejlődés gyengesége miatt nem zavarhatta meg a barokk uralmát, mert bár számos karteziánus írót mutathatunk fel a XVII. századból, köztük olyan óriást is, mint Apáczai Csere János, nem szabad megfeledkeznünk Turóczi-Trostler Józsefnek arról a nagyon igaz megállapításáról, hogy a magyar karteziánusok általában csak addig képviselik következetesen nagy mesterük filozófiáját, amíg külföldön, Hollandia polgári világában élnek és latinul értekeznek, de mihelyt hazatérnek és a magyar olvasóközönség számára magyarul írnak, Descartesból csak annyit tartanak meg, amennyi a hazai puritánus vallásossággal békében összefér.[25]

A magyar polgári irodalom és a barokk viszonyának futólagos vizsgálata tehát nem gyengíti, hanem megerősíti azt a véleményünket, hogy jogosult dolog a magyar irodalom fejlődésében, nagyjából az 1640 körüli évektől kezdve, barokk korról beszélni, amelyet majd több mint egy évszázados virágzás után ideológiai téren a felvilágosodás, stílus tekintetében pedig a klasszicizmus fog felváltani. Amikor azonban a művelődés, művészet és irodalom történetében — korábbi nézeteimmel ellentétben — egy a reneszánszra következő barokk korszak létezését ismerem el, korántsem helyezkedem azoknak a régebbi és újabb külföldi és hazai kutatóknak, így például a legújabb nagy barokk szintézis szerzőjének, Karl J. Friedrichnek,[26] az álláspontjára, akik a barokknak nevezett kor minden szellemi jelenségét — jezsuita ellenreformációt és polgári puritanizmust, Bellarmint és Spinoza materializmusát — válogatás nélkül az univerzális barokk egyenrangú inkarnációinak tekintik. A stílusnak ilyen szélsőséges idealista, az osztály szempontokat teljesen figyelmen kívül hagyó szemléletével szemben az igazsághoz Lazarev és Ijin, Pierre Francastel, Arnold Hauser véleménye jár közel, mely abból indul ki, hogy a XVII. században nem beszélhetünk Európa olyan társadalmi, morális, eszmei egységéről, amely egy minden jelenségre kiterjedő szemléleti és stílusazonosságot eredményezhetett volna.[27] Beszélhetünk azonban a kor uralkodó társadalmi tendenciájáról, s az uralkodó társadalmi erők igényeit kielégítő uralkodó sítilusáról, s ezzel együtt e stílus túlsúlyát, uralmát reprezentáló korszakról. Ebben az értelemben használhatjuk a magyar irodalom fejlődésében a barokk kor fogalmát.

A magyar irodalom barokk korszaka — fejtegetéseinkből ez szükségszerűen következik — két nagy periódusra oszlik: egy XVII. és egy XVIII. századira. (A kettő között, körülbelül 1680-tól 1710-ig, esetleg meg lehet majd különböztetni még egy átmeneti szakaszt is.) A barokk-kor két főperiódusa közül az első az értékesebb: Pázmány, Zrinyi, a kuruc nemesi költők — s másrészt a puritánok és Apáczai — a magyar irodalom egy felfelé ívelő virágzó periódusát képviselik. A humanizmus és reneszánsz kései, XVII. század-eleji szakaszára, számos tiszteletre méltó eszmei és formai vonása ellenére, bizonyos kiüresedés, tartalmi elszegényedés és művészi modorosság vált jellemzővé. A barokk ekkor mint az irodalom fejlődését a tartalom, a mondanivaló oldaláról megújító dinamikus erő tört be a fejlődésbe, s az új stílus jegyében már igen korán a magyar irodalom minden előző értékét meghaladó remekmű, a *Szigeti veszedelem* született. A reneszánsz individualizmusával szemben a barokk-kor irodalma Magyarországon a közösségi célok érdekében bontakozott ki. Akár a jezsuiták, akár Zrínyi és a kuruc nemesek, akár a nem is barokk Apáczai munkásságára egyaránt jellemző az egyén teljes alárendelése az egyházi, nemzeti, politikai, vagy társadalmi célnak, valamely kollektívum érdekeinek. A magyar barokk első szakaszában ezért a barokk heroikus, propagandisztikus oldala domborodott ki, míg a barokkra éppannyira jellemző hedonisztikus elem szerényen meghúzódott Hajnal Mátyás imakönyvében, vagy — világi

[24] Bán Imre: A velencei barokk kongresszus eredményei és tanulságai. FK 1956. 506.
[25] Turóczi-Trostler József: Magyar cartesiánusok. Minerva 1933.
[26] K. J. Friedrich: Das Zeitalter des Barock. Stuttgart 1954.
[27] P. Francastel i. m. 55—60.; A. Hauser i. m. I. 463.

formában — Gyöngyösi verseiben. A magyar irodalom tehát nem igazolja azokat a nézeteket, melyek a barokkban a profán, világi elem túlsúlyát hangoztatják. Ez érvényes lehet esetleg az olasz fejlődésre, ahol a barokk hedonizmus uralkodó jellegűvé válhatott, s ahol még a barokk vallásosság mögött is burkolt vallástalanságot sejt számos kutató, de olyan országokban, ahol a reformáció már a reneszánsz korában újra előtérbe állította a vallást, mint Németországban, vagy Magyarországon, a barokk kor kultúrája elsősorban vallásos jellegű lett. A magyar irodalomban ezt még az is elősegítette, hogy a humanizmus egy stoikus szakasszal ért véget, s így a Balassi által képviselt tobzódó világiság már a barokk kezdete előtt átadta helyét egy vallásos-moralizáló-filozófáló magatartásnak. Ebből könnyen kialakulhatott egy ellenreformációs-vallásos, vagy pedig egy nemzeti-heroikus barokk irodalom, de egy szerelmi-hedonisztikus sokkal kevésbé.

A magyar barokk irodalom első, eredményekben dús, korai szakaszát nem követte további emelkedés. Az egyre anakronisztikusabb rendiségben megrekedt és a Habsburg-uralommal összeforrott XVIII. századi magyar barokk vagy az osztrák birodalmi barokk egyszerű függvényévé vált, mint az arisztokrácia és a jezsuiták kultúrája, vagy pedig provinciális szintre: az iskoladrámák, a prédikációk, a kollégiumi költészet és alkalmi versfaragás színvonalára süllyedt. Még a legjelentősebb XVIII. századi magyar barokk író, Faludi Ferenc is már a felvilágosodás kapujában százéves késéssel fordítja csak magyarra Gráciánt. Az európai mértékkel mérve is jelentős magyar korabarokkot nem követte hasonló nagybarokk; a magyar irodalom és kultúra szerencsétlenségére a barokk műveltség főreprezentánsai mindvégig a jezsuiták és az Eszterházyak maradtak, — akkor is, amikor működésükben már vajmi kevés pozitív elem fedezhető fel. Joggal gondolhatta Bessenyei nemzedéke, hogy mindent előlről kell kezdenie.

Tibor Klaniczay

THE DEVELOPMENT OF HUNGARIAN BAROQUE LITERATURE II.

This (second) part of the author's treatise is devoted to the problem, when the baroque style, following its establishment within the Jesuitic trend of counterreformation, becomes predominant, *i. e.* when it begins in Hungarian literature. The author regards as a turning point the years around 1640, when the majority of the aristocracy, the natural depositary of baroque civilization, entirely adopts the new style. This change is demonstrated, in the first place, through the life and activities of the first baroque aristocrat Miklós Eszterházy. The catholic aristocratic poetry is the main trend in the 17th century Hungarian baroque literature.

Particular attention is devoted to the greatest figure of Hungarian baroque literature Miklós Zrínyi, author of the first Hungarian epic poem The Siege of Szigetvár, because part of the literary scholars have denied his being a representative of the literary baroque. The point is that Zrínyi, in both his political and his literary activities, departs from, and turns against, the catholic aristocratic baroque trend backing the Habsburgs, whence his oeuvre displays markedly different features.

Miklós Zrínyi is the first figure of another trend in the Hungarian baroque, a trend of national character represented in the second half of the 17th century by the poets of the protestant nobility. This poetry constituted the second main trend in the 17th century Hungarian baroque. In the last analysis the Hungarian baroque literature became the style of the feudal ruling class, of both catholic aristocracy and protestant nobility.

Touching upon the relation of the Hungarian bourgeois literature of the 17th century to the baroque, the author states that the baroque literature of the 17th century in Hungary is a worthy period characterized by many a progressive aspect. In the 18th century, however, with the failure of national aspirations and the total surrender of the aristocracy and the nobility to the Habsburgs, baroque literature becomes provincial. The Enlightenment and Classicism at the end of the 18th century initiated an entirely different new literature.

VARGA JÓZSEF

BÖLÖNI GYÖRGY

A nagy társadalmi változások előszele vonzza a tehetségeket: a századelején az érlelődő forradalom rajokban szólította a legjobb intellektueleket csatasorba. „Kit itt, kit ott érlelt a Sors, a lomha, Nagy illetlen, magyar forradalomra" — írta Ady a Margita élni akar-ban, amelyben nemzedékük indulásának hősi korszakát örökítette meg.

Bölöni arról a tájékról jött — Szilágysomlyóról —, amelyet Ady Móricz Hét krajcárjáról írva — „Magyarország dagasztóteknőjének" nevezett, mert „itt készült el legjobban a talaj a jövőre, az úri Magyarországot ma már nagyon fenyegető, igazi, nyugatias demokráciára."[1] S Ady a táj s történelme elemzéséből törvényszerűnek tartotta, hogy: „...s ennek fajtájából, a mi fajtánkból, s e vidékről kellett a megindult magyar intellektuális forradalomnak vitézeket kapni."[2] Híres, forradalmi Petőfi tanulmányában — a *Petőfi nem alkuszik*-ban — is foglalkoztatja ez a kérdés s itt írja meg azt a gondolatot, amelynek fényénél mind a saját, mind pedig a Bölöni életútját mintegy revelálóan megvilágítja: „Petőfi volt az első, aki észrevette, hogy a lecsüggedt koldus nemesség és az eleven pórság közül kell jönniök az új, vezető magyaroknak."[3]

Tradíciós nemesi családból származott Bölöni: Kölcsey Ferenc déd-nagybátyja volt. Apja már a honorátior-nemességhez tartozott. Bölönit az a zilahi gimnázium nevelte, amely a kiegyezés „szabadelvű" világában még sok mindent őrzött a reformkor nemes magyar liberalizmusának szelleméből. A pesti egyetemen szerzi meg a jogi diplomát; a publicisztikával s a politikával a Magyarország című függetlenségi lap parlamenti tudósítójaként kerül kapcsolatba. Így kerül ki Párizsba is, ahol 1904 tavaszán sorshatározó barátságot köt Ady Endrével. Bölöni ekkori arcképe a *Margita élni akar* stanzáiból bontakozik ki előttünk, „... ki dzsentris, finom, hallgatag" — jellemzi Ady Bölöni arcát felvillantó jelzőivel, György urat, a jogászt. Ugyancsak ott még így írt róla:

„György volt az a tipusu urmagyar,
Kit ha a sorsok kulturába löknek,,
Egyenesen és tulzón rokona
A francia Égalité Fülöpnek.
Mikor az ilyen szenten ittasul,
Még a forradalmas zsidónál is jobb,
Nem sok örömös történt e hazában
Akkor sem, de György hitt és izgult bátran."

Ettől kezdve Ady éveit élte Bölöni, az ő barátja és harcostársa volt. „Voltak idők Pesten és Párizsban, amikor több voltam neki mindenkinél, testvérnél, „idesnél", Lédánál.

[1] ADY: Vallomások és tanulmányok. Athenaeum. 1944. 182.
[2] i. m. 182.
[3] ADY: Jóslások Magyarországról. Athenaeum. 1936. 258.

Rajongója voltam, de sohasem hízelgője. Közös emlékek és méginkább közös világnézeti vágyak kapcsoltak össze, apró baráti titkok fonták szorosra az életünket. Több volt ez barátságnál, erősebb a testvérségnél. A lelkiismerete voltam és épp ezért nélkülözhetetlen. Éreztem, hogy néha messze száll tőlem, néha lazára ereszti és majdnem szétvágja a kapcsolatokat, hogy aztán annál erősebben füzze össze. Válságaiban pótolhatatlanabb voltam, mint a bor: a nő vagy a veronál. „Bölöni Györgyömnek, fajtámbeli véremnek" — küldte nekem verseit. Egy volt a földünk, a Szilágyság, hol az én családom megőrizte régi osztálypozícióit. Ezt a dzsentris, feudális, úri rendet, Ady inkább felfelé lenéző dölyffel, én fel és le egyforma jeges hűvösséggel, megvetettük. De mig én nem éltem ez osztály szokásai és morálja szerint, addig Ady külsőségekben és élete berendezkedésében együtt úszott ezzel az úri világgal. Én világfelfogásomnak levontam konzekvenciáit, de Ady az osztálynak, melyet támadott, előnyeit és kényelmeit kiélte és presztizsét kihasználta... Igy voltunk jóban-rosszban. „Befelé fiunak" hívott, mert nem voltam közlékeny, hallgatag volt a természetem, bajaimat, benső csatáimat magamban vívtam meg és nem osztottam meg mindenkivel, mint ő, akinek verseivel természetszerűen mindenki számára nyitva volt az élete. Ha kellett, én voltam Adynak a józanság hangja, a hajthatatlanság és tisztesség harangja. Ezt meg kellett kongatnia néha, hogy felcsendülni hallja önmagában."[4] Baráti kapcsolatuknak ezt a tömör jellemzését levelezésük és Ady versdedikációi hitelesítik. Olyan jelentős, sőt nagy versét küldte Bölöninek, mint az „Egy templomalapító álma", „Két kuruc beszélget", „Ének aratás előtt". „Kedves Gyurkám, beleirom e könyvbe is, hogy mindig szerettelek, soha nem volt rólad csak rosszacska gondolatom se s hű és barát voltam hozzád mindig. Igaz, hogy ez a legkevesebb, amit te megérdemelsz. Bandid,"[5] — írta a „Ki látott engem" Bölöninek adott példányába 1914-ben. Bölönihez írott leveleiből a legőszintébben tárulnak elibénk mindennapjai, gondjai, bajai, véleménye irodalomról, politikáról.

Bölöni Ady mellett, barátjaként élte át a század első évtizedét, amely felszínre hozta a 67-es Magyarország megoldatlan kérdéseit, s amely évtized — a századvégi állóvize után — az új magyar művészet megszületésének is ideje lett. Ekkor bontakozik ki Ady forradalmas lírája és publicisztikája, a haladó polgári gondolat — a radikalizmus — is ekkor erősödik meg. Bölönire mindez nem maradt hatástalan. Érthető hát, hogy amikor 1910-ben megindult a radikális polgárság napilapja,– a „Világ"– FB Bölönit munkatársai között találjuk. A „Világ" a polgári radikalizmus szócsöve volt. Célkitűzései között szerepelt az általános, titkos, egyenlő választójog, a felekezetlen közoktatás, a teljes progresszív adózás, a szekularizáció. Ezek mellett a polgári antiklerikalizmus is jellemezte a lapot. Harcolt a hitbizományok, a holtkézrendszer, az uzsoratőke, a vármegyei önkényuralom és a felekezeti népoktatás ellen. A lapnak jelentős szerepe volt a magyar értelmiség fejlődésében és az októberi polgári demokratikus forradalom előkészítésében.[5a] „Az Ady által nyugtalanított emberek, a jobblétre törő szellemiség, ebből a lapból kapta világnézeti táplálékát, a haladás és változások vágyát." — írja Bölöni.[6] Annak a tábornak lett hát tagja Bölöni, amely „egész Magyarország népeiért forradalmi tusát kezdett".[7] A polgári haladás, a polgári demokrácia harcosai voltak ők, akik „a történelmi második reformkorszak" harcait vívták. Lehet, hogy ez a nemzedék nem látott mindenben tisztán, egyben-másban tévedhetett is, de a nagy leckét, amelyet a Sors ebben a században feladott, kitűnően tudta: a magyarságnak létérdeke, hogy saját nemzeti ügyét az emberi haladás ügyével kapcsolja össze. S ez akkor nemcsak „doktriner okoskodás" volt, de külpolitikai realitás is. S ha bár a „Lehetetlent", a magyar Poklot nem is tudta legyőzni

[4] Bölöni: Az igazi Ady. Magvető[3] 1955, 203.
[5] i. m. 217.
[5a] L. ehhez Dercsényi—Nemes: A magyar sajtó 250 éve „Művelt Nép" 1954. A polgári radikálizmus lapja c. részt. 234—236.
[6] Bölöni: Magyarság-Emberség. Magvető, 1959. 265. (a továbbiakban:M.-E.)
[7] Ady: Jóslások Magyarországról Athenaeum. 1936. 301.

a magyar intellektuálisoknak ez a ragyogó kis csapata, „szent szándékát" a „gyönyörűket írni"-t nagyszerűen megvalósította. A nemzedék törekvései nagyobbrészt már régen lekerültek a történelem napirendjéről, de Ady lírája ma is úgy őrzi e nagy emberi törekvések pátoszát, mint pókhálós palackok őrzik hűvös pincék mélyén régi nyarak és nemes venyigék szerencsés találkozásának párlattá sűrűsödött pillanatait. (A forradalom felfelé menő időszakából: A *Hadak útja, Dózsa György unokája, Küldöm a frigy ládát* — a forradalmi apály idejéből: *Véres panorámák tavaszán, Elveszett hit: elveszítlek, Kín és dac.)*

Ady is, egész örömmel" állott a „Világ" mellé: „Közös ügyünk, közös harcunk, közös vágyunk" — írta a szerkesztőnek, Gerő Ödönnek[8] —, aki viszont Adyhoz írott levelében így jellemezte az induló „Világ"-ot: „Jó magyar lapot akarunk adni. Európai magyar lapot."[9] Olyan publicisztikai remekeit írta ide Ady, mint a *Kálvin hivői térdepelnek, A robbanó ország, A serleges Magyarország, A milotai isten-válság, A városos Magyarország, Távol a csatatértől, Levél helyett Gogának* stb. „Magyar" versei közül itt jelent meg a *Véres panorámák tavaszán*, a *Kétféle velszi bárdok*, az *Új tavaszi seregszemle, Elhanyagolt véres szívünk, A szétszóródás előtt, Az idő rostájában* — hogy csak a legkiemlkedőbbeket s legtöbbet mondókat említsem. E lap hasábjain ünnepli s köszönti a forradalmasodó, a robbanó új országot, a felnövekedett magyar városokat, s itt vall patriotizmusa és internacionalizmusa egységéről.

Jászi Oszkár, Biró Lajos, Szende Pál voltak azok, akiknek nevével leggyakrabban lehetett találkozni az újságban, s akik a már körvonalazott célkitűzéseket vezércikkeikben, tárcáikban hirdették. Melléjük csatlakozott fel közkatonaként — mint politikai, irodalomkritikai és képzőművészeti cikkek írója — a fiatal Bölöni György is.

*

A *Minden Titkok versei*-ről írva Adyban a differenciálódott bensejű, elégedetlen emberek költőjét látja. Ugyanitt jellemzi azt a tábort, amelynek a gondolatait az ő publicisztikája is tolmácsolja: „Van egy idegrendszerileg és kulturális vágyakkal fölszentelt frissebb Magyarország — írja —, amely áhítozhatik külön-külön lelki formálódásban lévő személyeiben a legintellektuálisabb emberi vágyakért és emellett ennek a felszentelt, frissebb Magyarországnak élnie kell a visszaszorított hagyományokkal, hazafias és politikai babonákkal eltorlaszolt, jobbágyi magyar életet."[10] S amikor Justh Gyuláról ír — akiben a szabadgondolkodók és szocialisták barátját tiszteli, aki megtalálta az utat az úri parlementen kívül rekedt tömegekhez — ismét csak ennek a születőben levő új Magyarországnak nevében beszél: „az új Magyarország hívő emberei, akik egy kényszerű és erőszakos, természetszerűleg és minden visszatartás ellenére is eljövendő társadalmi átformálódásban hiszünk, és ettől várjuk a magyar élet újraformálódását."[11] Már a világháború alatt írja a „A magyar glóbuszon" című cikkét, amelyben a lövészárkok szenvedő hőseinek az érdekeit védelmezi: az általános választójogot és a birtokreformot sürgeti a számukra." „ők nem az országot féltik, hanem a saját érdekeikért dideregnek" — írja a hatalmon levőkről.[12] „... a fegyverek új villogtatása helyett nem szebb, okosabb és célszerűbb lenne-e, ha mi is a jogok babérját nyújtanók oda mindenkinek, aki vért hullat, életet kockáztat és védi azt a földet, mely még nem is az övé" — írja, s a túloldal ellenérveivel számolva mindjárt fel is teszi a kérdést gúnyosan: „De mi történnék akkor a magyar glóbuszon ? Hová tűnnének vezérek, kijárók, a politikai élet ágensei, hol tenyészne

[8] It. 1958. 457.
[9] MTA Kézirattára.
[10] M.—E.: 100.
[11] M.—E.: 42.
[12] M.—E.: 45.

tovább a sok ragályt terjesztő bacillus."[13] S e retrográd törekvések szószólóját, a birtok reformot ellenző Zselénszky mutatja be egyik cikkében.[14]

Bölönit szenvedélyesen izgatja a magyar uralkodó osztályok történelmi útja. A jelent átalakítani akaró harcos publicista gondja ez: „A modern Magyarország inkább visszamegy hetven esztendőt és hetven esztendő előtti magyarokkal tartja a rokonságot, a gondolat közösséget, mint a tegnapi és a mai történelmi középosztállyal." — „Ha a jövendőhöz ősöket keresünk, a kriptákhoz kell zarándokolnunk, fel kell támasztanunk a halottakat, és a nagy magyarok szobraival kell szövetséget kötnünk a fiuk és unokák ellen."[15] — írja, miután a Wesselényi-család történetében áttekintette a magyar arisztokrácia utolsó száz éves történelmi útját. De még inkább gondja annak az osztálynak — a dzsentrinek, a történelmi középosztálynak — a jövője, amelyhez ő maga is tartozik. A világháború utolsó évében ez osztály problémája körüli vitához ő is hozzászólt két fontos cikkében: *A dzsentri bűne, A dzsentri a mérlegen.* A dzsentri bűnét abban látja, hogy „nem akart megmodernizálódni, s még mindig a dzsungelbeli, pompás vadállatok életét szeretné..."[16] Nem ért egyet azzal a felfogással, amely ezt az osztályt el akarja riasztani a radikális világfelfogástól, illetve mindenképpen a túlsó oldalon levőnek látja. „... olyan szellemi értékeket" lát ebben az osztályban „amelyeket a nemzeti kultúra kárára volna elkallódni engedni, parlagon hevertetni".[17] Bölöni szemei előtt ennek az osztálynak a XIX. századi nagy múltja lebeg, és erre emlékezve írja, hogy: „... elő kell venni a tizenkilencedik század Magyarországának legszebb éveit, s akkor meglátjuk, hogy dzsentri és demokrata, történelmi felfogás és radikalizmus nem is szükségképpen ellentétek."[18] Innen érthető aztán, hogy a kiutat is abban látja, hogy ha „a birtokos dzsentrit, a maga és mindnyájunk érdekében kulturális kötelességek fokozottabb teljesítésére szorítanók".[19] S majd csak a dzsentri 1919 utáni ellenforradalmi szereplése, bűnei késztetik Bölönit véleménye revideálására. Az Ady könyve már a dzsentrihez fűződő illúzióval való leszámolást is magában foglalja.

Az irodalomkritikus Bölöni a vele egy táborban küzdők könyveit mutatja be olvasóinak. A már idézett Ady bírálata mellett kritikát írt a „A halottak élén"-ről is. Ebben vallja meg, hogy: „A háború a legnagyobb lelki megrázkódtatás kétségtelenül a modern, intellektuális Magyarországra volt."[20] Ady líráját mint a kor emberét, a haladni akaró fiatal Magyarországot leghívebben kifejezőt fogja fel: „Ady versei, a mi generációnk legkifejezőbb érzésvilága, fognak összekötni bennünket a mai piszkos hullámok tengerén át a jövendővel. Hogy voltunk tiszták, tépelődők, keseredettek és fejünket búnak eresztők, hogy nemcsak víg martalócok és olcsó konclesők társasága élt itt. hogy szivünk fájt, agyunk a kétségeket rettegte, de fenntartottuk és élesztettük a hitünket, vergődve a magyar tehetetlenségben, Ady versei mondják és hirdetik örökké."[21] Írjuk még ide a következő igen finom megfigyelését, amely különben Ady egész költészetéről — és nemcsak „A halottak élén"-ről — is elmondható: „Ady új kötete is önvallomásokat ad. Az övé a legszubjektívebb líra. Ha olvasni tudunk, a legőszintébb önéletrajz."[22]

Ady mellett nemzedéke olyan jelentős íróival foglalkozik, mint Móricz Zsigmond, Kaffka Margit, Török Gyula és Balázs Béla. Kritikáinak jellemzője: erős társadalmi szempon-

[13] M.—E.: 47.
[14] M.—E.: 48—51.
[15] M.—E.: 54.
[16] M.—E.:15.
[17] M.—E.: 16.
[18] M.—E.: 16.
[19] M.—E.: 17.
[20] M.—E.:104.
[21] M.—E.:111.
[22] M.—E.: 111.

túsága. A műveket az adott magyar társadalom tükreiként fogja fel és úgy elemzi. Ebből a szempontból látja úgy a Fáklyát, mint „amely határkő a magyar társadalmi regény életében".[23] Az „A porban" hősének Kender Pálnak árnyalt elemzése után a regényt úgy értékeli, mint amely „az átalakuló félben levő modern magyar társadalom problémáit érinti".[24] Igen találó az a jellemzés is, amit az íróról ad, amit már csak azért is idéznünk kell, mert Bölöni rejtett önarcképét olvashatjuk ki belőle: „... ő valamiképpen hasonlít természete tulajdonságaival a hőséhez, nem robbant, nem verekszik, csöndesen elmélyed és megfigyel„ benne van annak az osztálynak a természete, ahonnan való, bizonyos tartózkodó, l'art pour l'art-os finomság."[25] Kaffka Margit Állomások-ját azért dicséri, mert az írónő egy új területet hódított meg tehetsége számára: a művészeti megújulás ábrázolását „Így lett korrajz Kaffka Margit regénye és így lett magyar társadalmi regény"[26] — írja a könyvről. Irodalmi kritikái mellett a *Világ* számára fordítja Anatole France regényeit.

A fiatal Bölöni életművének talán legértékesebb, mert legtöbb újat, eredetit mondó vonulata: képzőművészeti kritikái. Párizsban került a modern művészet vonzásába. Itthon a *Világ* képzőművészeti rovatvezetője lett, s emellett tanulmánysorozatot írt a Cserna Andor szerkesztésében megjelenő *Auróra* című elsősorban képzőművészeti jellegű folyóiratba is. Márffy Ödön írja emlékező nekrológjában, hogy: „Ady képzőművészeti érdeklődését s velünk való jó viszonyát is Bölöni egyengette."[27]

Bölöni képzőművészeti kritikáiban a hivatalos művészet — az akadémizmus — szemléletével s művészi gyakorlatával polemizál: elítéli annak teátrálisságát, olcsó lelkesedését, tartalmatlan pátoszát. Ugyanakkor az impresszionizmus túlzásaitól is elhatárolja magát. Munkácsy értékét sem a nagy vásznaiban, ismert és népszerű kompozícióiban ismeri fel, hanem „apró, őszinte, intimebb festőiséget adó tájképekben és vázlatokban lappang[28] — szerinte Munkácsy. Nagy gonddal, körültekintéssel menti át a megelőző korszak értékeit. Székely Bertalan művészetének elemzése, a korából való magyarázása, Székely művészetének a lényegét feltáró.[29] A konzervatív művészettel, s annak provincializmusával az akkori haladó európai szintet, az új francia képzőművészeti törekvéseket állítja szembe. „Párizs kellett, és feltétlenül szükséges volt néhány emberünknek arra, hogy nekilendítse, megformálja őket, hogy kihozza értékeiket. Párizs ma nekünk nem avas földrajzi fogalom, de azzal, amit kulturális hatásával adott nekünk, talán reánk nélkülözhetetlenebb, mint magának a francia kulturának.[30] — írja. Rodin-ról és Cézanne-ről ír. Cézanne-t azért emeli példává, mert az ő festészete jelenti „... a helyesen értelmezett tradíciók újjáéledését, azt, hogy évszázadok után valaki a festészet ős mestereinek hagyományát újra felveszi és azok valakiben tovább folytatódnak. Az ő képeinek lényege a festőművészet lényege. Cézanne azért az egyetlen modern festő, akire támaszkodhatik, akitől új fejlődésekre indulhat, mint ahogy indult is a művészet. Cézanne az egyedüli nagy forrás, művészetével és példájával az egyetlen klasszikus modern festő."[31] A magyar kortárs Rippl Rónai művészetében is az új művészeti törekvések helyesebb értelmezését látja meg. Az ő képei „jelentik elsősorban az egészséges, modern művészet átplántálását és első lehetőségét annak, hogy művészeti kultúrája kezd fejlődni Magyarországnak. Rippl Rónainak ezek a képei jelzik a finomabb művészi készülődés első útját nálunk, ezek a képek feszültek itthon legerőteljesebben az akadémikus festésnek s a helytelenül fejlődött impresszio-

[23] M.—E.:160.
[24] M.—E.: 163.
[25] M.—E.: 164.
[26] M.—E.: 152.
[27] Élet és Irodalom. 1959. IX. 18. 5. l.
[28] M.—E.: 320.
[29] M.—E.: 326—336.
[30] M.—E.: 403.
[31] M.—E.:360.

nizmusnak is.[32] Tanulmányban elemzi Fényes Adolf, Hollósy Simon, Kernstok Károly festészetét s a szobrász Vedres Márk művészetét. Ez életmű kapcsán — ennek eredményeire építve — a művészi elpolgárosodást kéri számon a magyar szobrászattól[33] Képzőművészeti kritikái ars poetikájának — a konzervatív művészettel hadakozó kritikus ars poetikájának — tekinthető Vedres Márkról írott cikkének záró mondata: „Mintahogy nincs magyar festő, aki a mindennapi életbe bensőségesebben illesztette volna bele az embert, mint Rippl Rónai, nincs magyar szobrász, aki az emberi test intimitásait ennyire megéreztette volna velünk, mint Vedres Márk."[34] Íme, a radikális polgári kritikus ars poetikája: a nagy történelmi témák helyett — a mindennapi élet ,a nagy történelmi portrék helyett — az emberi test, mint művészeti igény. S amikor a saját nemzedéke festői — a Nyolcak — jelentkeznek, meglátja, hogy a magyar festőkultúra ügye vajúdik kiállításukon. Törekvéseik lényegét abban látja, hogy elszakadtak „a magyar művészi konzervativizmustól". Ez tartja őket össze „... az irodalmi elemek teljes kiküszöbölésével, a nyers naturalizmustól való elszabadulással csináljanak piktúrát".[35] Jelentkezésüket a magyar kultúra századeleji nagy megújulása részének tekinti: „Hogy kultúrailag mennyit jelent ez, körülbelül úgy áll ennek a festői törekvésnek mérlege: mint a köznapi magyar nyelv az Ignotuséhoz, mint Szabolcska Mihály versei az Ady Endre költészetéhez, azt jelentik a mai kiállítások festői, Berénynyel és társaival, a fiatal magyar pikturális törekvésekkel szemben."[36] Bölöni hát lényegében azt várja a képzőművészettől, amit a regényekben üdvözölt: fejezze ki a kort, s az embert mindennapjaiban.

Akárhonnan — életműve akármelyik szektorából — nézzük a fiatal Bölöni életművét: a polgári haladásért küzdő publicista arca néz ránk, aki a feudális elmaradottság ellen harcol, akár napi politikáról, akár irodalomról, akár képzőművészetről ír. Egy forrongó ország telitette forradalmi demokratizmusát, radikalizmusát. Írásainak része volt az októberi polgári demokratikus forradalom előkészítésében. S amikor a forradalmi vihar kitört, Bölöni diplomataként vállalt részt a forradalom szolgálatában. S volt polgári radikális elvbarátai egyrészével ellentétben — szolidáris volt mindvégig 1919-el is: diplomáciai képviselője volt a proletárdiktatúrának is, majd itthon lapszerkesztést vállalt.[36a] S a forradalmak alatti szerep vállalásával végleg felégette maga mögött azt a hidat, amely a történelmi középosztályhoz, a dzsentrihez még visszavezethette volna. Életsorsa most már végképp azokkal az erőkkel fonódott össze, amelyek az emigrációban és itthon a tragikusan elbukott 1919 megújításáért, a második magyar Tanácsköztársaságért küzdöttek.

*

Az emigráns Bölöni első állomása Bécs volt: itt a Bécsi Magyar Újság munkatársaként dolgozott. „Ma Magyarország és a világ tele elégedetlen magyarokkal. A magyar határokon kívül élő elégedetlenek, a forradalmiak újságja lett ez a lap: a volt és az eljövendő magyar forradalomé."[37] — jellemezte Bölöni az újságot. Bécsből korán átkerült Párizsba, s itt élt egészen a felszabadulásig: a kommunista párt oldalán vett részt az emigráció különböző megmozdulásaiban. Így például jelentős szerepe volt a párizsi Monde kiadó keretében megjelent baloldali szellemű magyar és világirodalmi művek kiadásában.[37/a] Intenzív kapcsolatok,

[32] M.—E.: 365.
[33] M.—E.:375.
[34] M.—E.: 378.
[35] M.—E.: 381.
[36] M.—E.: 385.
[36a] L. ehhez Bölöni visszaemlékezését élete e szakáról: Vörös Lobogó, Kortárs, 1959. 3. sz.
[37] M.—E.: 63—64.
[37/a] A. M.—E.: 444—449.; ItK. 1960.: 1. sz. 34—40. Nagy P.: Az 1919 utáni emigráció egyik kiadói vállalkozása.

fűzték a nemzetközi szellemi élet olyan reprezentánsaihoz: mint H. Barbusse, R. Rolland, Ehrenburg és mások. Így lett a párizsi magyar emigrációnak mindinkább kiemelkedő alakja. Franciaország német megszállása után pedig a Magyar Függetlenségi Mozgalom egyik vezetőjeként vett részt az ellenállás küzdelmeiben.

A publicista Bölöni régi műfajait viszi tovább: ír politikai, irodalomkritikai és képzőművészeti cikkeket. 1923-ban cikket ír *Az Ember* című lapban *A forradalmi Ady* címmel, amely tulajdonképpen Az igazi Ady prológja: Ady Lajos hamisításaival szemben Ady forradalmiságát bizonyítja. Igazi valóságában mutatja meg a költő és az októberi forradalom kapcsolatát.[38]

Anatole France-ban — halála alkalmából — „a mi emberségünknek, európai emberiségünknek egy nagyon nagy szellemét" gyászolja.[39] A kurzus Tisza kultuszával szemben felidézi Tisza igazi arcát, annak a politikusnak az arcát, akivel a haladó Magyarország — Bölöniék nemzedéke — élet-halálharcát vívta.[40] Figyelme kiterjed mind az itthoni, mind pedig az emigrációs szellemi élet egy-egy jelenségére: így például észreveszi a hazai polgári irodalom válságjelenségeit;[41] 1939-ben a párizsi *Üzenet*-ben ír Darvas kitűnő könyvéről, az *Egy parasztcsalád története*-ről —[42]s ugyanitt szól hozzá a Farkas Gyula könyve körüli vitához.[43] A radikális demokrata írásai ezek a cikkei is — az elsőben a Darvas könyvével is igazoltnak látja a saját történelmi látását a régi Magyarországról, — a másodikban pedig a kortárs emlékezésével is cáfolja, hogy milyen képtelenség — és mennyire aktuális politikai célokat szolgál Farkas Gyula probléma felvetése az asszimilációról. — Párizsban ír előszót egyik emigráns barátja — Hollós József — könyvéhez[44] és innen figyel fel Gergely Sándor *Vitézek és hősök*-jére is.[45] A képzőművészeti kritikus pedig néhány nagy kortársáról ad kitűnő portrét. (Bourdelle, Brancusi, Tihanyi Lajos.) E publicisztikai munkásságánál azonban összehasonlíthatatlanul jelentősebb ekkor keletkezett két fő műve, *Az igazi Ady* és a *Hallja kend, Táncsics.*

*

„Az igazi Ady" — 1934-ben jelent meg Párizsban. Könyvében „a forradalmi magyar nemzedék" ítélete tört fel belőle a különböző Ady hamisítók és ál Ady magyarázók ellen. Ahogy Ady a Petőfi tanulmányában a félévszázados hamisítás és ködösítés után felmutatta a forradalmár Petőfit, úgy mondta ki Bölöni is Ady életművének kendőzhetetlen lényegét: forradalmiságát. Az igazi Ady: a forradalmár Ady. Könyve egésze ezt sugallja a két utolsó fejezet — Ady nem alkuszik, Magyar pokol — pedig kifejezetten ezek ellen a félrevezető, tévútakra vivő, Ady magyarázók ellen íródott.

Bölöni mintegy predesztinálva érzi magát az igazi Ady megmutatására, hiszen — mint írja —: „Már a szilágysági földtől nyomon követtem Ady Endrét. Hozzákötött a szülőföld és az iskola, melynek ugyan padjaiba csak később kerültem, mint ő, de ahol a diák Ady szelleme kísértett. Mellette voltam Párizsban, mikor tragikus betegsége rászakadt. Tanúja Léda-szerelmének, válságainak, küzdelmeinek éppúgy, mint később évek múlva diadalainak. Ady korát éltem nemcsak mint barát, de mint író, újságíró és harcostársa is."[46] Bölöni Ady

[38] M.—E.: 113—119.
[39] M.—E.: 467.
[40] M.—E.: 55—60.
[41] M.—E.: 70—74.
[42] M.—E.: 75—79.
[43] M.—E.: 24—29.
[44] M.—E.: 66—69.
[45] M.—E.: 253—255.
[46] Bölöni: Az igazi Ady. Magvető[3], 1955. 9.

látásának lényegét a következő megállapításával jellemezhetjük: „Ady nemcsak a forradalom előtti Magyarország nagy költője, de Ady, a zseni, döntő alakja az egész kornak, melynek eseményeit és vezető személyeit érdek és divat lett meghamisítani."[47] Célja könyvével: „Adyt kiragadjam azok kezéből, akik kiszolgáltatják az uralkodó osztályoknak, bár velük szemben örök lázadó és megmutassam annak, aki volt, forradalmi nagy költőnek."[48]

Könyvének első fejezetében — Hétszilvafa árnyékában — Ady szülőföldjét mutatja be s Hatvany Lajossal polemizálva megnyugtatóan tisztázza Ady osztályhelyzetét: „Ady családja — írja — soha sem volt a hatalomban sütkérező dzsentri és Ady nem a hatalmat gyakorló magyar úri osztály képviselője. Ellenkezőleg: Ady a hatalmat áhítozó kisemmizett kurtanemes."[49] S ebből következik Ady forradalmiságának Bölöni szerinti jellemző vonása: „Nemcsak revoltáló magyar, de bármiként is forgatják a szót magyarázói, forradalmár. Forradalmi lényének hajtóereje nem az osztálya elleni lázadás, hanem harc az egész uralkodó rend ellen."[50] Ady kálvinistaságát is innen — lázadó attitüdjéből — magyarázza.

Személyes ismeretségük 1904 első hónapjaiban Párizsban alapozódik meg: Ő kalauzolja Adyt Párizsban. Ady Bölönit avatta be élete nagy ügyébe, vérbajának gyógyításába. S mivel Ady párizsi tartózkodásainak idején rendszerint ő is — vagy legalábbis a felesége, Itóka — Párizsban élt, így lett a párizsi évek legjobb ismerője. Sokoldalúan kelti életre Ady Párizsát: a boulevardoktól a szellemi életig megeleveníti azt. Bölöniék személyesen ismerték az élő francia kultúra két olyan óriását, mint Anatole France és Rodin: róluk forrásértékűen új mondanivalója is van *Az igazi Ady* írójának. Végkonklúziója Ady Párizs-élményéről: „Ady Párizsa más volt, mint amit elképzelt, és más lett, mint amilyen volt a valóságban. Ez olyan Párizs volt, amilyet mások észre sem vettek. Ezt a Párizst ő fogta fel és ő érzékelte magának."[51] „Egyet nagyon megtanult Párizsban: tisztelni a bátorságot."[52] — állapítja meg később. Könyvében megelevenednek Ady párizsi mindennapjai: élete párizsi hotelokban, Lédáéknál, Léda otthona, Ady munkamódszere — írói műhelye. Az irodalomtörténész olvasó számára különösen érdekesek és értékesek könyvének azok az oldalai, amelyeken híres versek fogamzását mondja el, ill. faximilében is közli a különböző változatokat. *(Álom egy méhesről, Özvegylegények tánca, Párizsban járt az ősz, Léda a kertben.)* Az Ady versek születésének titkát leshetjük itt meg. Levél, vers és életrajzi párhuzamokra irányítja a figyelmünket (pl. a *Tüzes seb vagyok* c. Ady-verssel kapcsolatban). Bőségesen tájékoztat bennünket Ady francia műveltségéről is. (Írókról, akiket olvasott és napilapokról, folyóiratokról, könyvekről, amelyek szintén itt kerültek a kezébe.) Mindezekkel mintegy megadja a hátterét Ady párizsi verseinek, mindenekelőtt persze a Léda-verseknek. Könyvének nagy értéke, hogy emberi közelségből ad képet a Diósy-családról és mindenekelőtt Ady és Léda kapcsolatáról. Minden szépítés nélkül — de azért nem indiszkrét módon — mutatja be e két lélek vergődését, egymáshoz való közeledésüket és gyakori eltávolodásukat. E két ember kapcsolatáról Bölöni könyvéből kaphatjuk a leghitelesebb képet, hiszen titkuknak ő a tudója. Ady szerelmi lírája mellett Bölöninek lényeges mondanivalója van Ady Párizsban csírázó istenes-verseiről is: „Ady Istenének nincs köze egyházhoz és valláshoz, csak Emberhez. Az ő istene fikció: istenformába öntött életviaskodása."[53] — állapítja meg hitelesen.

Bölöni azonban nemcsak a párizsi évek hű krónikása, de pontosan tájékoztat azokról a hazai eseményekről, tényezőkről is, amelyek Ady költészetét formálták, hiszen tudja világosan, hogy Párizs csak „írói bátorsága igazolását" adta meg Adynak, de a döntő nagy élmé-

[47] i. m. 10.
[48] Uo.
[49] i. m. 19.
[50] i. m. 17.
[51] i. m. 49.
[52] i. m. 53.
[53] i. m. 99.

nyeket mind itthon kapta elsősorban. Könyvében részletesen mutatja be a publicista Adyt, ami újdonság számba is ment a korban, hiszen Ady életművének ez a jelentékeny vonulata akkor még kevéssé ismert volt. Sok új mondanivalója van Bölöninek Ady és a *Világ* kapcsolatáról: több jelentős — *Világ*ban megjelent — írást közöl is faximilében. Árnyaltan elemzi Ady közönségét (188—189. o.) s az *Új versek* hatására emlékezve ezt írja: „Magyarországon nagyobb feltűnést író és könyv még nem okozott." — Egy modern Magyarország nem látható sehol,de sokan vannak a nyugtalanok, álmodozók, elégedetlenek, akik egyszerre az ő emberüket sejtik meg Adyban és így Ady a formálódásban levő új szellemi generáció vezére lesz." — „Párizsban diákok, festők, művészek, induló írók és újságírók, kint dolgozó munkások, egyszerre magyar sorsuk vezérét látták Adyban" —„ Ady... a felszabadító."[54] Nyomatékkal mutat rá Ady életének azokra a mozzanataira, amelyek ezt a vonását – az új szellemi generáció vezérét — emelik ki, Adyt mindig a megújhodás élén látja és például a duk-duk ügyet az új Magyarország harcának tekinti. Kiemeli Ady törekvését a proletárokkal való találkozásra, kapcsolatát a Népszavával s fontos megfigyelései vannak a Huszadik Század jellegét és a Nyugat programtalanságát" illetően. Könyvéből egy olyan Ady arc bontakozik ki, akiről valóban el lehet mondani Bölönivel: „Amint Petőfi lába alól kihúznók a talajt, ha kikapcsolnók 48-ból, úgy Adyt sem lehet elvágni 1918-tól. Ezernyolcszáznegyvennyolc a Petőfi és ezerkilencszáztizennyolc az Ady beteljesülése volt."[55] S a szűkebben vett irodalmi témán túl — egyben — elégtételadás ez a könyv az Ady körül felsorakozott,s annyit megrágalmazott nagy nemzédéknek is: Károlyi Mihály, Kun Béla, Jászi Oszkár, Szende Pál, Kunfi Zsigmond igazi portréját és valódi tevékenységét — az ellenforradalom torzító rágalmaival szemben — innen ismerhette meg a Horthy-korszak magyar olvasója. S Bölöni könyvének nagy értéke éppen sokrétűségében is rejlik: irodalmunk egyik legszebb s leggazdagabb hagyományának, a memoárirodalomnak értékes alkotása, nagyszerű írói életrajz és két ember barátságának nem eltúlzott, hiteles története egyszerre.

Az igazi Ady nem *egy* könyv a gazdag Ady irodalomban. Több rendbeli funkciója volt ennek a könyvnek a magyar szellemi életben: az emigrációnak a kommunista párttal együtt dolgozó legbaloldalibb szárnya ezzel a könyvvel vállalta magéának Ady nagy örökségét. Lukács György és Révai József néhány évvel később íródott Ady tanulmányai előtt Ady művének lényegére, kulcsára — forradalmiságára — ez a könyv irányította a figyelmet. S így az Ady-értelmezések sorában is jelentős hely illeti meg. Arról már szólottunk, hogy a két háború közötti magyar szellemi életben a konzervatív, illetve polgári tábor Ady-képével szemben milyen szerepe volt a könyvnek. Bölöni is ír könyvének harmadik kiadásában arról a „szokatlanul erős visszhang"-ról, amely írását fogadta. Érdemes megfigyelni azt a visszhangot, amelyet a későbbi népi mozgalom két olyan jelentős egyéniségénél váltott ki a könyv, mint Illyés Gyula és Féja Géza. „... a vérmérséklet hasonlóságával érzékelteti igazán Ady életének értelmét, amelyből valóban nem lehet kitörölni a vágyat a mindent megújító forradalom után."[56] Illyés, Féja két helyen is — *Magyar Irás, Válasz:* 1935 — írt a könyvről, igen nagy elismeréssel.[56/a] Azt hiszem a Bölöni könyvéről is — ha nem is azon a szinten — meg lehet állapítani azt, amit Révai joggal mondhatott el „Marxizmus és népiesség" c. könyvéről, hogy része volt a magyar népies baloldal szellemi fejlődésében. Bölöni könyve a demokratikus, haladó magyar gondolat legszebb XX. századi örökségét közvetítette egy indulása első szakaszában levő mozgalom számára, a fasizmus megerősödésének éveiben. A mozgalom korai, élnyegében demokratikus korszakában, néhány író fejlődésében bizonyára szerepe volt ennek a könyvnek is. — S végül jelentős állomás ez a könyv szerzője pályáján is: kétségtelenül

[54] i. m. 58.
[55] o. i. m. 299.
[56] Illyés Gyula: Bölöni György: Az igazi Ady. Gondolat. 1935. 154.
[56/a] Bölöni könyvének erről a szerepéről Király István beszélt több alkalommal.

fő műve Bölöninek, s mintegy tetőződése annak a harcnak, amelyet Ady életében és halála után Adyért és Ady körül folytatott s amelynek során világnézetileg egy függetlenségi párti lap szemléletétől a polgári radikalizmus eszméinek vállalásán át a kommunista mozgalommal való együtt működésig megtett.

*

Ady nyomán járt Bölöni akkor is, amikor Táncsics Mihály alakját elevenítette fel. Ady a feudális magyar világ ellen küzdő népi hőst idézte Táncsicsban: „...a mi kora lelkünknek" nevezte a XIX. század nagy magyar felvilágosítóját, akinek „ős szerepét" nemzedéke nevében is „szívesen vállalta". „Vagyunk új Táncsicsok "— pecsételte meg a forradalmasodó Magyarország és nagy elődje együvé tartozását. *(Emlékezés Táncsics Mihályra.)* A plebejus forradalmi gondolat ébrentartója volt hát Bölöni Táncsics könyvével.

Könyvét 1942—44 között Párizsban írta: kiadására azonban csak emigrációból való hazatérése után, itthon került sor. „Táncsics Mihály alakja régóta kísért: ő jelentette számomra az eszmei valóságot, azt, hogy küzdeni kell a dolgozók felszabadításáért, melynek megvalósításától egy emberöltőn át mind jobban és jobban eltávolodott a magyar társadalom. És jelentette a magyar viszonylatban a ritka erényt, a meggyőződéshez való hűséget."[57] Szándékában ugyanolyan harcba hívó könyv volt ez is, mint az *Az igazi Ady.*

Bölöni azt a Táncsicsot eleveníti meg könyvében, aki nemzeti szabadságharcra buzdító patrióta és társadalmi reformer volt egy személyben, s aki mert éppen ennek a két nagy gondolatnak az egységét valósította meg politikai gyakorlatában — 48 nagyjai közül kimaradt az uralkodó osztályok nemzeti Pantheonjából. Egy bakonyszéli jobbágyházból indítja el hősét és elkíséri egészen haláláig. Életét szélesen beágyazza a korba, könyvében sokrétűen — mindennapjaiban, intézményeiben, kultúrájában — megelevenedik a magyar feudális világ. Úgy érezzük, hogy a kor, a XIX. század eleji Magyarország felidézésében Bölöni inspirálója volta harmincas évek magyar falukutató irodalma is. A francia forradalom és a magyar jakobinusok eszméin nevelkedett ez a Táncsics. A kor Európájának jelentős szellemi áramlataival és egyéniségeivel egyformán megismerkedünk Bölöni könyvében.

„Egy jobbágyokért forradalmaskodó szertelen paraszt": ez az a Táncsics, akit Bölöni megrajzol könyvében. Hallatlan szívóssággal és mohósággal szerzi meg műveltségét: Bölöni könyvében egyszerre látjuk ezt a vonását, s aztán mellette azt a másikat is, amellyel megszezett tudását mint író formába önti és volt osztályostársai felszabadítására törekszik: a nagy tanuló, az író és a gyakorlati politikus Táncsics az, akit Bölöni könyvében felidéz.

Bár hősét végigköveti életútján — mégis a legerősebb fény a reformkorbeli és a 48—49-es tevékenységére esik. Bölöni elemzi, hogy Táncsics már a forradalom előtt szembeállt a jobbágyszabadítás kérdésében a magyar nemesi forradalom legjobb politikusaival. *(Hunnia függetlensége)* 48 előkészítője Táncsics — 48—49-ben pedig harcol a parasztság végleges felszabadításáért és az úrbéri szolgáltatások teljes megszűntetéséért. Meglátja a földkérdés centrális szerepét 48-ban. A 48-at előkészítő időszak nagy kérdései — a sajtószabadság, a jobbágyszabadítás, közteherviselés — közül most ez utóbbi kettő került előtérbe. „Táncsics Mihály mindent a nép oldaláról nézett."[58] „Újra és újra megérzi, hogy a jobbágyszabadítás az archimedesi pont, ahonnan ki lehet sarkából fordítani az egész feudális magyar világot."[59] (Itt természetesen a *váltság nélküli* jobbágyszabadításról van szó). Részletesen elemzi Bölöni Táncsics 48—49-es parlamenti és szerkesztői munkásságát. (A *Munkások Újságja.)* Bölöni könyvének ezek a fejezetei 48-nak újszerű látásáról vallanak, melynek pártját csak Révai József Magyar szabadság-világszabadság című tanulmányában találjuk meg. Lehetetlen észre nem vennünk

[57] Bölöni: Hallja kend Táncsics. Szikra. 1946. 5.
[58] i. m. 136.
[59] i. m. 150.

ezen a történelemszemléleten a 18—19-es forradalmak tanulságain okuló Bölöni történelmi élményének a nyomát, aki ezen keresztül is megláthatta a parasztkérdés centrális szerepét.

Könyvének utolsó fejezeteiből az önkényuralom alatti és a 67 utáni Táncsics-i pálya tárul elibénk. Ezekben a fejezetekben a XIX. század egyik legjelentősebb magyar politikai gondolkozóját életpályájának azon a szakaszán látjuk, amikor egy sajátos utópista szocializmusig jutott el.

Bölöni az író és a politikus Táncsics mellett nagy szeretettel — szinte azonosulással — mutatja meg hősének mindennapjait is: a könyvből egy példásan tiszta életű ember arca néz ránk, aki magánéletében is igyekszik megvalósítani az írásaiban és politikai gyakorlatában vallott elveket.

Gazdag anyagot hordott össze könyvéhez a szerző. Igen tájékozott a hősével kapcsolatosan felvetődő kérdésekben. Ez az anyag azonban egy jól, áttekinthetően megkomponált szerkezeti keretben helyezkedik el. Műfajilag nehéz volna röviden jellemezni a könyvet: történelmi életrajzi monográfia? ennek ellentmond néhol már-már regényszerűen oldott stílusa; életrajzi regény? ezt viszont azt a történettudóst megszégyenitő tájékozottság cáfolja, amelyről bármelyik részben meggyőződhetik az olvasó. Életrajz, korrajz, eszmei fejlődés Bölöni könyvében megvalósult egysége ez a könyv, amelynek külön érdeme olvasmányossága. Ezt a hatalmas anyagot — hiszen hősét csaknem egy egész századon vezeti át — minden nehézkesség nélkül tudja mozgatni Bölöni.

Az igazi Ady és a *Hallja kend, Táncsics* elemzett erényei legjelentősebb életrajzíróink között jelölik ki Bölöni helyét.

*

Az emigrációból hazatérő Bölönit a felszabadult országban ezer tennivaló várta: először diplomáciai feladatot vállalt Magyarország hollandiai követeként — mint 1919-ben —, majd az Irodalmi Alap igazgatója lett. Haláláig tekintélyes személyisége volt a magyar kulturális életnek.

A publicista Bölöni itthon „kérlelhetetlen leszámolást" sürget a magyar közelmúlttal, a fasizmussal. *(Friss szemmel)*. Nemzeti önismeretre int, s arra, hogy a nemzeti és emberi értékeket eggyé kell forrasztani: „nincs külön magyarság és nincs külön emberség."[60] — írja *Magyarság-emberség* című posthumusz kötetének is címet adó írásában. Az írók felelősségére figyelmeztet, s a harcos demokrata publicista szólal meg A polgár és a szabadság című cikkében, amikor ezt írja: „A szabadságjogokért sóhajtozó polgárság jobban tenné, ha befelé fordulna és vizsgálná kissé önmagát, hogy az alulról fáradhatatlan erőfeszítéssel épülő új társadalmat ne rútítsák el a polgári szellem kinövései, melyek már kezdik magukat beékelni az új társadalomba, és eltakarják előlünk a valóságot."[61] Ezekben az írásaiban már a kommunisták között harcoló publicista vonásait fedezhetjük fel.

A felszabadulás után írt irodalmi cikkeit az a törekvés hatja át, hogy a vele együtt indult és részben emigrációba kényszerült, részben itthon félreállított írói nemzedéknek kijelölje az őket megillető helyet a nemzeti kultúrában. „... irodalmunknak kimondottan nemzeti hagyományai mellett vannak kommunista hagyományai is"[62] — írja a Dózsa-trilógiáról. S Madarász Emilről írva jegyzi meg, hogy: „Nem kell, íme, mindig évszázadokra visszamenni forradalmi hagyományokért, itt virulnak azok a tegnapban, itt virulnak a legendás tettek, pár évre visszamenően, a 19-es magyar proletárforradalomban."[63] Bölöni nem önmagukban, hanem kultúránk egészében, a jelenkori hatásukban, ill. példaadásukban vizsgálja ezeket az életműveket: „Ez a hazaáruló irodalom azonban hol csírája, hol kiteljesedése volt annak a

[60] M.—E.: 88.
[61] M.—E.: 93.
[62] M.—E.: 260.
[63] M.—E.: 289.

szocialista realista irodalomnak, melynek kialakításán most igyekeznek íróink"[64]—írja Gábor Andor életműve kapcsán. S Gábor mellett megrajzolja Balázs Béla, Barta Lajos, Gellért Oszkár, Nagy Lajos, Révész Béla portréját: mindegyikükre jellemző, hogy Ady nemzedékével indultak, s hogy így vagy úgy a szocialista szellemű irodalom első művelői közé tartoztak. Érthető aztán a kritikus Bölöni öröme és lelkesedése, amikor néhány kortárs író új művében találja meg a szocialista realizmus általa elképzelt megvalósulását (Asztalos István, Illés Béla, Sándor Kálmán írásaiban).

Kis könyvben — Ady az újságíró (l. ehhez bírálatunkat ItK 1958. 561—62.), emlékezéseiben, ujságcikkekben áldoz újra és újra nagy barátja, Ady Endre emlékének is.

Bölöni irodalmi cikkeivel hatóan vett részt a magyar szellemi életben :egy konzekvensen végiggondolt koncepció bontakozott ki azokból. S az 1956-ot közvetlenül megelőző irodalmi vitákban ezek a nézetei fogalmazódnak meg és gazdagulnak új vonásokkal: korszerű nemzeti irodalmat sürget: „a nemzetet alkotó népnek minden rétege meg kell szólaljon az irodalomban"[65] — írja fel célkitűzésként —, „a meggyőződés hitelességét" kéri számon „Tiszta vizet a pohárba" — című cikkében[66] s ekkor a nagy megingások, őszinte megrendülések és pálfordulások évében — mondja ki: „Vannak eszmények, melyek nem homályosulhatnak el, vannak hitek, melyek nem variálódhatnak, vannak igazságok, melyeket nem lehet talmi igazságokkal kicserélni."[67]

S 1956-os állásfoglalását is innen, idézett nézeteiből s egész életéből lehet megérteni: Bölöni tudta, hogy mi forog kockán. Egyszer már átélte a néphatalom elvesztését. Történelmi tapasztalatai, politikai műveltsége segítették őt abban, hogy meglássa az események felszíne mögötti-jelszavakkal eltakart — lényeget: a szocialista rend veszélyeztetettségét. Állásfoglalásával vállalta a népszerűtlenséget, s nagy részt vállalt az októberi szellemtől leginkább érintett irodalmi élet konszolidálásában: az Irodalmi Tanács elnöke és az „Élet és Irodalom" főszerkesztője lett. A lapba írt vezércikkeiből bontakozott ki az az irodalompolitika, amely elsősorban irodalmunk kommunista és szocialista hagyományaira akart ugyan építeni, de amely „barátságos figyelemmel" kísérte a más írói csoportokban megindult erjedést, eszmei tisztulást is. Talán csak a népi írók mozgalmának megítélésében volt olykor igazságtalanul — történelmietlenül — szigorú Bölöni. Igy például bántóan elfogult volt és így nagyot tévedett Németh László Széchenyi-jének megítélésében. (Élet és Irodalom, 1957. máju s.) Igaz, Ady korában a haladó gondolat még tiszta, szennyezetlen formájában élt: nem torzította el, fertőzte meg a fasizmus. A népiesek művein meglátszik a két háború közötti megváltozott európai és magyar politikai és szellemi légkör. Azt azonban nem lehet mondani, hogy ez az irodalom nem volt társadalmat formáló, forradalmi irodalom.[68] Forradalmi valóban nem volt, a társadalmi formáló ereje, hatása azonban letagadhatalan: sokaknak felnyitotta a szemét, akik azután a baloldali politikai pártokban — és sokan a kommunista pártban — dolgoztak. — Bölöni váratlan, tragikus hirtelenségű halálakor az irodalmi konszolidáció nagy vonalaiban befejeződött. Közvetlenül halála előtt élete utolsó jelentős közéleti szereplése volt a PEN frankfurti ülésén kifejtett tevékenysége; a Magyar Népköztársaság belső megerősödése mellett az ő kitűnő diplomáciai fellépésének és jelentős nemzetközi hírnevének, tekintélyének köszönhető, hogy a PEN-ben visszaállították a jogainkat. Ezt az életművet e nagy feladatok teljesítése után zárta le a halál. Sok mindennel adósunk maradt azonban: így mindenekelőtt emlékirataival, amely — minden bizonnyal — egy ember életútja mellett a XX. századi magyar forradalmi mozgalmak történetének is fontos forrásműve lett volna.

*

[64] M.—E.: 211.
[65] M.—E.: 478.
[66] M.—E.: 488.
[67] M.—E.: 488.
[68] M.—E.: 498.

Bölöni pályája a legszebb életútak közé tartozik a XX. századi magyar kultúra történetében. A hűség ennek az életnek a mottója. Legnagyobb élménye Ady-kora: 1918—19 előkészítése. S egész életében jellemző volt rá az ekkor vállalt eszmékhez való ragaszkodás: 19 után sem törik meg a pályája: tisztán — Adyhoz hűen — vitte tovább a haladó gondolatot. Ám Bölöni esetében nem is egyszerűen hűségről, hanem tanulni tudásról, a megváltozott történelmi körülményekhez való alkalmazkodni tudásról beszélhetünk. Felismerte, hogy ami a XX. század első két évtizedében még korszerű haladó gondolat lehetett, az a harmincasnegyvenes években már kevés: így lett a polgári radikalizmus eszméinek vallójából a kommunista párttal együtt dolgozó harcos demokrata, majd kommunista. S mindez a fejlődés egy példaadóan tiszta egyéniségben játszódott le: a ráemlékező barátok, kortársak, ismerősök egyéniségének erre a vonására gondolnak a legszívesebben. S ezt egészíti ki rendíthetetlensége, harcossága. Azok közé az egyéniségek közé tartozik Bölöni, akiknek hatását — népszerűségét, az iránta megnyilvánuló tiszteletet — nem lehet pusztán műveiből megérteni: egyéniségének szuggesztivitása, s már említett vonásai adnak méltó foglalatot eszméinek.

S irodalomtörténetírásunk is ennek a Bölöninek az alakját őrzi meg: a publicistáét, az íróét, Ady barátjáét s Adynak és korának egyik legjobb ismerőjéét.[69]

József Varga

GYÖRGY BÖLÖNI

György Bölöni (1882—1959) écrivain, publiciste, était un personnage distingué de la vie intellectuelle hongroise. L'auteur divise sa carrière en trois périodes: du début à 1919, de 1919 à 1945 et de 1945 jusqu'à sa mort. Après avoir fait son droit il devint journaliste. En 1904, à Paris, il se liait d'amitié avec Endre Ady, le plus grand poète hongrois du siècle, et cet évènement fut d'une importance décisive pour toute sa vie. Son développement intellectuel est marqué par l'influence de la poésie lyrique du grand contemporain ainsi que de l'idée progressiste de la bourgeoisie de l'époque, le radicalisme. En 1910 il devint le collaborateur du quotidien „Világ" (Monde), organe de la bourgeoisie radicale, où il publiait des articles de caractère politique, littéraire et artistique qui le présentent comme le militant du progrès bourgeois luttant pour la liquidation de l'état arriéré, féodal dans ses articles divers. Surtout ses critiques d'art consacrées aux impressionistes français et aux artistes hongrois se distinguent par une haute valeur. La première traduction hongroise de plusieurs romans d'Anatole France se rattache à son nom. Ses écrits le rangent parmi les précurseurs des révolutions de 1918—19. Il participa aux révolutions en tant que diplomate et journaliste. Après la chute tragique il se vit contraint d'émigrer à l'étranger: il travaillait à Vienne, puis à Paris jusqu'à la libération. Il s'approchait de plus en plus des idées de gauche et dans l'émigration il coopéra avec les communistes. A Paris il remplit un rôle important dans l'édition des oeuvres hongroises et étrangères reflétant l'esprit de gauche que publiait la maison d'édition «Le Monde» Des liens intimes le rattachaient à des représentants de la vie intellectuelle internationale tels que Henri Barbusse, Romain Rolland, Ilya Ehrenburg et autres. Outre ses articles politiques, littéraires et artistiques deux livres — les oeuvres importantes de sa vie — marquent cette période: »Az igazi Ady« (Le vrai Ady) et «Hallja kend Táncsics» (Écoutez, Táncsics). «Le vrai Ady» parut à Paris, en 1934. Dans ce livre l'auteur revèle les idées révolutionnaires de son grand ami, le vrai Ady. Bölöni s'est avéré un des meilleurs connaisseurs de l'époque de Ady; son livre est la plus importante source en ce qui concerne les années de Paris de Ady, tout en offrant beaucoup de documents jusqu'alors ignorés sur la vie de Ady en Hongrie et particulièrement sur ses liens avec la gauche. Dans «Écoutez, Táncsics» l'auteur a tracé la carrière du grand politicien et théoricien hongrois d'origine populaire du 19e siècle et ranima par ce livre l'idée de révolution plébeienne. Ces deux livres assurent à Bölöni une place parmi nos meilleurs biographes. En 1945 il rentra dans sa patrie en communiste formé. Ses articles politiques et littéraires sont empreints d'un esprit militant. En 1956 il n'hésita pas à rester fidèle au communisme. Il fut élu président du Conseil Littéraire et désigné pour la place de rédacteur en chef de la revue littéraire «Élet és Irodalom» (Vie et Littérature). Il tenait une arge part dans la consolidation littéraire.

[69] L. az egész tanulmányhoz Sőtér István tömörségében is a lényeget mondó írását: Bölöni György köszöntése. Kortárs, 1960. 3. sz. 368.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

Kultsár István levele Festetics Györgyhöz

Festetics György gróf (1755—1819), a felvilágosult főúr irodalompártolása közismert.[1] A Festetics Család Keszthelyi Levéltárában végzett kutatásaim során néhány jelentős irodalomtörténeti vonatkozású adatra sikerült bukkannom, melyek eddigi ismereteinket lényeges újabb tényekkel egészítik ki. Gyűjtésemből ezúttal Kultsár István levelét mutatom be, mely Mikes Kelemen Törökországi leveleinek kiadásáról tudósít.

Az 1794. évi protocollumban[2], március 17-i kelettel ezt olvashatjuk:

„Professor Kultsár István Ur egész köszönettel megküldi azon Török Országi Leveleket, mellyek Ő Nagysága adakozásából, napfényre segítettek. Nevezetesen egy exemplart frantzia compacturában, 12tőt pedig kötetlenül."

A küldemény a következő levél[3] kíséretében érkezett:

„Méltóságos Gróf!

Ime megjelennek Méltóságod előtt azon levelek, mellyeket a setétségből napfényre segitett kegyelmével. Méltóztassék őket olly kegyességgel fogadni, melly buzgó háláadással nyújtom bé Méltóságodnak. Óhajtottam ugyan, hogy nagy érdemeinek megismértetésére ezen bőkezűségét a könyvben hirdethettem volna, de az mostani változásokra nézve a gyanúságtól féltettem igaz Hazafiúságát. Miglen tehát nyilvábban kijelenthetem azt az elfelejthetetlen példákban tündöklő Hazai szeretetét, addig is azon örvendek Méltóságodnak, hogy szivében érezheti azt a gyönyörűséget, mellyet a jótétemények, 's a valóságos érdemek szoktak okozni még akkor is, ha titokban maradnak. De sokkal többek, 's nagyobbak Méltóságod' érdemei, hogysem azokat vagy a Haza most nem tudná, vagy a maradékunk valahára elfelejthetné. Sött nagy híre napról napra inkább fog virágozni, és mennél későbbre terjed, annál felségessebben magasztaltatik ditsősége. Én szerentsésnek tartanám magamat, ha ezen érdemlett ditsőségnek bár leg kissebb részben is lehetnék nevelője. Azon való igyekezetemet ugyan elmúlaszthatatlan kötelességemmé teszem, és azon kérem Méltóságodat, hogy ezt az alázatos háláadásképp bémutatott kész akaratomat méltóztassék kegyessen elfogadni, és engem kegyelmében megtartani, aki mély tisztelettel vagyok
Méltóságos Grófnak

leg kissebb szolgája
Kultsár István

Szombathely
17dik Mart. 1794."

Végül idézzük még a protocollumból[4] a határozatot is:

„A' küldött könyveket köszönettel vévén Ő Nagysága bizonyossá teszi Professor Urat, hogy nála Kedvet tanálván általok, a' minémő örömmel veendi a' Közönség is abból meg-nyeri jutalmát fáradságaival.
Többire: Az exemplarokból egy pár bé-köttetik Frantzia Compacturába és a' Bibliothecába helyheztetik[5], a' többit pedig méltóztatott Ő Nagysága a' Directio tagjainak ajándékozni.'

[1] NÉGYESY LÁSZLÓ: Gróf Festetics György a magyar irodalomban, A Keszthelyi Helikon c. gyűjteményes kötetben. Szerk. LAKATOS VINCE. Keszthely 1925. 37—236.
[2] A Festetics Család Keszthelyi Levéltára. (A továbbiakban: Festetics lt.) 606. cs. 227.
[3] Festetics lt. 391. cs. 227.
[4] Festetics lt. 606. cs. 227.

Figyelmet érdemel az a tény, hogy Festetics György tette anyagilag lehetővé Mikes leveleinek megjelenését. A nem túlságosan lojális[6] főúrnak ez a tette sem nyert volna nagy tetszést az uralkodónál. Kultsár István fogalmazása óvatos, de félreérthetetlen. (Négy hónappal később már letartóztatják Martinovicsot és társait!)

Kultsár István levele a magyar irodalom- és könyvkiadás történetének értékes dokumentuma.

Kostyál István

Csokonai Dorottyájának toponári muzsikusai

Csokonai *Dorottyá*jában a farsangi bál muzsikusai nem cigányok, hanem zsidók.

Míg a toponári Azsáfok szép számmal
Mulatják az asztalt muzsikaszerszámmal,
Édes áriákat Amphion módjára,
Vagy fürge tust huzván az ivók számára. (I. könyv.)

A II. könyvben kezdődik a tánc.

Megpendül egyszerre Izsák száraz fája,
Zengő szerszámokkal kíséri bandája,
Kellemes hangzások a szálát bétöltik,
Az ifjú szíveket örömre felköltik.

Kezdődik a minét.

Opor kilenc ánglus kontratáncot jára.

Bongorfi egynehány személyt öszveszede,
És alla polacca a táncnak erede.
Maga volt a vezér, a többek követték,
Kik a lengyel tempót emberül megtették.

Végezvén a lengyelt stájeren forognak.
A szála közepén tipegnek tapognak.

Jártak galoppátát, straszburgert, hanákot,
Valcerest, mazurkát, szabácsot, kozákot.

Végül magyar táncot követelnek:

„Magyart! ilyen adta vén Jebuzéussa!"
Rárándítja Izsák pengő muzsikáját,
S a palatinusnak elkezdi nótáját.

Ezekből a részletekből kitűnik, hogy a zsidó muzsikusok nemcsak idegen, hanem magyar nótákat is játszottak. A toponári zsidó muzsikusokról Csokonai külön is megemlékszik a *Dorottya* jegyzetei közt: „A toponári zsidók nevezetes muzsikusok Toponár nevű mezővárosában Somogy vármegyének, mely a tek. Festetics familiának uradalma, s Kaposvártól nem messze esik."

Ezt a néprajzi adatot Katona Lajos is idézi (Néprajzi adalékok Csokonai munkáiban, *Etnographia*, 1899, X. 163.). Katona, Csokonai műveinek 1813-ban megjelent bécsi kiadását használta, s nem ismerte Csokonai kéziratban maradt *Cultura* c. színművét, melyben szintén említi a toponári muzsikusokat, mikor Ábrahám zsidó meghívja Tisztes úr Firkász nevű secretariusát bátyja fiának a lakodalmára: „Itt lesznek a Thopünári Thopünoriak, mondhatom szhíp muzsikha lesz." (Harsányi—Gulyás-kiadás 3:354.) Ugyanitt a Riedl-féle kézirat szerint „Toponáron laknak a legjobb muzsikus zsidók egész Somogy vármegyében". Még érdekesebb, hogy a toponáriakon kívül megemlítik a keszthelyi zsidó muzsikusokat is, akik Ábrahám szerint még azoknál is külömb muzsikusok, legalább is szebben fogják a hegedűt: „no így fogja a hegedüt (mutatja neki a zsidó), a Thópönári zsidók is így fogják, a keszthelyiek mígh szebben".

Csokonain kívül egykorú folyóiratok is említik a toponári bandát, de másokat is: „A Magyar táncz muzsikát Hazánkban leginkább Czigányok gyakorolták; de vagyon több példánk, hogy Magyarok, sőtt Zsidók is bandákat állítottak. Tudtomra híresek voltak a Galántai,

[5] Ahol ma is megvan. Országos Széchényi Könyvtár Helikon Könyvtára, Keszthely.
[6] Vö. szereplését az 1790. évi országgyűlésen és annak következményeit.

és Gátsi czigány-bandák, és a Toponári Zsidók, valamint Gróf Rédeinek Bandája is." (Hasznos Mulatságok 1823, I. 92.) „Zsidóink is kezdik már a Muzsika tanulást. A Pozsoni serházakban s egyébhol igen gyakran muzsikálnak. Somogyban a Toponári Zsidók régtől fogva híres muzsikusok voltak." (Róthkrepf [későbbi nevén Mátrai] Gábor: Első toldalék a Magyar Muzsika történetéhez. Tudományos Gyűjtemény 1830, IV. 38.)

Vahot Imre emlékirataiban így nyilatkozik a zsidó muzsikusokról: „Hogy nem csak cigányból, de a zsidóból is válhatik jeles magyar muzsikus, azt többek közt a mi jó öreg Rózsavölgyink, a mi szintén keleti fajtából származott Márkus bácsink bizonyítá be leginkább." (Budapest, 1881, 374. l.)[1]

Róla írta Petőfi *Rózsavölgyi halálára* c. szép költeményében:

Ébredj föl, vén muzsikus, vén barátom,
Hadd busuljunk, lelkesedjünk nótádon!
Olyan isten-igazában tudtad te,
Hogy hol fekszik a magyarnak a szive,
A magyarnak a szive.

Rózsavölgyi Márk apjától, Rosenthal Mordchele-től örökölte zenei tehetségét, aki primása volt a XIX. sz. első negyedében a bonyhádi (Tolna m.) zsidó bandának.

Lakatos Lajos szerint[2] régi zsidó bandák működtek még Kaposvárott, Nagykanizsán, Érsekújvárott, Lakompakon (Sopron m.). Híres volt Finaly Ansel bandája, mely a nádor udvari zenekara volt.

A toponári zsidó banda tagjai közül kettőnek a nevét meg lehet állapítani az Orsz. Levéltárban őrzött Somogy megyei zsidóösszeírásból, ahol Abrahám Stentzinger és Sámuel Bárány neve mellett ott van: „Musikus". A keszthelyi zsidóság még régebbről tud hiteles adatokat fölmutatni. Az Orsz. Levéltár 1770-i összeírása három, az 1773-i pedig négy zenészt sorol fel. Ezek névszerint: Oberszem (helyesen Obersohn) József, Mayer Benedek, Moyser Benedek, Vak József. Ezekhez társultak a Grünwald és Glesinger család tagjai, akik a keszthelyi zeneiskolában nyerték kiképzésüket.[3]

Büchler Sándor dr. keszthelyi főrabbi birtokában van a keszthelyi hattagú zsidó banda 1812-i szerződése, melyet az ő szívességéből közölhetünk:

„A lent keltezett napon mi alulirottak önszántunkból, minden kényszer nélkül megegyezünk az itteni keszthelyi hitközség elöljárósága előtt, vagyis Meir klezmer és testvére Bendet klezmer és az ő egész társaságuk, mely a muzsikusbandához tartozik, megállapodott abban, hogy a mai naptól kezdve örökre együtt maradnak, hogyha a társaságból valaki, isten ments, megbetegednék, és nem tudna játszani, akkor a társaság köteles minden időben az illetőnek a részét kiadni, és hogy egyik sem fogja kizárni a másikat a társaságból, önként azonban bármelyikük elhagyhatja azt. A megállapodás létrejött ma, a hét első napján (vasárnap) Sziván hó 13-án, a teremtés 5572. évében (polgári időszámítás szerint 1812-ben). És igazolásul aláirjuk kezünk aláirásával ama büntetés kikötése mellett, hogy a megállapodás megszegője 100 aranyat köteles lefizetni a megtartók részére az Uraságnál — emeltessék az ő dísze — és hogy a megszegő elveszíti a hitközségnél jogait. Létrejött itt Keszthelyen, az említett napon. A kicsiny Meir fia Majse Jehudának, Isten nyugosztalja. A toll átadása után:[4] a kicsiny Bendit, fia Majse Jehudának. Isten nyugosztalja. A kicsiny József, fia Noahnak, Isten nyugosztalja. A kicsiny Léb, fia Sélignek, Isten nyugosztalja. A toll átadása után: a kicsiny Chaninó, fia Jákobnak, Isten nyugosztalja. A toll átadása után: a kicsiny Michoél, fia Józéfnak."

A banda hat tagjának neve után néhány sorral lejjebb a hitközség hat elöljárójának aláírása következik, élükön az akkori elnök: Baron Izsák.

„Icig, fia Aharonnak. Hersch Micke, Nótá Gérsaun. A kicsiny Dávid Deutsch. A kicsiny József Prág. A kicsiny Icig, fia Szendernek."

A szerződés hátsó lapján egy ceruzával írt, 10 pontból álló műsor található. A kézírás hasonlít a szerződés írójának írásához. A műsor a következő: 1. Stimme. 2. Klavier-Noten (oldalt javítva: Klavier-Noten-Lesen). 3. Machat. 4. Chasanut s'liach-cibbur (áthúzva: a m. kántori, előimádkozói [t. i. énekek]. Melléírva: Wiederholung; t. i. a 3. számnak az ismétlése.

[1] Ezeket az adatokat Zsoldos Jenő volt szíves rendelkezésemre bocsátani. Idevágó cikke: Zsidó népéleti vonatkozások Csokonai költészetében. (Magyar Zsidó Szemle 1928. XLV. 377.)

[2] Magyar zsidó cigányok. (Az Izr. Magyar Irodalmi Társulat Évkönyve. Budapest, 1910. 200.) L. Schlosz néven megírta a Mitteilungen zur jüd. Volkskunde-ban „Jüdische Zigeunerkapellen in Ungarn" címen is (1907. 23: 3.).

[3] Klempa Károly: A keszthelyi Festetics-féle zeneiskola, Győr, 1938. (Különnyomat a Dunántúli Hetikonból) 13. l.

T.i. írástudatlan volt, s mielőtt valaki helyette a nevét leírta, kezébe adta neki a tollat.

Az oldalt levő javított sorrendben e helyett ez áll: 10 Konzert.) 5. Chasanut, s'liach-cibbur. 6. 10 Konzert. 7. Musik. 8. Technisierung 30. 9. Walzer. 10. Polnischer Gesang.

Ettől balra külön hasábon az első hét pont újra van írva, amely sorrendben eltér az előbbitől: 1. Stimme. 2. Klavier-Noten-Lesen. 3. Machat. 4. 10 Konzert. 5. Musik. 6. Technisierung. 7. Polnischer Gesang.

A keszthelyi zsidó banda gyakran muzsikált az operaíró Goldmark Károly apjának, Goldmark Szimchá Rubén akkori keszthelyi kántornak házánál, s a följegyzések szerint a kis Károly később hévvel énekelte játék közben a banda műsorának egyik zsoltárát.[5]

A nagykanizsai zsidó zenekar Villányi Henrik dr. ny. kereskedelmi iskolai igazgató szíves értesítése szerint az új zsidó templom 1821-ben történt felavatásával és közhasználatba történt átadásával hozható kapcsolatba. 1820—30 közt Szántó Méir volt a hitközség rabbija. Kántora nem volt, csak egy Zalaszentgrótból odaszármazott Hirsch Dávid nevű előimádkozó látta el a kántor teendőit. A gyülekezet akkori vezetőit, Löwenstein Mózest, Benzion Fülöpöt, Horscheczky Joachim Mór dr-t nem elégítette ki az istentisztelet ünnepélyessége, azért a bécsi hitközséghez fordultak, melynek főkántora Sulzer József volt, a külsőségekben is ünnepélyes istentisztelet megteremtője és a zsidó egyházi zenének megalkotója. Ez a híres főkántor tervezte meg a nagykanizsai zsinagóga istentiszteletének sorrendjét és énekkarát. A nagykanizsai hitközség elfogadta ugyan a Sulzer-féle egyházi énekek egész sorozatát azzal a bővítéssel, hogy egyházi vonós-zenekart szervez. 1829-ben megbízta karnagyát, Knöpfler Józsefet, hogy tíz vonóshangszert vásároljon Bécsben és tanítson be tíz kanizsai zsidót az egyházi énekek kíséretére. Ebből a tíz zenészből került ki a zsidó zenekar. Újév és engesztelés napján nem volt zenés istentisztelet. A vonóshangszerekkel való zenekíséret az 1845. évi sátorosünnep utolsóelőtti napján szűnt meg, amikor először szólalt meg a zsidó templomban a talán még ma is meglévő két manuálos és pedálos, de már elektromos hajtásra berendezett orgona. 1845 óta ezek a templomi zenészek világi zenészekké vedlettek át. Kezdetben Knöpfler József brácsás volt a karmester, később pedig Grünbaum József, aki neves prímhegedűs is volt. A zenekar tagja volt még Grünbaum kürtös, Weisz trombitás, Szamek klarinétos és fuvolás, Geiger nagybőgős és egy üstverő cintányéros. Ez a zenekar minden olyan előkelő helyiségben játszott, ahol zsidók is megfordultak. Nyáron elszerződtek Rohicsra, Balatonfüredre, vagy kanizsai kerthelyiségekben muzsikáltak. Műsorukon szerepelt a Himnusz, a Szózat, a Hunyadi László induló, azután részletek Suppé, Offenbach, Lanner operettjeiből és keringőiből, hasonlóképp az olasz operákból, mint Bellini, Donizetti, az ifjú Verdi műveiből, s Gounod 1859-ben hazánkba eljutott Faustjából. Az alkotmányos Magyarország 70-es éveiben a zsidó zenekar elvesztette jelentőségét s Darázs Miksa és Torma Tóni bandájával egyesült, de ez a kapcsolat is csak a 80-as évek elejéig tartott. Ebben a kötelékben Grünbaum karmester volt az utolsó zsidó muzsikus.

Ezeket az adatokat Winkler Ernő dr. nagykanizsai főrabbi felesége, Munkácsi Noémi, Munkácsi Bernátnak, a nagy magyar nyelvtudósnak és ethnographusnak leánya a következőkben volt szíves kiegészíteni: A kanizsai zsidó banda tagjai művelt, zeneileg jól képzett emberek voltak. A legtöbbje zenetanítással is foglalkozott. Világlátott, nevezetes zenekar volt az. Hírt és dicsőséget szerzett nemzetének és felekezetének. Fejedelmi udvarokban, így Viktória angol királynő és a belga király előtt is játszottak. Érdekes szerep jutott a bandának az 1866—67-i olasz háború alkalmával. A kanizsai 48. gyalogezred zászlóját, mikor a győzelmes custozzai ütközetbe vonult, a zsidó banda muzsikája kísérte végig a városon. Különös tisztsége és kötelessége volt e zenekarnak, hogy körmenetek alkalmával ők szolgáltatták a zenét, s jutalmul a ferencrendi barátoktól fejenként egy-egy „koszoskorsó" bor járt ki. A „koszoskorsó" mindmáig ott a nép nyelvén zománcozatlan cserépkorsót jelent. E „koszoskorsó" ürtartalma két pint volt.

Szokás volt akkortájban az is, hogy purimkor a zsidó banda tagjai tréfás jelmezekben házról házra járva mókákat adtak elő.

A zsidó zenekar tagjairól Winkler Ernő dr. főrabbi a következő életrajzi adatokat volt szíves a hitközség anyakönyveiből velem közölni:

Grünbaum József 1826-ban született Rohoncon, meghalt Nagykanizsán 1900. január 11-én. Grünbaum Miksa szül. Rohoncon, megh. Nagykanizsán 1885. jan. 8-án 59 éves korában. Szamek Adolf szül. Sasvárott (Nyitra m.), fia Ignác. Geiger Simon szül. 1823-ban Sasvárott, megh. Nagykanizsán 1876. január 22-én. Geiger Farkas megh. Nagykanizsán 1890. augusztus 8-án 71 éves korában. Geiger Bernát megh. Nagykanizsán 1882. augusztus 13-án 60 éves korában. Weiss Ignác szül. Strassnitzban, megh. Nagykanizsán 1895. szeptember 11-én 79 éves korában. Glesinger Márk szül. Keszthelyen 1790-ben. Silberger József szül. Szelecen (Trencsén m.) 1815-ben. Lichtenthal Simon meghalt Nagykanizsán 1876. február 9-én 55 éves korában. Knöpfler Mór szül. Nagymezeriten (Morvaorsz.) 1809-ben, megh. 1866. július 26-án.

[5] BÜCHLER SÁNDOR: Goldmark Károlyról és atyjáról. (Magyar Zsidó Szemle. 1939. 36.)

Lakompak községben Band Simon, volt lakompaki tanító szíves közlése szerint még a múlt század hatvanas éveiben is éltek zsidó muzsikusok. A banda 24 tagból állott. A karmester Bohenszky Károly volt, nevezetesebb tagjai pedig Müller Chájim és fiai Avrom és Jajkel, Bohenszky Gecl, Kohn Dávid, Szussman és Geiger voltak. Elődeik, kiknek a neve feledésbe ment, Kossuth Lajos előtt is muzsikáltak. Hangszerük hegedű, brácsa, kis- és nagybőgő, fuvola, klarinét volt. Játszottak klasszikus és zsidó darabokat, mégpedig kottából. Zsidók és keresztények egyaránt fölfogadták őket. Nemcsak Lakompakon, hanem a Bécs melletti Baden fürdőhelyen, Tarcsafürdőn, sőt Bécsben is muzsikáltak. Lakompakon sokat szerepeltek szimchasz tórakor és purimkor. Purimkor chupóval hozták a papot és papnét a mulatságra. Divat volt akkoriban az ún. „ständli"; az esküvő előtti estén az ifjúság éjjeli zenét adott a menyasszonynak. Életmódjuk csak annyiban különbözött a többi zsidóétól, hogy jó módban éltek, ruházatuk attilás kabát, zsinóros nadrág és rojtos nyakkendő volt. Szombaton nem játszottak.

Lakompakon lakott egy Hirschler nevű bőrkereskedő, akinek Liszt Ferenc atyja, Liszt Ádám, a doborjáni Eszterházy hercegi uradalom gazdatisztje, az uradalomból nyersbőrt szállított. A Hirschler család nagy zenekedvelő volt, s a gyerekek mellett zeneértő házitanítót tartott. Egy alkalommal Liszt Ádám elszámolás végett Lakompakra jött, s magával hozta kis 3—4 éves fiát, ki a Hirschler-gyerekek szobájában hallgatta a zongoratanítást. A házitanító észrevette, hogy a kis Liszt Ferenc mennyire figyel. Kérdezte, szeretne-e ő is zongorázni. A gyermek örömmel mondta: „Igen." Hirschler megengedte, hogy a kis Liszt az ő gyermekeivel együtt tanuljon zongorázni. Rövid idő múlva aztán a kis Liszt zenei tudásával felülmúlta a Hirschler-gyerekeket, sőt később mesterét is. Az épületen, ahol Liszt az első zeneleckét vette, emléktáblát terveztek.

A Vas megyei Rohoncon 1848-ban 209 zsidó családban nyolc zenész volt, mégpedig névszerint Steiner Henrik, 40 éves, született Bazinban; Stern Sámuel, 48 éves, született Rohoncon; Spielmann Ábrahám, 52 éves, született Rohoncon; három fia: Sándor, 24 éves, Salamon, 22 éves, Miksa, 17 éves, valamennyien Rohoncon születtek; ifjabb Spielmánn Samu, 28 éves, szül. Rohoncon; Lichtblau Henrik, 24 éves, szül. Rohoncon. (Schneider Miklós: A rohonci zsidók 1848. évi összeírása. Szombathely, 1939. 45, 63, 146, 147, 155. sz. a.) Különösen érdekes a Spielmánn-család neve, ami arra vall, hogy már őseik is „hangászok" voltak, mint az összeírás a zenészeket nevezi, s a család minden egyes férfitagjának ez volt a foglalkozása, hasonlóan ahhoz, ahogy ma a muzsikuscigányoknál szokásos.

Zsidó zenekar volt Herczka Gusztáv ny. siketnémaintézeti igazgató szíves értesítése szerint a Trencsén megyei Pruszka községben is. Ezt a zenekart ismerték az egész vármegyében, s még a múlt század 70-es éveinek elején ezek a szakállas muzsikusok gyakran vonultak parasztszekéren valamelyik távolabbi községbe, ahol zsidó és parasztlakodalmakban, keresztelőkön, táncmulatságokban szükség volt reájuk. Egy iskolai majálison, amelyet a puchói zsidó elemiiskola rendezett 1871 vagy 1872-ben a Puchó melletti erdőnek egyik tisztásán, egy nagyszerű savanyúvízforrás mellett, a tanulókkal együtt kivonultak a keresztény előkelőségek is, akik gyermekeiket rendszerint zsidó iskolába járatták. Még az evangélikus iskola tanítója is nem a saját, hanem a zsidó iskolába küldte gyermekeit. A menet reggel indult el, élén a zsidó zenekarral, amely a fél óráig tartó úton folyton magyar nótákat játszott. A zenekar tagjainak nem ez volt a kizárólagos foglalkozása, hanem mindegyiknek volt valami más keresete is.

Lengyelországban is voltak zsidó muzsikusok. Reymont, a Nobel-díjas nagy lengyel regényíró, Nil desperadum című, 1794. évben, tehát a francia forradalom idején játszódó történelmi regényében a sieradzi sztaroszta farsangi menettel, zsidó muzsikusokkal tesz látogatást egy előkelő lengyel nemesi udvarházban. „An der Spitze, gezogen von einem Gespann weisser Hengste in purpurroten Schneenetzen und Federbüschen, kamen hochzeitlich der Herr Starost mit der Frau Starostin gefahren, hinterdrein die aus ganzer Macht aufspielenden Juden-Musikanten..." „Eine Krakauer Bauernhochzeit!" schallen mit einemmall laute Zurufe, und zugleich liess Trzackas Kapelle eine donnernde langgezogene Fanfare zum Himmel aufsteigen... Onuphrius... bittet die Gesellschaft einzutreten, die Juden in gewaltigen Fuchsmützen, bis an die Knie in Schnee stehend, fiedeln einen tanzfrohen Krakowiak." (Breslau, 446—7. l.)

A regénynek egy másik részletében a varsói cirkusz zenekara egy zsidó banda: „Musikanten mit lang herabhängenden Korkenzieherlocken liessen von einer kleinen Galerie herab tanzfrohe Weisen erschallen" (503) ... „Die pejsesgeschmückten Musikanten fielen wie zur Begrüssung mit einer lärmigen Fanfare ein" (508).

Mickiewicz *Pan Tadeusz* című elbeszélő költeményében egy eljegyzésen a falusi banda cimbalmosa a zsidó Jankel, kihez mérhető „izlésben, röpkeségben" nincsen. (Európa Könyvkiadó, Bp. 1957, 290.)[5/a]

[5/a] Mickeiwicz művében szereplő zsidó muzsikusra Sőtér István hívta föl figyelmemet, s szívességéért hálás köszönetet mondok.

Alexej Tolstoj „Nagy Péter" c. történeti regényében szintén szerepelnek zsidó muzsikusok. A cár követe feleségével együtt Lengyelországon keresztül Párizsba utazik, s megszállnak útközben egy falusi fogadóban. Amint azonban megérkezésüknek hírét veszik a lengyel nemes urak, értük mennek: „A kocsma előtt megállt vagy tíz szán. Zsidó muzsikusok fújták a rekedthangú klarinétot, cincogtak hegedűiken" (II. 211). A követet feleségével együtt magukkal viszik, s kastélyukban hetekig tartóztatják folytonos mulatozás közt. Itt is zsidó muzsikusok játszanak: „A muzsikusok karzatán török dobjára dőlve aludt egy hórihorgas, csontos zsidó muzsikus" (216).

Alexej Tolstoj „Kenyér" című regényében (3. kiadás, 182. l. Új Magyar Könyvkiadó) is szerepelnek zsidó muzsikusok. Caricinban „a kert középpontjában, a pavillonban az ukrajnai pogromok elől idemenekült, tucatnyi zsidóból álló vonószenekar játszott."

Ezek a muzsikusok voltak az egész Kelet-Európában *klezmer* néven ismert zsidó zenészek.[6]

A szó eredeti alakja *k'lé zemer*, s azt jelenti: ‚hangszer', de így nevezték magát a zenekart, sőt annak tagjait is. Egy ilyen zsidó banda állt legalább egy hegedűsből, egy fuvolásból, egy nagybőgősből, s egy cimbalmosból, de előkelőbb lakodalmakon néha nyolc tagja is volt a zenekarnak. Ezek a zenekarok azonban nemcsak családi ünnepeken, hanem gyakran a zsinagógában is szerepelnek, így chanukkakor, a sátoros ünnep hetedik napján (hosana rabba), egy új tóratekercsnek ilyenkor szokásos felavatásán. A keleti zsidó klezmereknek jó hírük volt a keresztények között is, s mindig az ország legjobb zenészei közé tartoztak. Az előkelőbb keresztény családok, s különösen a lengyel nemesség, családi ünnepeiken, báljaikon és más mulatságaikon nagyon szerettek ezért zsidó zenekarokat szerepeltetni.

Beke Ödön

Arany kiadatlan levele Rozvány Györgyhöz

Még régi nagyszalontai működésem idején szerencsés voltam megszerezni s így talán az elpusztulástól is megmenteni Arany János egy félig hivatalos, félig baráti vonatkozású levelét, amelyet mindenkor nagy kegyelettel őriztem és őrzök ma is.* Eddig nem publikáltam; meglétéről is alig tudott rajtam kívül csak annak a családnak egy-két tagja, melytől birtokomba került. Századunk második évtizedéig Rozvány Györgyné nagyszalontai lakos őrizte az ura hagyatékából, tőle került az én tulajdonomba. A levélnek mind a papírja, mind az írása teljesen sértetlen, az értékes relikvia, eltekintve a papír természetes sárgulásától kitűnő fenntartású.

A levél tartalma félig hivatalos, mert Arany, mint az Akadémia főtitkára írta, de hozzá van pótolva egy pár baráti sor is ahhoz, akinek a hivatalos rész szól. Mivel a levélnek ilyen kettős szerepe volt, annak teljes megértéséhez ismertetem keletkezésének történetét.

Arany, mikor kiábrándult a színészetből, és hazament Szalontára, ott egy macedóniai származású görög kereskedő családnál: Rozvány Józsefnél mint nevelő, házitanító működött, akinek leányát az elemi iskolai ismereteken túl tanította. Mint ilyen, otthonos volt a család körében, s a kereskedő fiaival is baráti viszonyba került, mivel korra nézve is hasonló idejűek voltak. A fiatalabb: Rozvány György ügyvédi diplomát szerzett, de a város történelmével is foglalkozott, és sok romantikával fűszerezve ugyan, de megírta Nagyszalonta mezőváros történelmének egy korszakát, melyet később tovább is toldozgattot. Rozvány György könyvének első része 1870-ben jelent meg Gyulán, Dobay János könyvnyomdájában. Arany ekkor már az Akadémia főtitkára volt. Rozvány e művét megküldte az Akadémiának, sőt mint az Arany leveléből kitűnik, az Akadémiáéval együtt másoknak is küldött könyvecskéjéből, és azok átadására Aranyt kérte meg. Arany mint főtitkár az Akadémia részére küldött ajándékpéldányt köszönte meg a Rozvány Györgyhöz írt levelében, azonban ahhoz néhány baráti sort is írt pótlásul, s így lett a levél részben hivatalos, részben magánjellegű.

A levél az Akadémia hivatalos, ajándékokat elismerő és megköszönő nyomtatott űrlapjára van írva, amely ürlap Emich Gusztáv nyomdásznál készült Pesten, 1863-ban. Az ürlap tehát nyomtatott, a beírások részére szükséges üres helyekkel. Ezeket az üres helyeket a megkívántató adatokkal Arany saját kezűleg töltötte ki, a hivatalos rész alá pedig írta a baráti sorokat. Az űrlap kettős levelű, mérete 30×24 cm. Az Akadémia hivatalos iktató száma van rajta felül a bal sarokban: 270/1870, melyet kézírással írt reá Arany.

Mivel az űrlapon előre nyomtatott szöveg és Arany kézírása vegyesen fordul elő, közlésemben a kettőt — világosan megkülönböztetendő egymástól, Arany kézírását kurzívval jelzem.

270/1870.

Magyar Tudományos Akadémia.

Pest, *márc. 8.* 1870

A Magyar Tudományos Akadémiához *Tek. úr* ajándékából beérkezett következő nyomtatvány:

[6] ALBERT WOLF: Fahrende Leute bei den Juden. Mitt. zur jüd. Volkskunde, Berlin, 1908. 27: 3. HERLITZ – KIRSCHNER: Jüdisches Lexikon, III. 737.

* Ma már a debreceni Déri Múzeum gyűjteményében van.

Nagyszalonta mezőváros történelme (monográphiája) az intézet könyvtárába tétetett, s alólirt meg van bizva a küldeményért az Akadémia köszönetét kifejezni.

Édes Gyurim! Érdekkel olvastam könyvedet; örülök és csodálkozom, hogy az égés után annyit össze tudtál szedni; az illetőknek a példányokat azonnal elküldtem. Megbocsáss, hogy csak ez uton válaszolhatok. Élj boldogul. *barátod*

Arany János.

Tek. Rozvány György úrnak Nagy - Szalonta.

Aranynak ama megjegyzéséhez: „csodálkozom, hogy az égés után annyit össze tudtál szedni", tájékoztatásul közlöm, hogy az az 1847. évi nagyszalontai nagy tűzvészre való hivatkozás, amikor a városháza a benne elhelyezett városi levéltárral együtt megsemmisült, s mint Arany Petőfinek írt 1847. április 21-i leveléből tudjuk, a városnak 2175 háza és más épülete is leégett.

H. Fekete Péter

Néhány adalék József Attila verseihez

József Attila bécsi korszakáról mindmáig főleg csak életrajzi adatok állnak rendelkezésünkre; ekkor keletkezett verseiről vajmi keveset tudunk.

A legutóbbi időben napvilágra került adatok fényében néhány megjegyzést kívánunk fűzni József Attila Bécsben írt verseinek keletkezéséhez, időrendjéhez. Adataink részint módosítják a kritikai kiadás jegyzetapparátusában foglaltakat, másrészt viszont alátámasztják a szerkesztőknek a versek keletkezésére vonatkozó megjegyzéseit.

*

Bécsi tartózkodása során, 1925—26-ban, József Attila igen sok kéziratot ajándékozott ott élő magyar barátainak. (A kritikai kiadás is — a bécsi időszak alatt különböző folyóiratokban megjelent költemények adatain kívül — elsősorban ezek személyes visszaemlékezéseire támaszkodott a költő verseinek keltezésénél.)

Így került öt kézirat — a „Hajnalban kel föl, mint a pékek", a „Szeretők lázadása", a „Csodálkozó bogarak közt...", az „Érted haragszom, nem ellened" és a „Jut most elég virág" című verseké — 1926-ban dr. Abramovits Irénhez, aki Bécsben töltötte egyetemi éveit és itt ismerkedett meg József Attilával. A költő és közte levő baráti kapcsolatról tanúskodik a Bécsben neki ajándékozott „Nem én kiáltok" kötet ajánlása is.[1]

Az öt vers közül a „Hajnalban kel föl, mint a pékek" egyik korábbi változata, nem sokkal a költő bécsi útja előtt már megjelent a Színház és Társaság 1925. július 20-i számában.[2]

Ezek a kéziratok — a „Szeretők lázadása" c. vers kivételével — 1949-ben a József Attila Múzeumba kerültek, de tévedés folytán a Múzeum katalógusában nem az 1926-ban, hanem az 1924-ben keletkezett költemények között szerepelnek.

Ezt a nyilvánvalóan téves keltezést több versnél az 1950-ben megjelent, Kardos László szerkesztette kiadás is átvette.

A kritikai kiadás szerkesztőinek jó irodalmi érzékéről tanúskodik, hogy a költemények kronológiai sorrendjének összeállításánál két esetben, ahol a téves keltezésen kívül egyéb adat nem állott rendelkezésükre, a versek stiláris vizsgálatából kiindulva korrigálták ezt a dátumot és a „Csodálkozó bogarak közt...", valamint a „Jut most elég virág" című költeményeket az 1926-ban írottak között tüntették fel. (JA ÖM I., 439., ill. 446.) Azonban még ez a kiadás is a négy vers közül csupán a „Csodálkozó bogarak közt..." kezdetűt említi, mint bécsi eredetűt. További kettőnek („Érted haragszom, nem ellened" és „Jut most elég virág") a keletkezését ugyancsak 1926-ra teszi, de későbbi időpontra. (JA ÖM I. 444., ill. 446.)

Dr. Abramovits Irén visszaemlékezése, a költemények stiláris rokonsága az eddig is ismert bécsi versekkel, valamint a kéziratok formai vizsgálata (a kézírás mindegyiken azonos jellegű, valamennyi vers cím nélkül van leírva) egyaránt arról tanúskodnak, hogy az „Érted haragszom, nem ellened", a „Jut most elég virág" és a „Csodálkozó bogarak közt..." című versek Bécsben keletkeztek, 1926 első felében. Bécsi eredetű a „Hajnalban kel föl, mint a pékek" c. költeménynek a Múzeumban őrzött kézirata is. (A költemény korábbi változata, mint fentebb említettük, már 1925-ben megjelent.)

[1] Vö. Szőke György: „S a Föld továbbzuhog győzőn ..." Újabb adatok József Attila bécsi korszakáról. Élet és Irodalom. 1960. 6. sz. 5. l.

[2] Vö. József Attila Összes Művei. Akadémiai Kiadó. Bp. 1955. (A továbbiakban: JA ÖM) I. 432

Ugyancsak Bécsben íródott a „Szeretők lázadása" c. vers is. Ennek dr. Abramovits Irén tulajdonában levő címnélküli bécsi kézirata mindeddig ismeretlen volt. A költemény keletkezésének időpontját a kritikai kiadás szerkesztői másfél évvel későbbre, 1927 karácsonyára tették. (JA ÖM I., 452. l.)

Ez az eddig nem publikált versváltozat több helyütt eltér a „Nincsen apám se anyám" kötetben megjelenttől, mely a gyűjteményes kiadásokban közzétett szöveg alapjául szolgált. Különösen érdekes a versnek az eddig ismert szövegtől teljesen eltérő, romantikus forradalmisággal telített befejezése:

„S magányos, bomlott kontyán a víz
Ragyogó holtakat ringat csengve
S a Föld továbbzuhog győzőn
Új harcokért a végtelenbe."

A vers tartalmi rokonságban is van több Bécsben keletkezett költeménnyel: uralkodó motívuma, a víz szimbólikussá felfokozott képe felbukkan a költő más, ez idő tájt keletkezett verseiben is. („A szeretők hallgatva megálltak", „Négyen ugrottunk vízbe".)

*

Utolsó, rövid megjegyzésünk nem bécsi versre, hanem a „Két keserves" címmel, 1929-ben megjelent két kis vers egyikére, a „Medáliára "vonatkozik. Ennek dr. Abramovits Irén tulajdonában levő kézirata ugyancsak most került elő: valószínűleg 1929-ben ajándékozta neki a költő.

Ez a változat nagyjából megegyezik a Medvetánc kötetben megjelent szöveggel, melyet a kritikai kiadás is alapul vett, azonban két apró — de igen jelentős — eltérést figyelhetünk meg.

A kéziraton a kis versnek József Attila a „Medália. 13." címet adta. Valószínű tehát, hogy eredetileg a „Medáliák" utolsó darabjának szánta a költő. Erre utal a vers közeli stiláris rokonsága is a ciklus egyes verseivel, különösen a „Szakállam sercenj, reccsenj, kunkorodj..." kezdetűvel. További bizonyítékunk, hogy a kézirat utolsó sora ugyanúgy két gondolatjellel végződik, mint a „Medáliák" legtöbbje.

Nagyon érdekes a következő eltérés is. A kézirat egyik sorát — „evett az Isten énhelyettem" — a költő később módosította: „evett az ördög énhelyettem". Valamennyi kiadásban ez utóbbi szöveg jelent meg. Bár biztos adatunk nincsen rá, nem tartjuk kizártnak, hogy József Attila csupán egy újabb istenkáromlási pert kikerülendő eszközölte versén ezt a változtatást.

*

József Attila Bécsben írott költeményei még mindig nincsenek megfelelően feltérképezve. Nyilván ez az oka annak, hogy az eddigi József Attila-értékelések is túlságosan gyorsan elsiklanak felettük.

Németh Andor, a költő bécsi hónapjainak egyik legjobb ismerője, az ekkor keletkezett költeményekről mindössze annyit tart érdemesnek megjegyezni, hogy azok „javarészt elkallódtak vagy lappanganak. József Attila alig egy-kettőt méltatott belőlük arra, hogy megőrizze emlékezetében, és felvegye későbbi gyűjteményeibe".[3]

Ezt a kissé elhamarkodott megállapítást már az itt közölt adatok is némileg megcáfolják: csupán a közleményünk alapjául szolgáló négy bécsi eredetű költemény közül a költő kettőt (a „Szeretők lázadása" és az „Érted haragszom, nem ellened" c. verseket) felvett a „Nincsen apám se anyám" kötetbe, egyet pedig, a „Jut most elég virág" címűt, ugyancsak e gyűjteménybe szánt (a Népszava 1928-ban mint a készülő verseskötet egyik darabját említi), s csak a politikai nyomás következtében állt el közlésétől (vö. JA ÖM I., 446. l.).

Úgy véljük, nem arról van tehát szó, mintha ebben az időszakban jelentősebb költemény nem született volna, hanem inkább arról, hogy sok költemény bécsi eredete valószínűleg még ma sincs tisztázva.

Ezt a kétségkívül meglévő „fehér foltot" kívántuk adatainkkal, ha nem is felszámolni, de legalábbis szűkíteni.

Szőke György

[3] NÉMETH ANDOR: József Attila élete és kora. Csillag. 1948. 3. sz. 22. l.

Jöjjön az az éjjel nekem
Minden csillaga csillog és
Zöldszínű szelíd szeretettel
Lobogó fényekkel, emlékekkel.

Márcsa hozza mind a varázs
Gyönyörű titkos drágaságát,
Legszámul monogram a dercze
S kincseinek az bűvkörében.

– Gyertek, eljátszunk szerelmesek
Fedek vinszankszunk néked,
Mosa, fogadd kilencszeresen,
Szépen van a ki mind nélküled.

Mosa, fogadd a vonásimat
A karomat, szemeimben a csókot
Szaszakó hiszünk a szívemben
Dagadó szívemben rólad.

Fogadd mind szépen ágaimat
Fogada jobbomnál szorításaimat,
Fogada szemeimet, ujjaimat,
De csak una helyem, szívem, magamat! –

S kiszáló, csókos homlokomat
Ünnep és könyve legyőzhetnek,
Zöldülünk szemeim szerelmek
Párkalamul nagy, kelő Zoltán.

S a víz a szok míg szívemben
Kijöt, árkon, elömlik ünnep.
Hanem hiába míg, szépen
Szabadul az emlékünnek.

7.

A lányok mondják: Anger vagyunk,
kezem só vagyok is leszünk.
A fiúk mondják: Kedes vagyunk,
kezem Anger vagyok leszünk.

A magányos, homlokk Korlyia a víz
Nagyon holtakat vingal ostorral
A Zöld szivárványhoz gyűrt
Hj Lavecké a végtelenbe.

József Attila

Medália

13.

Hiába, hogy tegnap nem ettem
ennek az Isten ínhelyettemi
csülkeket, orszagot, jövendőt,
s bár ő töltötte meg a kendőt, –

Jelszón a Zöldaknak, zaporknak,
vad ürülékeim szagosnak,
pecsétei disznó Zalálnak! –
Lancurnak és nuszaikálnak – –

Sírnak opta

ADATTÁR

Komlovszki Tibor

RIMAY-ADATOK A BICSEI LEVÉLTÁRBÓL

Szilágyi Sándor Ipolyi gyűjteményének a bevezetésében írta: „Az államiratok és levelek alatt láthatja az olvasó, melyik micsoda levéltárból került elő — amelyik darab alatt ilyen megjegyzés nem áll, annak eredetije Ipolyi családi levéltárában őriztetik."[1] Eckhardt kritikai kiadásában mégis tizenegynéhány levelet s egyéb iratot kénytelen Ipolyi szövegközlése nyomán, mint ismeretlen helyről származókat feltüntetni, mert Szilágyi utalása az Ipolyi-család levéltárára nem bizonyult helytállónak. Rimay ezen „ismeretlen helyről kiadott" levelei közül a bicsei Thurzó-levéltárban hat eredeti misszilist őriznek.[2] Az előkerült misszilisek Eckhardt kiadásának sorszámai szerint a következők: 7. (Bytca, Státny Archiv, 197. fasc. 240. sz.) 18. (202. fasc. 254. sz.), 28. (199. fasc. 33 .sz.), 75. (210. fasc. 4. sz.), 77. (213. fasc. 76. sz.) és a 88. (216. fasc. 30. sz.). A 18. sz. levél címzését Ipolyi nem közölte, Eckhardt is mint ismeretlenhez írottat adta ki, de megkísérelte a címzettet Illésházy István személyében meghatározni. Az eredeti tanúsága szerint Rimay nem Illésházynak, hanem Thurzó Györgynek írta ezt a levelet. Címzése: Illustrissimo Comiti, Spectabilis item, et Magnifico domino, dono Georgio Turzoo de Bethlenfalua perpetuo Comiti Aruensi, Pincernarum Regalium per Hungariam Magistro, et Sac. Caes. Regiaeque Maiestatis Consiliario intimo etc. Domino patrono mihi benignissimo.

Rimay leveleinek eredetijeit ismerve, a kritikai kiadás szövegén több helyen igazítanunk kell, de csak azokat a részleteket idézzük, melyeknél jelentősebb az eltérés, ill. kihagyásokat kell pótolni. A kisebb eltéréseket, mint pl. Ngdról, helyesen *Nagisagodrol*, sz., helyesen *Szent*, itt, helyesen *it*, ismét, helyesen *esmet*, dühösségét, helyesen *dihösségét* stb. nem soroljuk fel. A levelek igazítandó részleteit a kritikai kiadás lap-, és sorszámaira utalva közöljük.

Kritikai kiadás	Kézirat
	7. sz. levél
237. l.	
3. sor Ngdhoz tartozókkal	Nagisagodnak minden Nagisagodhoz tartozookkal
238. l.	
2. igazi	igaz
16. consessussának	conssensussanak
	18. sz. levél
252. l.	
3. lévén	leszen
11. ....novemberben	novembernek
21. ostromtták	ostromlottaak
22. halódtak	hullottak
26. az végeket	az véneket
29. Akarám azért Ngodnak tudomására adnom	Akaraam azert Ngodnak magam mentsegeert ez mi zurzauaros es bodult allapatunkot tudasara adnom
30. szántszándékkal	szaantszandekbol
37. és jobban	es viobban
39. ilyen itélettel	illien itiletben
40. tudhassak	tudhattiak

[1] Rimay János államiratai és levelezése, Szerk: Ipolyi Arnold, Bp. 1887. XI. 1.
[2] Négy Rimay-levélre Ján Mišianik hívta fel figyelmemet.

46. bóldog állapatban	bodogh allapatba
46. mindenekben.	mindenekben Nagodnak.
	75. sz. levél
335. l.	
6. szólva is	szowal is
8. előmbe	elömben
	77. sz. levél
342. l.	
1—2. Alázatos szolgálatomot ajánlom stb. Kivánván stb.	Alazatos szolgálatomot aianlom Nagnak mint kegielmes Aszoniomnak. Kiwanuan az Vr Istenteöl bodogh s szerenchekkel bewelkedeö egesseges eletéét Nagnak
5. minden eszében	minden reeszében
8. kiktől	kikbeöl
343. l.	
1. gyülésel	giwlések
7. (akar)	kelletik
8. keveredett	be keweredet
9. vezérlésétől	wezérlesébeöl
	88. sz. levél
361. l.	
6. készen itt volna	készennis wolna
8. igyekszem	igiekezem
18. ő Ngát	Vrunkot eö Nagatis

*

A bicsei levéltárban őriznek néhány Rimayval kapcsolatos kiadatlan írást is: így Thurzó Imre naptárbejegyzését Rimaynál tett látogatásáról (1617 októberében), a Thurzók egy instructio-másolatát, melyben Rimay, Bory István és más Thurzó-familiáris számára adtak utasításokat, hogy miként járjanak el Eszterházy Miklósnál a zólyomi javak dolgában (1619 február), valamint Czobor Erzsébet Rimayról szóló levelét (1620 június).

Thurzó Imre naptárbejegyzése eddig sem volt ismeretlen; Ferenczi Zoltán Rimay életrajzában Thurzó Imre alsósztregovai látogatásáról írva megemlíti, hogy a főúr elbucsúzva vendéklátóitól" beírta naptárába a szíves és nyájas fogadtatást, melyben atyai barátja részesítette".[3] A naptárbejegyzés szövegét azonban nem közölte.

Az instructio-másolatból kiderül, hogy Rimayt bízták meg 1619 legelején azzal a feladattal, hogy a Thurzók familiárisaiból álló küldöttséget Zólyomba vezesse s a zólyomi, valamint a dobronai jószágok körül Eszterházy Miklós és a Thurzók (Czobor Erzsébet) között kirobbant viszályban szerezzen érvényt a Thurzók jogainak. A zólyomi „küldetés" első része sikertelenül végződött, mert Eszterházy Miklós nem engedte Zólyomba Rimayékat. Az instructio-másolat a sikertelen első kísérlet után újabb utasításokat, ill. érveket is ad Rimayéknak a vállalkozás megismétlésére.

Czobor Erzsébet levele is kiadatlan. Abban az időben íródott (1620 júniusa), midőn Rimayra újabb közéleti tevékenység várt Bethlen Gábor oldalán. A nádor özvegye joggal nem merte Rimayt felvenni a credentionalis levelekbe s helyette másokat iratott be.

Thurzó Imre naptárbejegyzését, az instructio-másolatot, valamint Czobor Erzsébet levelét betűhíven közöljük.

1.

Thurzó Imre naptárbejegyzése Rimaynál tett látogatásáról 1617 októberében[4]

Ad prandium veni in pagum Sztregovani ; Ante prandium egi compatrem filiolae Generosi Domini Johannis Rimai ; quita (quae?) in Sacro Baptismate nomen Maria accepit ; hanc diem totam ibidem apud eudem Dominum Rimai exegi ; qui (?) me una cum tota mea aula quam familiarissime ; et humanissime; addo et hospitaliter tractavit.

[3] Thurzó Imre Rimay lányának a keresztelőjére ment Alsósztregovára (ő volt a keresztapa). 1617. október 8-án érkezett és másnap már folytatta útját. A látogatásról l. Kubinyi Miklós: Thurzó Imre Bp. 1888. 41—42. és Ferenczi Zoltán: Rimay János, Bp. 1911. 129.

[4] Bicse, Állami levéltár, 225. fasc. 6. sz. a szeptemberi és az októberi naptárlapok közötti, bejegyzéseknek hagyott második és harmadik lapon.

2.

Instructiók Rimayék számára 1619. február 13-án[5]

Instructioiok Rimay Janos, Bory Istuani, Beniczky Imre es Rutthkay Mihali V[ra]meknak, hogi tudnyllik mint kölliessek procedalniok Eszterhass Miklos V[ram]nal, nem obstaluan, ha az megh neuezet Zolgaink közöl ualamellik ott nem lenneis.

Minthogi a Zoliomy es Dobraniuai joszagnak eppen es igazan, fele az nemzetes Naghos Priny Borbalia Asszonit illet, es utanna az töb atjafiakat, ugimint Batjam Czobor Mjhaly Vram Ariuaiual, es Wesszeleny Istuan Vr giermekjuel, engemet is. Eo kegme, az fölleb megh neuezet Priny Borbalia asszoni hagiaszabol, a mint ö kegnek ky nekem szerelmes asszoniom Aniam, leuelet bizonsagol im exhibealtatom, iambor Zolgaimoth Rimay Janos es Bory Istuani Vramekot el kwldöttem uolt hogi a Zoljomi Varban be mennienek, a mint megis czelekedtek, es el mentenek. De nem tudom honnet inditatuan, Essterhass Mjkloss V. es az ö kegme hazasztarsza, az en Zolgaimnak, Asszoniom Aniam ö kegme paranczolatja ellen, az varban menetelekre szabadszagot nem adtak, s megh sem engettek, noha az mostani Zoljomy Porkolabis, enhozzam, es a föllieb meg ielentett töb atjafjakhoz, hittel sinten oly kötelesz, mint Esszterhass vrhoz, auagi az ö kegme hazasstarssahoz. Minthogj azert en nem magamtol, sem nem idegen Joszagaba keöldöttem uolna iambor Zolgaimot, hanem az en szerelmes asszoniomnak Aniamnak akaratjabol a mint az ö kegme leuele elegendő bizonszagh, az ö kegme utan, engemet es az teöb attjafiakot illetendő Joszagban, nem lehet elegendö modgia, es igasshaga ahoz Esszterhass Unak, hogj ö kegme asszoni Aniam hagiasabol boczatot Zolgaimnak az varba be meneteleket meg ne engedgie, holot az en szerelmes asszoniomot Aniamot es ö kegme utan uelem az meg ielenth atjafiakot, ualamig le nem teszik a summat, szinten ugy illet a Zoljomy es Dobraniway Joszag, minth Esszterhass vrot, es az eo kegielme hazostarsat, a melljet eröset az Porkolabnak en szamomra ualo Esskwuesseis. Im azert esmeg Zolgaimot expedialtam ezen dologban. Keuen ö kmet Esszterhass vmot, ily igaz es melto dologba ö kegme ne legien ellentarto, hanem Zolgaimot hadgia be boczatani, es ot lenni az varban, (hodgi... az Ingo marhabul alo kis marhat az...[5a] az Varba van es az Jószagban asszoniom Aniam eö kgnek hadgiasa szerint en el hozhassam.)[6] holot nem adot ö kegnek senkj arra szabad meltoshagot, hogj a summanak le tetele nekiul a Joszagbol, az en Asszoniomot Aniamoth es ö kegme utan, engem az atjafjakat el rekesszen ; hiszen en nem Esszterh v. reszet, hanem Asszoniom Aniam reszet, kjt ha Isten az arniek vilagbol magahoz ueszen, engem es a töb Atjafjakot illet, foglalom el es birnys akariuk, a Summanak meg adaszaig.

Anno 1619, 13 February.

En iambor es fö Zolgaimot Asszoni Aniam ö kegme paranczolatjara kwldöttem uolt oda, holot a Joszagnak fele Asszoni Aniam kegmeje, es Orszagunk töruenie, es szokasa ellen, es az Bechy uegezessnek ellen ezt, nem chelekedhette uolna, kjt en nem kjcziny gialazatnak es hatalmaskodasnak tartok, mert tudgia ö kegme, hogi az Bechy uegezesnek 12. Artjculusaba az uagion irua, hogi Zoljom es Dobroniua az ö fölsege az my kegielmes vnak Czaszarunknak es kiraljunknak Inscriptjoia szerint Deroffy vraknak, Asszoniomnak Aniamnak, s azonkeppen az ö kegme maradekjnak uissza adassek. Azert ö kegme mind a Bechy uegezesh szerent s mind Orszagunk töruenie szerent, abban ellent nem tarthat.

3.

Czobor Erzsébet levele Thurzó Imrének 1620. június 18-án[7]

[7] 216. fasc. 42. sz.

Keöszeönötemnek es annyay szeretetemnek ayanlasa vtan, az Vr Isten edes szerelmes fiam sok Jokal io egesseghel aldgion megh.

Mitt iryon ennekem Beniczky Imreh Vr edes fiam im a leuelet oda küldöttem, hogy erthed. En Rimay Uramath nem mertem be irattny az Credentionalis leuelekben, mert felek attul, hogy azomban eö Kgmet Valahowa el ne köldgjek, es a miat valami fogiatkozás ne essek dolgomban, hanem Chuthy Gaspar es Beniczky Imreh Vramekat rendeöltem es beis irattam

[5] Uo. 213. fasc. 2. sz.
[5a] Két szó olvashatatlan.
[6] A zárójelben szereplő rész a kézirat margóján lévő betoldás.

az Credentionalis leuelekben, maga keppeben. Az leueleket im oda kültem, lassatok edes fiam, ha szükségh presentalny eöketh, wagi ne? Ezel tarchion meg Isten sokaigh Jo egessegben. Datum ex arxi Zolyom die 18 Juny 1620.

Az te Jo akaro anyad
Migh ell.

Az nehay tekentetes es Nags Groff Thurzo Gyeorgy Vrunk, Magar Orszagh Nador Ispanianak megh hadgiot Eozwedgi

Czobor Erzebeth mp.

Kaposi Márton—Kovács Sándor Iván

ROZSNYAI DÁVID KIADATLAN KÉZIRATOS IMÁDSÁGA

Rozsnyai Dávid, az „utolsó török deák" *Napló*-jában „Anno 1661 die... julii" keltezéssel felsorolja „az ládájában lévő kevés egyetmásocskája számának rendit", és különféle pénzösszegeinek, ruhadarabjainak számbavétele után megjegyzi: „*Ezeken kívül vagynak az könyvek.*"[1] Könyvtáráról ez az egyetlen szűkszavú tudósítás maradt fenn, maguk a könyvek szétszóródtak. Jegyzékük ismeretében bizonyára érdekes következtetéseket vonhatnánk le műveltségét, érdeklődési körét illetően, hisz annak a két könyvnek kapcsán is sok újat mondhatunk róla, melyekről bizonyítani tudjuk, hogy az ő tulajdonát képezték.

1.

Valószínűleg az övé volt Balassi és Rimay *Istenes Énekei*-nek azon kiadása, amelyből, 1662. december 11-én *Napló*-jában másolta és saját szerzeményének tüntette fel Rimay János négy és Szepsi Csombor Márton tizenkét sorát. Dézsi Lajos *Horologium Turcicum* kiadásának jegyzeteiben ugyan utalt már erre,[2] azonban nem tudta, hogy az *Ifjúságom vétke gyakran jut eszembe...* kezdetű ének Szepsi Csombor műve[3] és nem hívta fel kellően a figyelmet az érdekes szövegváltozatokra. Ha ugyanis megbízhatunk Rozsnyai másolatának pontosságában, akkor arra a következtetésre kell jutnunk, hogy az *Istenes Énekek*-nek vagy a Solvirogram-féle, vagy egy 1662 előtti, eddig szintén lappangó kiadását használta, mert az alábbi szövegváltzatokat Eckhardt Sándor Rimay-kiadása nem ismeri:

ROZSNYAI MÁSOLATA:[4]	RIMAY:[5]
Igaz Isten kinek nagy hatalma felnőtt,	*Kegyes...*
Irgalmas oszlopa tőből még ki nem dölt,	*S irgalma...*
Vigasztald fejemet ki buban forrott s főtt,	
Küld el is fecskédet, hadd lássak *jobb* időt.	*... jó...*
	SZEPSI CSOMBOR:[6]
Nem volt *a* világban senki vétek nélkül,	*... ez...*
Ki az természetnek lött rendeléséből,	
Ki nem vétett volna *erőtlenségéből*,	*... erőtlenségből...*
De gyógyulást is vött *tetőled* Istentől.	*... czak töled...*
Amaz álnok kigyó megcsalá Ádámot,	
Fényes palotából *kihozá* Dávidot,	*... le hoza...*
Bünre *ösztönözé* bölcs eszes Salamont,	*... kénszerite...*
Te engedelmedből *nekem is* árthatott.	*... mindenkinek...*

[1] Rozsnyai Dávid, az utolsó török deák történeti maradványai. (Kiadta: SZILÁGYI SÁNDOR. Mon, Hung. Hist. II. oszt. VIII. k. Pest, 1867.) 266.
[2] Rozsnyai Dávid: Horologium Turcicum. (Kiadja: DÉZSI LAJOS. Bp. 1926.) 250.
[3] Vö. HARSÁNYI ISTVÁN: Balassa Istenes Énekeinek függelékében közölt két ének szerzője. ItK. 1924. 131—132. és KOVÁCS SÁNDOR [IVÁN]: Szepsi Csombor Márton versei. ItK. 1958, 70—76.
[4] Rozsnyai... történeti maradványai. (id. kiadás) 266—267. A másolat a következőképpen cseréli fel Csombor versszakainak sorrendjét: 9., 10., 7.
[5] Rimay János Összes Művei. (Összeállította: ECKHARDT SÁNDOR. Bp. 1955.) 80.
[6] SZEPSI CSOMBOR MÁRTON: Europica Varietas. (Kassa, 1620. RMK. I. 500.) 399—400.

Bocsánatot kérek tőled mindenekről,
Kikkel *megbántottam neved* hitetlenül, ... *meg sertettem*...
Emlékezzél Uram régi kegyelmedről,
Mely által kivitted *szentit* sérelmekből. ... *szentid*...

Scripta per me Davidem
Rozsnyai m. p. Anno 1662 11. decembris.

2.

A Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kara Irodalomtörténeti Intézetének Könyvtára őriz egy 1612-ből való Lobwasser-féle zsoltárkiadást (leltári száma: VI. a. 4619.), amely szintén a Rozsnyai Dávidé volt. A 12r. nagyságú kötet eredeti címlapját az elülső kötéstábla belsejére ragasztott másolat helyettesíti: *PSALMI / DAVIDIS / METRORYTHMICI/ ad / Ambrosij Lobwasseri / melodias con /cinnati /* (kép: a hárfázó Dávid) / *APVD PALTENIVM IN / FRANCOFVRTO VENA-LES. MDCXII.* Ugyanitt más tulajdonosokra vonatkozó bejegyzések is találhatók: *Michaelis C. Czuzi Anno Do[mi]ni 1634*[7] és *Paulus Szécsenyy 1836*.[8] A könyv 3 16 + 1—824 ll. + 5 sztl. levelet + 4 üres levelet tartalmaz; e hátsó üres leveleken Rozsnyai sajátkezűleg írott ismeretlen imádságát találjuk, melyet Nándorfejérvárt vetett papírra 1664. február 8-án.

Mint tudjuk, Rozsnyai 1663-ben Segesvárra ment, hogy a fejedelem szolgálatába álljon, s Gilányi Gergely és Veresmarthy Gáspár közbenjárásának eredményeként hamarosan Apafi „török deák"-ja lett. Törökül ekkor még nem tudott, ezért indult még ebben az évben Daczó János főkövettel Temesváron át Nándorfehérvár felé, ahol egy kerülő utazás után hosszabb ideig megmaradt, hogy elkezdje a török nyelv alapos tanulását. December 11-én hozzá is fogott, „estve késő írván le az A-B-C-ét."[9] 1664-ben indult Törökországba, ebből az alkalomból írta a következő szép imádságot:[10]

[1/A. levél] „Nemes Erdélly Országnak Fejedelmétűl, az Meltosagos Apafy Mihály Urunktól Eö N[agysá]gátul; Tőrők Deaksagnak tanulasara Tőrők Országban küldettetett Rosnaj Dauidnak I[ste]néhez valo alázatos mélto Könyörgese.

Izraelnek szentsége, minden kőnyőrűletessegnek es irgalmassagnak kimerithetetlen kut feje, en minden vetkeknek cselekedetivel megh ferteztetett bűnős, ki minden napia *[1/B. levél]* imban ugy uztam az bünnek áriaban, mint az hal az vizben, mert nem maradott az en álnoksagim miatt az te szentséges paranczolatidban csak egy czikkellyis szegetlen, nagy alázatossan szivemnek toredelmessegével iárulok kegyelem nyeresert diczosseges szined eleiben, esedezven legh elsőbenis Felsegednek, ne fordicz el tőllem bűnben borult gyarlo bünöstöl k[e]g[ye]lmes szemeidet, hanem szivem[ne]k gyarlosagom sze*[2/A. levél]*rént valo megh szaggatását, vegyed io illatu kedves aldozatul, mint az Dauidnak az teszolgád[na]k bünein valo sirankozását. Tovaba könyörgök felsegednek, tekincz szerelmes Fiadnak elegseges büneimert valo áldozattyára, s, sok titkos es nyilvan valo undok vétkeim[ne]k melto jutalmat az te igassagodban ne őncz az en kebele[m]ben, mert Ur[am] ha en velem őrőkke perlesz megh nem alhatván te elötted halállal halok megh, kiczoda emlegeti penigh Ur[am] az te diczossegedet az halálban. *[2/B. levél]* Küld el tehat az te szent Lelkedet én hozzam idegen Orszagra el adatott Josefnek k[e]g[ye]lmes Vezéré, ki foglallya el lelkemet az lelkiekben valo buzgolkodásra, szentellye megh szivemet azoknak megh gondolasara, az mellyekben az te diczösseged forogh, vilagosicza elmemet azoknak megh fogásara az mellyekben te gyönyörkődöl. Vegezetre könyörgök, tekincz mégis az igassagnak erdemes aldozattyara, s ne taszicz *[3/A. levél]* el szent szined elől testi szüksegeimert valo esedezesemet is, nyujcz ki k[e]g[ye]lmes kezeiddel azok felöl valo kivánatos válaszomat, azok közül az melljek teneked diczőségessek nekem idvessegesek azokat szenteld megh, többi között penigh ez mostan szent nevedben nagy remenséggel fel vött hivatalomat büneimért te tőlled melta[n] ramtámasztatott ellenségim[ne]k örömökre ne szégyenicz megh, hanem inkab sokak[na]k reménsége felett iri*[3/B.*

[7] Talán 1639-ben született Csuzi Cseh Jakab apja volt.

[8] Valószínűleg azonosítható Széchenyi Pál (szül. 1789.) katonatiszttel, aki a politikai irodalom terén is tevékenykedett. (Vö. NAGY IVÁN: Magyarország családai. X. k. Pest, 1863. 525.) Nem lehetetlen, hogy a Budapesti Pedagogium Könyvtárából Szegedre került könyv valamikor Batsányi Jánosé volt; ez a törzsanyag ugyanis sok Batsányi könyvtárából származó kötetet tartalmaz, s tudjuk, hogy a költő érdeklődött Rozsnyai munkái iránt. Erről Rozsnyai *Erdély országnak történetei* c. kéziratán olvasható megjegyzése tanúskodik: *Donavit conquista Camerae Aulicae Vienensis Batsányi Ioannes.* (OSZK. Fol. Hung. 91.)

[9] ROZSNYAI DÁVID: i. m. 317—337.

[10] A szöveget betűhíven közöljük a régebbi betűtípusok következetes átírásával, szögletes zárójelben oldva fel a rövidítéseket. Arról, hogy a szöveg Rozsnyai kézírása, a 8. jegyzetben említett kézirattal való összevetés útján győződtünk meg.

*levél]*gyim megh czafoltatasara, szivemnek lelkemnek nagyob indulatu hozzad valo teresere boldogiczad ald megh Ur[am] kezdetit, ald közepit, de mind ezek felett szenteld meg vegit, ted örvendetessé ennekem, de ugy hogy soha az vilagiakat az mennyeieknél fellyeb ne beczüllyem, hanem követhessem az te segiczeged altal tisztem szerent valo hivatalom ugy hogy az te di*[4/A. levél]*czosseged mindenkor elöttem forogion. Tericz megh Ur[am] rövid idön edes el hagyott hazámban hogy annak, az ö regi bekességéb[en] szolgalhassak hüsegesse[n]: Mellyböl mindenek[ne]k elötte következzek szent nevednek diczireti tiszteleti, szegény bünös lelkem[ne]k iövendöben igazulasa, itt ez vilagon sok helyeken, de kivalkeppen szegény (ostorozásodat bünejert meltan szenvedö) hazamban czak nem vegsö pusztulasra jutott vitezkedö Ania*[4/B.levél]*szentegyházaidnak vékony állapotom szerént valo szives elö mozditasokra, felebaratim[na]k hasznokra, szamtala[n] szegénidnek hüseges safarkodásokra. Halgas megh az Jesus Christusert alkalmatossa teven diczösseged[ne]k terjesztesere, hogy teis ez kicziny eszközben vége nelkül, enis te benned örvendezve[n] örökke elhessek. Amen.

My Atyank. &.
Irta[m] Nandor Fejervaratt
8 Febr[uarii] A[nno] 1664 mp."

Rozsnyai imádsága mindenekelőtt stílusa szempontjából érdemel figyelmet. Nyomát sem találjuk benne annak a korra jellemző, Bán Imre által találóan „nyelvi habarcs"-nak nevezett latin-magyar keveréknyelvnek,[11] melynek legszélsőségesebb példája éppen a *Horologium Turcicum*. Szinte feltűnő arányosan szerkesztett, pompás körmondatainak magyarsága (egyetlen latin szót sem használ!) és az érzelmek őszinteségének, tisztaságának kitűnően megfelelő formai tökéletesség.

*

Az egész imádságon végigvonuló bűnbánat és bűnbocsánat-gondolat bizonyára az *Istenes Énekek* hatását mutatja, az „undok vétkek" emlegetése talán Balassiét, az alábbi sorok pedig — „. . . *mert Uram ha en velem örökke perlesz megh nem alhatván* te elötted halállal halok megh . . ." — Szepsi Csombor Márton említett énekéét:

„*Mert ha Uram velem*, mint szolgáddal *perlesz*,
. . . . . .
Nem álhat meg feiem. . ."[12]

Az imádság, mely fontos adalékul szolgálhat Rozsnyai próza stílusának és forrásainak vizsgálatához, új oldalról mutatja be a *Horologium Turcicum* íróját; áradó őszintesége és tiszta magyarsága Pázmány imádságaira emlékeztet.

Sándor László

KISS JÓZSEF FINCZICZKY MIHÁLYHOZ INTÉZETT LEVELEI

Mint ismeretes, az orosz irodalomnak magyar nyelvre való fordítása hosszú ideig a német és francia nyelv közvetítésével történt. A múlt század 60-as, 70-es éveiben azonban fordulat állt be ezen a téren. Ez idő tájt kezdte meg ugyanis fordítói munkásságát Fincziczky Mihály ungvári műfordító és folklorista, aki Gogol, Turgenyev, Szollogub és több más orosz író műveit, az addigi gyakorlattól eltérően közvetlenül eredetiből ültette át magyar nyelvre.

Kiss József mint a Képes Világ szerkesztője tüstént felfigyelt Fincziczky úttörő munkásságára, és egykori középiskolai önképzőköri együttműködésükre utalva, felkérte, lépjen mint műfordító lapja munkatársai sorába.

Fincziczky Mihály (1842—1916) fordításai — sajnos — nem időállóak, nyelvi, stíláris szempontból sok kívánnivalót hagynak hátra. Ám az akkori időkben feltétlenül hasznos szolgálatot tettek, serkentőleg hatottak másokra, és lökést adtak az orosz eredetiből való fordítás folyamatának szélesebb körben való megindulásához a magyar nyelvterületen általában.

[11] BÁN IMRE: Apáczai Csere János. (Bp. 1958.) 386–387.
[12] SZEPSI CSOMBOR MÁRTON: i. m., i. h.

A nemrég előkerült és Medriczky Milán, ungvári tanár birtokában levő 8 levél tanúsága szerint Kiss József nagy súlyt helyezett Finczíczky közreműködésére és barátját állandóan munkára ösztökélte. A levelezés 1870. december 20-án indult meg, az előkerült anyagból azonban nem tűnik ki, hogy a kapcsolat meddig tartott, és hogy összesen hány levelet írt Kiss Finczíczkynek.

E levelek nemcsak azért értékesek, mert Kiss Józsefnek az orosz irodalom iránt megnyilvánuló rokonszenvéről és nem lankadó érdeklődéséről tanúskodnak, hanem azért is, mert számos olyan vonatkozása van, melyek a költő magánéletére, nézeteire, munkastílusára stb. vetnek fényt.

Alább időrendben közöljük az említett nyolc levél teljesen betűhű szövegét.

1.

KISS JÓZSEF
a
„KÉPES VILÁG"
szerkesztője

Igen tisztelt Uram!

Az egri napok emlékére szeretnék hivatkozni, hogy mint ismerős kopogtatva ajtaján, barátságos fogadtatást eszközöljek ki soraimnak. Önnek emlékeznie kell reám. Ugy hiszem 62-ben volt. Önképző kört alakítottunk s Ön volt par force kritikusunk. Ha eszembe jut, mily lelkesedéssel gyüjtöttem össze verseimet s mily beható tárgyilagossággal bírálta Ön — mily komoly színt viselt az egész komédia: még most is örülök neki. Önt a komoly törekvés jellemezte már akkor is, mintha 17 éves korában már Kisfaludy-társasági tagságra aspirálnia én — indokolatlan keserűséget táplálva, már akkor is „Zsidó dalokat" próbálgattam írni. A költőknek jó emlékező tehetségüknek szokott lenni, önnek minderre emlékeznie kell. És feltéve, hogy mégsem — akkor kérelmemet következőkép fognám formulázni:

T. Finczíczky M. úr hajdanán buzgó munkatársa volt a „Képes Világ"-nak legyen az új szerkesztőség alatt is támogatója ennek a kis lapnak, annál is inkább, mert az új szerkesztőnek e támogatásra nagyobb szüksége van, mint az előbbinek.[1]

Komócsinál[2] van egy ön által beküldött Gogol féle beszély, mely divatlapba kevésbbé alkalmas. Beleegyezésével e beszélykét átvenném, de hogy őszinte legyek, ezt nem szeretném betudni azon közreműködésbe, melyet Ön — mint remélni szeretném, nem fog visszautasítani.

Ön, ki ismeri a „Korona" és „Kámon"-beli fiatal óriások, e szellemi demi-monde pöffeszkedő gőgjét — meg fog érteni engemet, hogy miért fordulok örömestebb azon írókhoz, kik vidéken laknak s annál inkább meg fogja bocsátani nekem, hogy jogczimet kerestem, ismerős gyanánt tolván fel magamat.

Postára tétettem a „K. V." első füzetét, ha szívesen veszi — a többire is beiratom.

Becses sorait őszinte örömmel várva

maradtam
tisztelője
Kiss József

Pest decz. 20. 870

2.

KISS JÓZSEF
a
„KÉPES VILÁG"
SZERKESZTŐJE

Tekintetes Finczitzky Mihály Úrnak

Ungvártt

Igen tisztelt uram!

Kétrendbeli leveleire csak most válaszolhatok. A késedelem mindenesetre engem érint kellemetlenebbül, de sietek a tárgyhoz szólni. Mindenekelőtt második levelében kijelentett ajánlatára vonatkozólag válaszolom, hogy — olvasóim megelégszenek Turgeneffel második kéz helyett[3] harmadik kézből: az az németből kifordítva. (Hogy el ne felejtsem: Ágay a „Magy.

[1] Vértesi Arnoldnak, aki 1866. április 1-től 1870 őszéig szerkesztette a Képes Világot.
[2] Komócsy József (1836–1894) költő, a Hírmondó szerkesztője.
[3] Az „a" névelő keresztül van húzva.

és Nagyv." szerkesztője[4] kéri, hogy említsem Önnek, miszerint szívesen fogadna öntől kevesebbé ismert orosz írótól kisebb terjedelmű beszélyt. Ő nálamnál tetemesen bővebben fizethet s a fáradságon kivül a könyvek ára is vissza leend téritve.) Tehát kérem, nyilatkozzék, mennyit kiván az érintett beszélyért. Mint látja, én egyenes ember vagyok. Egyenes és őszinte. Őszinteségemben el nem hallgathatom, hogy első levele kellemetlenül érintett. Nem volt czélom öntől nagyobbszabásu dolgot kérni, egy-két hasábos czikkel, egy két orosz népdallal neve aláírásával nem vettem volna oly tulságosan igénybe éjeit, hogy meg ne fizethettem volna az örömet, lapomban olvashatni a serdülő, közlékeny ifjukorban szerzett barát nevét. Isten őrizzen, mintha én átvirrasztott éjei és fáradalmai gyümölcséből potyázni akarnék, vagy a „szerkesztők módjára", mint írja, „rászedni" valakit.

Nem, ön nem gondolhatta azt a levelet úgy, a mint írta. Keményebben ütött ki amit írt — mint a mint gondolva volt. Ön higgadt férfi, vallja be magának: fel volt jogosítva rá? — A Gogoly féle beszélyt[5] a héten hoztam el Komócsytól. Elolvastam. Tulajdonkép két novella, legszebb benne Newsky-vonal leírása. Honorálni ezt nem honorálhatom. Rendelkezzék vele. Visszaadjam Komócsinak vagy elküldjem önnek. A fáradságot nem sajnálom. Ha a másik novellát illetőleg megegyezhetünk, örömömre fog szolgálni, ha a fordító nevét min-(den)[6] számban a czim alá bigygyeszthetem.

Engedje ön, hogy őszinte örömömet kifejezhessem még egyszer, hogy ismét találkoztam valakivel, kivel egy üdébb, reménygazdagabb korban ugyanazon forró lelkesült törekvés áthatott, egyugyanazon melegség, dicsvágy, ábránd hevített. Önt kijózanitotta a kor, engem is, de az nem zárja ki, hogy legalább visszapillantásban a régiek ne legyünk. Szemfájásom van néhány hét óta, nem szabad sokat írnom. Tehát válaszát! Turgeneffre a föltételeket. Önnek kezet nyujtva

tisztelő barátja
Kiss

Pest 1871 Febr. 11.

3.

KISS JÓZSEF
a
„KÉPES VILÁG"
SZERKESZTŐJE

Tekintetes Fincziczky Mihály Úrnak

Ungvártt.

Igen tisztelt barátom!

Ha hanyag levélíró vagyok is, annyit tapasztalhatott, hogy a menynyire oly irányu lap keretében, mint a „K. V." reclamot lehet csinálni, ezt megtettem, tehát a jóakarat nem hiányzik nálam. Ez mentség akar lenni, bár oly beteges, folyvást chininnel élő, köhögős, nyavalyás embernél, mint én vagyok, a sietség oly természetes, oly megbocsátható valami. Az én életem lézengés, nyomorgás! A mit elérni törekszem, sohsem érem el — én szegény, nagyon szegény ember vagyok! — Elég. Lássa ez a hangulat teszi tönkre verseimet, melyeket aztán szépecskén sorra elégetek, mielőtt napvilágot látnának. És ez jól van így. Darwin követője vagyok, pedig az ő tana — egy nagy jogot tagad meg tőlem: az élhetés jogát. — Térjünk a közös ügyünkre. Az Ön által felajánlt beszélyt[7] Szépfaludy[8] „A földes úr leánya" czímmel fordította le a „Magyarország'i számára, hol ép most folyik. Pech! Én jobban sajnálom, mint Ön. Azonban alkunk áll és ön szíves lesz egy másik, hasonló érdekes beszélyt keresni s nem kételkedem, hogy talál is. — A Gogol-féle rajzot, mely lapomban megjelent, *Német Ignácz*,[9] az istenben boldogult „Esti lap" nyomdásza fordította és pedig Lippert „Nordisches Novellenbuch" cz. beszélygyüjteményéből. Fölöslegül kéziratából is mellékelek egy darabkát. A fordítás elég ügyes. Kielégitette Önt? — Ha a „Newsky Prospect"-te talán gyüjteménye második kötetébe akarja felvenni és még nem késő,azonnal elküldhetem (magától értetik: kellő kárpótlás mellett, mert hisz szives volt nekem ajándékozni.) Én Gogol kevésbbé sikerült müvei közé sorolnám.

[4] Ágai Adolf, a Magyarország és Nagyvilág czimű képes hetilap szerkesztője 1870—1880 között.
[5] Gogol A Nyevszkij-proszpekt czimű elbeszélése.
[6] A második szótag (den) a szóátvitelnél kimaradt.
[7] Nyilván Puskinnak: A kapitány leánya czimű elbeszélésre utal.
[8] Szépfaludi Örlősy Ferenc (1845—1906) iró és műfordító, a Máramarosi Lapok szerkesztője.
[9] A levélben alá van húzva.

KISS JÓZSEF,
„KÉPES VILÁG"
SZERKESZTŐJE

Igen tisztelt Barátom!

Az egri napok emlékére szeretnék hivatkozni, hogy mint ismerőt kopogtatva óhajtám barátságos fogadtatást esztétikájukat kisorainknak. Ennek emlékezni kell számlap hiszem 62-ben volt. Ünnepélyes köre alakítottunk s Ő volt par force kritikusunk. Ha szembe jut, milyen lelkesedéssel gyűjtöttem össze szerzőinket s milyen beható tárgyilagossággal bírálta ő — milyen komoly színe ízelle az egész komédiát: még szót is érülő szép. Ő a komoly tűnődés jellemzése már akkor is, mintha ő ifjú korában már Kisfaludy tárgyiságosságára aspirálna, én — indokolatlan kétségbeesése táplálva, már akkor is ötödik dalokat próbálgattam ismi. A Kritikusnak jó emlékező tehetségétől szerkesztett lenni, ennek mindenre emlékezni kell. Ő fellévé, hogy megszem — akkor kérelmemet röviden ő fagyán formulázni:

Tisztelt Ő ő hajdanán buzgó munkatársa volt a „Képes Világ"nak

legyen az új szerkesztőség alatt is támogatója ennek a kis lapnak, annál is inkább, mert az új szerkesztőnek e támogatásra nagyobb szüksége van mint az előbbinek.

Személyesen nem vagyok az által bátorítva hogy fiúi kérelmemet, mely diváslapba kivétessék alkalmas. Beleegyezésénél e kérelmére átvettem, de hogy összeütöttem leggel, ezt nem szeretném betudni azon körülmötöttsége, melyet ő — mint remélni szeretném, nem fog visszautasítani. Ő, ki ismeri a „Korona" és „Kánon"-beli fiatal írókat, e szellemi demi-monde pöffeszkedő gőgét — meg fog érteni engemet, hogy miért fordultak óvatosabb azon írókhoz, kik ideiglenlenek s annál inkább meg fogja bocsátani nekem, hogy fogadtatni kérestem, ismeretlen gyanánt tolván fel magamat. —

Postára tettem a „K. V." első füzetét, ha szíveden veszi — a többire is kérhetem.

Remélem azután ennyivel várva maradtam

Sest dec. 20. 870 — tisztelője

Kiss József

„Képes Világ"
szerkesztősége.

Pest, decz. 24 1891

Szeretett barátom!

Bocsánatot mindegy két héttel ezelőtt megígértem, hogy leszek majd az ünnep szerint szerkesztőségünket. Utólagosan megköszönöm, hogy késleltette az elküldést. Az kicsinyek kiváltképen igen alkalmas s hogy a legjobb időben érkezzen meg. Az czukrászok karban hallgatósam felett, ön mindig kissé nagyok, az írás nemcsak hogy kerekmű van, de tárgyat, kimerít, ha egy fél órára írok kétórai kell pihenemem utána. Szerkesztőnek szuhatlen óhajtok! De talán, hogy ily körülmények közt, egy falusi parakkal magyar is mosolyán olvasna szerkesztőnek más jót azik az ön ünnepkszínes ajánlata! Isten tegye lehetővé, ön inegyen munkatársat ingyenben napiri ügyetlen magyok. Ő kiszel, kicsi szinében, mint nálam az magtalan irónai tiszta szeretet tengeri, az inegyenmunkát csak vonakodva

fogadhassa el. Reális kívánságom csak hogy minden munka megkapja díját. Ő szemem fényét szeretném írodalmi szerzőjemben, hogy még első sorban lapok is, a hol csak lehet, megnyerjék a díjat. — Ön ifjúkori emlékeink szellemén akarja irodalmi munkásságával tapasztat emelni — fogadja barátsági köszönetemet. Ön szem szemben az irodalomra, amelyet elfogadom szabad. — A mi az igazi Turgenyeff-féle beszély elmaradását illeti, kérem, ugyanis meg Turgenyeff életrajzát és abban ugyanis meg az elmaradás okát is. Nagymarton számban megkezdjük a Sollogub-féle novellát is. — Lapom minden lehetőleg szerkesztésére áll s ha nekem valamely kedves szakma számára kívánná: még egy második példány felett is szerkeszthetik. — Boldog ünneplést!

Szívélyes barátsággal

Kiss

KÉPES VILÁG
SZERKESZTŐSÉGE.

Bálvány-utcza 1. sz.

Pest, October 14 1872

Tekintetes Szinnyei Mihály Únak

Ungvárott.

Kedves barátom!

Még hallgatásától, minőn a szent házasság szemlés révébe szálltál, azt hitt Hűséghatásom, hogy Ő halhatlan ember. S ha én nehezen felszerem házasságra szorulatlan szemjét, s szívébe pusztatom ennek az irodalmat — házasszam meg nekem angyalságára kedves feleségé. Istén látja lelkemet, barátaim-ja soha sem volt annyira szükségem, mint épen most. Édes Mistam! Ő az idén elmulatsztam Gleichenbergbe menni és most bekövetkezett ami attól rettegtem. Szert kapott. Még egy kiszórlatos szenek és anyagi eszközeim végső megszűntetésem. Olaszországba megyek és ott töltöm a telet. Ez szemét egy hirtelen sokam és lelkesítette meg bennem. Tegnap még egy kedves barna leánykával álmodoztam, fél félig-meddig annyi már mint menyasszonyam. Ma az az álom is szétfoszlott, ennek is vége! —

Elutazásom még bizonytalan, valamint az is, hogy hova megyek. Sok barátaimtól függ. Ön tudja, hogy évenként az új évfolyam első két számát két hónappal előbb szokott kibocsátani. Ha az új próba füzetet, mely rendesen szép és szokott lenni, November 1-ig elkészíthetem, November 2-ikán már útban lesz. Édes Mistám! Segítsen Ön beteg, ifjukori barátjának e füzet kiállításában, küldjön egy kis messzka fordítást, egy rövidke, bármily rövidke novellát. A próbafüzeteimmel a vajtó rendesen foglalkozni szokott, hadd melegítsék fel Önné az Ön nevét is, hogy is régen hallgat róla a Krónika! –

Köszönöm Kedves nejét és kérve kérem, hogy üdvözölje Ön, Kérésem teljesítésére. A nőknek szeretővé meleg szivük van. De várassza Ön kedves Mistám a feleletre, mert az én időm már napról napra rövid! Isten áldja meg!

Barátja
Kiss József

Miről írjak még Önnek? — Nem tudom. Úgy hiszem, elmondtam mindazt, mit tudni kivánt Ön. És egy ügyvédnél — még ha poéta is — úgy hiszem, ez a mérvadó. Örömmel és őszinte várakozással nézek kilátásba helyezett látogatása elé; fogadja baráti kézszoritásomat és emlékezzék meg olykor a „Képes Világról", melynek igen hálás olvasó köre van.

Önnek
igaz barátja
Kiss

Pest 1871 jun 8.

4.

KISS JÓZSEF
a
„KÉPES VILÁG"
SZERKESZTŐJE

Szeretett jóakaró barátom!

Örömmel hallottam, hogy ön négyheti kura után oly üdén és épen tért haza a porczellánedény hazájából, hogy akár egyenesen templomba, illetőleg esküvőre, már mint saját esküvőjére mehetne. Körülbelül magam is úgy jártam, csakhogy nekem hat hétre volt szükségem; Mintegy másfél hete, hogy itthon vagyok s a szerkesztési gondok terhét újra viselem. Szeretett rokon! Az a költői beszély, melyet ön nagylelkűleg nekem szánt, annyira szívemen fekszik, mint az a másik, melynek lefordítását Ön oly jó volt megigérni. Ha kezeim közt lenne a *Költői beszély*,[10] szeretnék reklamot csapni mellette az előfizetési felhívásban, melyet holnap fogalmazni fogok. Mit csináljak? Irjon Ön nekem utjáról, éleményeiről, tőlem a „Kókai hetikrónika" holnapi számában lesz ilyesmi. És most isten Önnel és terveivel. A II. kötet novellát[11] nem küldték be. Irjak róla valamit? — Válaszát várva

őszinte híve
Kiss József

Pest 1871 Aug 29,

Losonczíné szomszédasszony üdvözli Önt.

5.

„KÉPES VILÁG"
SZERKESZTŐSÉGE

Pest, decz. 24 1871

Szeretett barátom!

Könyvárusomat mintegy két héttel ezelőtt megbiztam, hogy lepje meg Önt Arany összes költeményeivel. Utólagosan megköszöntem, hogy késleltette az elküldést. Azt hiszem Krisztkindlinek igen alkalmas s hogy a legjobb időben érkezett meg. Ne csodálkozzék barbar hallgatásom felett, én mindig beteg vagyok, az írás nemcsak hogy terhemre van, de fáraszt, kimerít, ha egy fél óráig írok két órát kell pihennem utána. Szerkesztőnek türhetetlen állapot! Ön fölfogja, hogy ily körülmények közt, egy földi javakkal nagyon is mostohán ellátott szerkesztőnek míly jól esik az ön önzetlen szíves ajánlata! Isten látja lelkemet, én ingyen munkatársak fogásában vajmi ügyetlen vagyok. És higyje el, kinek szívében, mint nálam, az irodalom iránti tiszta szeretet lángja ég, az ingyen munkát csak vonakodva fogadhatja el. Reális korunkban kell, hogy minden munka megkapja díját. És szomorú fényt vet irodalmi viszonyainkra, hogy még első rendű lapok is, a hol csak lehet, megvonják a díjt.— Ön ifjúkori emlékeink nevében akarja irodalmi munkásságával lapomat emelni — fogadja baráti köszönetemet. Ön nem szorult az irodalomra, Öntől ezt elfogadnom szabad. — A mi az igért Turgeneff-féle beszély elmaradását illeti, kérem, írja meg Turgeneff életrajzát és abban írja meg az elmaradás okát is. Ugyanazon számban megkezdjük a Sollogub-féle novellát[12] is. — Lapom

[10] A levélben az első és a második szó fele alá van húzva.
[11] Finczíczky fordításában „Orosz beszélyek" címmel két kötet orosz elbeszélés jelent meg Ungvárott 1871-ben. Az első kötet Ivan Turgenyev: Az első szerelem, Nesztor Kukolnyik: Ivan örmester, Vladimir Szollogub: Vasúti élmények, a második kötet Alekszandr Puskin: Hóörgeteg, Ivan Turgenyev: Aszja, Vladimir Szollogub: A hercegnő, Nagyvilági életkép című elbeszéléseit tartalmazza.
[12] Az anyóka című novellát.

minden tekintetben rendelkezésre áll s ha netán valamely kedves rokon számára kívánná: még egy második példány felett is rendelkezhetik. — Boldog ünneplést!

Őszinte barátsággal
Kiss

6.

„KÉPES VILÁG"
SZERKESZTŐSÉGE

Pest, januar 19. 1872

Szeretett barátom!

Mindenekelőtt fogadja legőszintébb szerencsekivánatomat azon irigylendő állapothoz, melynek profan czíme: vőlegénység. Azután peniglen menjen el kedves menyasszonyához és tolmácsolja előtte szerkesztőségünk hódolatát s meglévén ez, vegye szivére ha nem is szerény, de annál forróbb kivánságunkat, melyet sietünk rövid szavakban ilyenkép formulázni:

Kedves barátom, Mihály! A „Figyelő"[13] utolsó száma oly pogányul feldicsér i lapomat helyezvén az a „Magyarorsz. és a Nv." fölé, hogy e jó véleményt minden erőmmel igazoln kell törekednem. Ha a Sollogub-féle beszély elejét a hét folytán megkezdhetném, az elsőnél sokkal érdekesebb harmadik füzetét adhatnék. Lesz Ágaitól egy kis rajz, Csengeinek[14] igen szép verse, Bodenstedt[15] víg költői beszélye Prémtől[16] Az anyóka Sollogubtól, Képmagyarázások tőlem. Novella Lankától.[17] — Ha készen van egy-két számra való szöveg, egyelőre már megindulhatna. Hétről hétre Ön megküldené a folytatást. — Szeretett barátom, e propositiót csak úgy fogadja el, ha terhére nem vagyok vele. Rendelkezem nagy halmaz eredeti s fordított novella fölött; de az „Anyóká"-ra magam is kiváncsi vagyok. — Szives jóindulatát irántam, valamint a lapomra igen hízelgő kitüntetést igyekezni fogom kiérdemelni. A lakodami meghívást elvárom — és ha lehet — ha egészségi állapotom engedni fogja — Bolond Istók gyanánt be is kukkanok Önhöz. Kedves sorait pár nap alatt mindenesetre elvárom. A lapot addig nem fogják tördelni. Ismétlem, ha készen nincs az eleje, akkor nem is sietős.

Meleg kézszorítással vagyok
lekötelezett barátja
Kiss József

7.

DEUTSCH'SCHE BUCHDRUCKEREI- VERLAGS-ACTIEN-GESELLSCHAFT
PEST, JOSEPHSPLATZ NR. 6.

Pest, Marcz 29. 1872

Tisztelt barátom!

Mintegy három hét óta oly fejfájásban szenvedek, leszámítva egyéb nyavalyáimat, hogy a somnambulismushoz hasonló állapotban írom azt a keveset, mit mulhatatlanúl megirnom kell. Ez az álomlátási, (vagy mi a kőnek nevezzem!) abnormis állapot azt sugja ugyan nekem, hogy a Sollogub befejező része már utban van, mindazonáltal nincs nyúgalmam, nincs türelmem, míg biztos révbe nem jutottunk és ön a kényszer munka alól, melyet bizonynyal már megúnhatott, fel leszen mentve — én pedig az egészet kinyomva láthatom.

Szerénynek mint látja kissé követelő, követelőnek pedig elég szerény vagyok. Bocsásson meg! de a situatio, a körülmények! Utolsó két füzetem isten kegyelméből össze lett tákolva valahogy — ha egészségemben fordulat nem áll be, nem tudom, hová leszek! — Hogy ki volt oly figyelmes a Reformnál,[18] azt nem tudom. De a többi lapok még figyelmesebbek voltak és rendre átvették. Majd annak idején a Képes Világ is megteszi a magáét.

Kedves barátom, boldog ünneplést kivánok és ölelem Önt
Kiss

[13] Szana Tamás szerkesztésében és Aigner Lajos kiadásában 1871—1876 között megjelent irodalmi és művészeti folyóirat.
[14] Csengey Gusztáv (1842—1925) a költő és prózaíró.
[15] Friedrich Martin von Bodenstedt (1819—1892) német költő és prózaíró.
[16] Prém József (1850—1910) irodalom- és műtörténész, író és műfordító. Több színműve akadémiai pályadíjat nyert.
[17] Lauka Gusztáv (1818—1902) író és szerkesztő.
[18] Rákosi Jenő szerkesztette politikai napilap (1869—1875), amely hét évi fennállása után a Pesti Naplóba olvadt.

8.

KÉPES VILÁG
szerkesztősége.
Bálvány-utcza 1. sz.

Pest, oktober 14 1872

Tekintetes Fincziczky Mihály Úrnak
Ungvárott.

Kedves barátom!

Mély hallgatásából, miután a szent házasság csendes révébe szállt, azt kell következtetnem, hogy Ön boldog ember. S ha én vakmerően felverem házatüze zavartalan csendjét, s eszébe juttatom Önnek az irodalmat — bocsásson meg nekem angyaljóságú kedves felesége. Isten látja lelkemet, barátaimra soha sem volt annyira szükségem, mint épen most. Édes Miskám! Én az idén elmulasztottam Gleichenbergbe menni és most bekövetkezett az, a mitől rettegtem: vért köpök. Még egy kísérletet teszek és anyagi eszközeim végső megerőltetésével Olaszországba megyek és ott töltöm a telet. Ez eszmét egy hirtelen roham érleltette meg bennem. Tegnap még egy kedves barna leánykáról álmodoztam, ki félig-meddig annyi már mint menyasszonyom. Ma ez az álom is szétfoszlott, ennek is vége! —

Elutazásom még bizonytalan, valamint az is, hogy hova megyek. Sok barátaimtól függ. Ön tudja, hogy évenként az új évfolyam első két számát két hónappal előbb szoktuk kibocsátani. Ha az új próba-füzetet, mely rendesen szép is szokott lenni, november 1-ig elkészíthetem, november 2-án már útban leszek. Édes Miskám! Segítsen Ön beteg, ifjukori barátjának e füzet kiállításában, küldjön egy kis muszka fordítást, egy rövidke, bármily rövidke novellettet. A próbafüzeteimmel a sajtó rendesen foglalkozni szokott, hadd melegítsék fel kissé az ön nevét is, úgy is régen hallgat róla a krónika! —

Üdvözlöm kedves nejét és kérve kérem, hogy unszolja Önt, kérésem teljesítésére. A nőknek részvevő meleg szivök van! Ne várasson Ön kedves Miskám a feleletre, mert az én időm már vajmi rövid. Isten áldja meg!

Barátja
Kiss József

WALDAPFEL JÓZSEF: GORKIJ ÉS MADÁCH

Bp. 1958. Akadémiai K. 47 l. (Irodalomtörténeti Füzetek, 14.)

A magyar—orosz irodalmi kapcsolattörténeti kutatások néhány év óta örvendetesen fellendültek. Az adalék- és tényfeltáró publikációk, hasznos textológiai elemzések mellett immár összehasonlító igényű, elvi koncepciójú, nagytávlatú dolgozatok is megjelentek: ezek közül anyagközlésével, kérdésfeltevésével, problémaérzékével messze kimagaslik a *Gorkij és Madách*, Waldapfel József akadémikus tanulmánya.

1899. december 19-én (az új naptár szerint 1900. január 1-én) Gorkij-cikk jelent meg Olivia Schreinernek orosz nyelven közreadott allegóriáiról a *Nyizsegorodszkij Lisztok*ban. E cikkében említi Gorkij először Madáchot — igen tehetséges írónak minősítve — de mindjárt hozzá is teszi: műve „száraz, unalmas, elvont valami". Három évvel később, 1902 őszén azonban már lelkesen, meleg elismeréssel beszél róla az őt látogató Pintér Ákosnak, sőt: kiadására is szívesen vállalkozik. Pintér szerezte meg Gorkij számára *Az ember tragédiája* eredeti szövegét, ám tragikus hirtelenséggel bekövetkezett halála megakadályozta abban, hogy a nagy orosz írónak továbbra is segítségére lehessen az orosz nyelvű kiadás előkészítésében. Így Gorkij — aki ekkoriban vezetője volt a *Znanyije* irodalmi kiadóvállalatnak — egymaga szorgalmazta, illetve irányította az orosz átültetés ügyét. Megbízásából látott munkához Z. M. Krasenyinnyikova, s készítette el fordítását, mely 1905-ben napvilágot is látott. Gorkijt ez idő tájt szenvedélyesen érdekelte Madách drámai költeménye, őt magát is hasonló téma foglalkoztatta ugyanis: az ember szerepének, történelmi hivatásának gondolata, az *Ember* felemelkedésének nagyszerű eszméje. Ez az áradó líraiságú, forradalmi romantikájú poéma a néptömegek öntudatra ébredésének gyönyörű himnusza, s Waldapfel József megállapítása szerint e mű ihletében, szemléleti és esztétikai iniciativái kialakulásában jelentős szerepe volt *Az ember tragédiája* felvetette problémák mély átélésének. S mivel az *Ember* Gorkij szocialista forradalmárrá érésének egyik legfőbb dokumentuma, Waldapfel ennek alapján Madách művének világnézeti értékére, haladó voltára is nyomatékosan felhívja a figyelmet. Ennek a kapcsolatnak s az 1927-ben, a *Klim Számgin életé*ben Ljutov szájába adott véleménynek alapján a továbbiakban Waldapfel élesen polemizál *Az ember tragédiáját* mereven ellenző-elutasító Lukács György nézeteivel.

A dolgozat szerzőjét mindenekelőtt az adatok, dokumentumok fáradhatatlan felkutatásáért illeti elismerés: egy sor Gorkij-levelet elsőnek tár fel, s közöl (A. Hrabrovickij 1958-ban kiadott szövegpublikációi a *Novij Mir*ben csak ezen alapuló másodközlések), s Gorkijnak Z. M. Krasenyinnyikovával folytatott levelezését feldolgozva deríti fel Madách művének oroszországi útját. Néhány meglevő — szűkszavú — adatból kiindulva a tények sokaságát sikerül felfedeznie, s köztük szívós, körültekintő munkával megteremti a meggondolkoztató összefüggések láncolatát. Ez az imponálóan szigorú ténytisztelet, az anyag mindenre kiterjedő felkutatása, filológiai gondossága-pontossága, a legapróbb mozzanatok precíz felsorakoztatása valóban mintaszerű, nemkülönben az előadás széles horizontja, a szerző nagyfokú világirodalmi tájékozottsága. Ezenfelül a dolgozatot egyfajta — nagyon rokonszenves — tudományos hevület, belső szellemi izgalom hatja át: tárgyszeretetén folyvást érezni lehet, hogy Waldapfelhez milyen közel áll mindkét író, s milyen örömmel fedezi fel közöttük a kapcsolat szálait.

Ez a hevület, az előadás dinamikája, a tárgy iránti belső fűtöttség tiszteletet parancsoló, s — mint mondottuk — a tények, adalékok összeállítása szuggesztív, a vizsgálódó kritikust lefegyverző. Ám ez a hevület az adatok koncipiálása során el is ragadja a szerzőt: bizonyos fokú szubjektivista szemléletmódot sugall számára, s úgy érezzük, hogy Waldapfel tetszetős, de nem mindenben kellően megalapozott következtetéseket von le példásan megmunkált anyagából. A továbbiakban ezekkel a nézetekkel szeretnénk — röviden — vitába szállni.

Waldapfel szerintünk Gorkij együttérző nyilatkozataiból s cselekedeteiből túlzott

konzekvenciákat állapít meg *Az ember tragédiája* világsikerének eszmei összetevőit illetően. Nem számol azzal, hogy az irodalmi átvételek során a befogadott mű gyakran *megváltozik:* új megjelenési formájában, előadásának, problémainterpretálásának hangsúlyaiban nemigen őrzi meg eredeti szineit, karakterének régi jellegét, hanem általában *erősen módosul:* az átvevő nemzet szellemi-kulturális életének, az átvevő társadalom mozgásának időszerű problematikájához hasonul. A szűkebb haza s a nagyvilág kapcsolatában a szellemi termékek kiválasztására s felhasználására mindig a *befogadó társadalom érdekei* nyomják rá bélyegüket, s ez alól nem kivételek a Gorkij-méretű nagyságok, a kimagasló alkotóegyéniségek sem. A szocialista realizmus első klasszikusában Madách alkotása iránt a nagyfokú érdeklődés a század elején, a forradalom előestéjén, egy minden addiginál súlyosabb társadalmi és ideológiai válságnak korszakában lobbant fel: a nagy szellemi és morális *megmérettetés* epochájában, amikor az emberi történelem útja, *az ember fejlődésének egész addigi menete fokozottan a gondolkodás előterébe kerül,* s már egy megváltozott világnézeti s erkölcsi aspektusból: az eljövendő új, a *forradalom szemszögéből.* Waldapfel nem veszi kellően figyelembe az egykorú, századeleji orosz társadalmi mozgásfolyamatot, az orosz élet roppant, más országokéval össze nem hasonlítható krízisét, a cári elnyomás elbírhatatlan rettenetét, amely az érzelmek szélsőségét, a szemlélet, a tudatvilág, a társadalmi áramlatok remény és kétely közti hányódását rendkívüli mértékben kiélezi. Az osztályviszonyok ellentmondásai, az ideológiai frontok a végsőkig polarizálódtak: az emberiség jövője immár *választ parancsolóan* vetődik fel a szellem emberei számára. Így, ilyen körülmények közepette jut el Gorkij Madách művéhez, s szinte természetes: saját vágyait, önnön alkotói elképzeléseit, az őt foglalkoztató — kialakítandó — lázadó etikai magatartást *látja bele* a mű koncepciójába. Révai József utalt először Madách-tanulmányában arra, hogy Gorkij *Az ember tragédiájá*ban egyfajta, magának ideálként kialakított romantikus hősiséget, heroikus küzdésvágyat, titáni elszántságot vélt felfedezni, olyan emberfeletti dacos ellenszegülést, amely abban nincsen. Ezzel szemben Gorkij *nem vette észre* — mert nem ismerte kellőképpen a magyar társadalmi fejlődés 49 utáni tragikus fordulatát — a *madáchi történelmi látás fonákját*: a „kislelkű tömeg"-től, a „nép törpeségé"-től való fanyalgó elhúzódást. Alighanem hasonló, csak éppen ellentétes irányú átalakulás ment végbe *Az ember tragédiája* gorkiji recepciója folyamán, mint az *Anyegin* hazai befogadtatása során: az *Anyegin* nálunk szelíd köznemesi udvarházi idillé vált, Madách drámai költeménye pedig Gorkij tudatában — tévesen — az általa hirdetett nagyszerű felemelkedésnek, az Ember győzelmes útjának anticipációjává alakult.

Némileg az előbbiekből következik másik ellenvetésünk is: Waldapfel nem említi, hogy Gorkij 1899-es első, negatív véleménye („сухое, скучное, отвлеченное") s 1902-es lelkes nyilatkozata („вот издатель") közt ellentét, az ítélet módosulásában ugrásszerű változás van — már pedig Gorkij nem szokta ok nélkül cserélgetni véleményét. Ebben — úgy hisszük — az oroszországi történelem felgyorsulása is közrejátszhatott, ám valószínűbb az, hogy valaki *behatóan tájékoztatta* Gorkijt, valaki melegen *dicsérhette* előtte ezt a munkát. Ki lehetett ez? nem tudjuk. Talán éppen az a P. I. Vejnberg, aki a *Szózat* első orosz fordítója volt, s aki ekkor is szerepelt Gorkij vállalkozásában, s éppen *Faust*-fordításával? Érdemes lenne tüzetesen átbúvárlani a századvégi-századeleji orosz folyóiratok cikkanyagát: nem lehetetlen, hogy előbb-utóbb rábukkannánk Gorkij forrására...

Pintér Ákos rövid beszélgetése, Kosztolányi interjúja s a *Klim Számgin* pár sora — ennyit, e röpke adalékokat tudtuk csak Waldapfel professzor anyagfeltárása előtt a két nagy iró kapcsolatáról. A tények kiásása s rendszerezése révén egy rendkívül érdekes, elvi következtetésekre alkalmat nyújtó szellemi párhuzam kerekedett ki, egy gondolatmozdító összehasonlítási lehetőség. A dolgozat koncepciójával ugyan bizonyos vonatkozásokban nem értünk egyet, azonban feltétlenül újra meg kell jegyeznünk: összeállítása, felépítése, dokumentáltsága egyenesen példaadó, kivált a fiatalabb kutatók számára. E sorok írója 1957 őszén tanúja lehetett Moszkvában a Gorkij-intézeti vita részvevői melegen elismerő reagálásának: Waldapfel professzor eredményeivel a szovjet irodalomtörténészek nagyfokú érdeklődését, méltánylását, általános örömét érdemelte ki, — méltán: e dolgozatával tovább öregbítette a magyar irodalomtörténeti kutatás nemzetközi tekintélyét. Produkciója nyomán az ilyen jellegű összehasonlító tanulmányokat az eddiginél jobban szorgalmaznunk kell: a hozzánk közelálló kelet-európai nemzetek ideológiai fejlődésével való összevetések termékeny, rendkívül gyümölcsöző lehetőségei a nemzeti önismeret nagyon szükséges kontrolljának.

Fenyő István

WÉBER ANTAL: A MAGYAR REGÉNY KEZDETEI

(Fejezetek a magyar regény történetéből). Bp. 1959. Akadémiai K. 237 l. (Irodalomtörténeti könyvtár, 5.)

Wéber monográfiájában a novella és a regény jelentkezését a felvilágosodás első szerény próbálkozásaitól kezdve kísérhetjük figyelemmel a szabadságharcig, amikorra a műfaj már kiteljesedett és egy-két érett darabbal képviseltethette magát a magyar irodalomban.

Wéber Antal vállalkozása hézagpótló és szempontjait tekintve úttörő, még akkor is, ha előtte Szinnyei Ferenc már foglalkozott ezzel a témával és ezzel a korral. Szinnyei több mint harminc esztendővel ezelőtt tette közzé *Novella- és regényirodalmunk a szabadságharcig* c. kétkötetes munkáját (Bp. 1926.). Gazdag anyagot dolgozott fel, műve bővelkedik az írók körülményeire, a művek megjelenésére stb. vonatkozó hasznos megállapításokban és megjegyzésekben, de csak tematikai és kronológiai szempontjai vannak. A műfaj fejlődését nem állítja, nem is állíthatja a kor társadalmi és ideológiai erőinek vonalába, ezért megállapításai esetlegesek; elveszünk a részletekben, a nevekben, a címekben.

Wéber ezzel szemben nem kíván foglalkozni a korszak minden művével és minden írójával, ilyen értelemben nem törekszik a teljességre; megelégszik a műfaj legfontosabb kérdéseinek, összefüggéseinek megvilágításával. Az elemzett korszakon belül igyekszik a műfaj fejlődésének fő vonalait meghúzni, legfontosabb állomásait kijelölni, ahol a fordításból kialakulnak a csekély hagyományú, de az eredetiség igényével fellépő, a hazai környezetbe transzponált darabok, később azok a jelentős művek, melyek a nyelvi eredetiségen túl a magyar történelmet, magyar életet, társadalmat akarják ábrázolni, sőt hatni kívánnak a társadalmi viszonyok fejlődésére is, mint pl. az *Abafi*, a *Bélteky-ház* vagy *A falu jegyzője*.

Wéber indokoltan emeli ki mint fordulópontot pl. Fáy és Kisfaludy Károly vidám novelláit, amelyek a magyar élet ábrázolása szempontjából új látásmódot hoznak és önmagukban is eredmények, míg a kor romantikus történelmi elbeszélései csak annyiban érdemesek a vizsgálatra, amennyiben az igazi minőségi változást és egyben a Wéber által is helyesen meghúzott nagy cezurát jelentő Jósika regényeknek halvány előzményei.

Wéber céljainak megfelelően alakítja ki a kötet szerkezetét, anyagát öt nagy fejezetre osztva. A műfaj általános szempontjait és a külföldi mintákat tárgyaló első fejezet után a következőkben mindig eggyel továbblép — szem előtt tartva az időrendet — előbb a novella- majd a regénytermés kialakulásának, fejlődésének vizsgálatában. Az egyes alfejezetek viszont az adott kor legfontosabb problémáit emelik ki, mondanivalóikat minden esetben a fejlődés meghatározta és sosem esetleges kulcskérdés köré csoportosítva, mint pl. az „Eredetiség problematikája a XVIII. század végén" vagy a „Realista elemek jelentkezése az elbeszélésekben" a 40-es évek elején.

Ezáltal a kötet szerkezeti felépítése (erre maga az alcím is utal: „Fejezetek a magyar regény történetéből") lehetővé teszi, hogy a monográfus a fejlődés fő vonalainak a meghúzása mellett pusztán a kibontásra kerülő probléma követelményei szerint csoportosíthassa anyagát, ha szükséges, még a szigorú kronológiai vagy tematikai rend megkerülésével is. Ennek következtében tud egy-egy állításának szélesebb hátteret adni, új, gazdagabb összefüggéseket megmutatni. Általában nagy erénye Wébernek, hogy sokrétűen látja anyagát, egy kérdést több oldalról is megvilágít. Figyelme minden olyan motívumra kiterjed, amely befolyásolhatta egy mű keletkezését, elterjedését, sikerét. Jó érzékkel mutat rá a más műfajokból pl. az epikus vagy lírai költészetből kölcsönzött elemekre. Vizsgálódásai során nem zárkózik a maga választotta téma korlátai közé, kitekint más műfajok ellentétes vagy analóg fejlődési útjára. Elsősorban a dráma felé fordul figyelme: egy-egy író novelláit drámai műveiken keresztül magyarázza, pl. Kisfaludy Károly és Vörösmarty esetében.

Wébert világirodalmi tájékozottsága is segíti abban, hogy észrevegye a külföldi példát adó műveket, de ugyanakkor rámutat a hazai helyzetből fakadó előzményekre, a társadalmi ösztönzésekre éppúgy, mint egy-egy nagy egyéniség hatására. Helyes arányt alkalmaz az egyes művek eredetiségének eldöntésénél. Mert — mint megállapítja — a hazai elbeszélő próza indulásánál az eredetiség fogalma nem vehető szűk értelemben; a műfaj kialakulása lassú folyamat eredménye, és még később is, amikor pedig már bizonyos önállóságot szerzett, érzékenyen reagál a külföldi divatra.

Wéber helyes vizsgálódásával megcáfolja azt a múltban annyira elterjedt nézetet, mely szerint a hazai elbeszélő irodalom csak a kívülről jött hatások összerakódásának eredménye, és egyben meggyőzően bizonyítja, hogy mit köszönhetnek elbeszéléseink és novelláink a világirodalom nagy példái mellett

a hazai társadalom és irodalom kölcsönhatásának.

Az elbeszélő irodalom kialakulásának egyik és legkézenfekvőbb útja volt, amikor a „modern", „mai" életet ábrázolni akaró írók a múlt század harmincas éveitől kezdve, a hazai előzmények hiányában, a fejlettebb nyugati társadalmak íróihoz, először a németekhez, majd a franciákhoz, leginkább Suehöz fordultak. Szerintük Sue híven ábrázolta kora társadalmát, az emberek bonyolultabbá váló lelki életét. És a közönség, amely a nyugati életformák ábrázolása után önmagát akarta látni a novellákban és a regényekben, boldogan azonosította magát azzal a képpel, amit Kuthy *Hazai rejtelmei*ben vagy Nagy Ignác *Magyar titkai*ban kapott, még akkor is, ha valójában csak az alakok nevében vagy a cselekmény színhelyében kapott hazait és magyart. Többek közt ez volt az oka mindkettőjük szokatlan népszerűségének.

A fejlődés másik útja, amelynél a korszerű elbeszélés az ösztönzést az aktuális felé való fordulástól kapta, és az anekdotázó elbeszélésen, humoros hangütésű beszélyen, életképen keresztül jutott el a regényig. A monográfiában ennek az elbeszélés-, ill. regényformának a kialakulását szépen, sok érdekes ötlettel és példával kísérve követhetjük.

A prózairodalom kibontakozásának még egy módjával azonban Wéber nem számol. Megfeledkezik arról a széles és az elbeszélő irodalom fejlődésére jelentős hatást gyakorló, de nem kifejezetten szépirodalmi jellegű mozgalomról, amely nálunk a tízes évek végén indult és a 30-as évek végén bontakozott ki. A német romantika nyomában lépett fel élénken a nép szellemi kincsei, életmódja, viselete, szokásai iránti érdeklődés, amelynek következményeként egyre-másra jelentek meg a korabeli lapokban a *Tudományos Gyűjtemény*től kezdve a *Hasznos mulatságok*on keresztül a *Regélő*ig az ország tájaival, a nép szokásaival, költészetével foglalkozó közlemények, útirajzok. Ezek a tájleírások, beszámolók egyrészt felfedezték a közönség, de az írók számára is az ország tájait, a nép művészetét, életét (mégha idealizáltan is!), másrészt — épp ezen keresztül — bekapcsolták a távolabb fekvő vidékeket is az ország vérkeringésébe, közvéleményébe. Az először csak ismertető szándékú, leíró jellegű közlemények az úti leveleken, útirajzokon keresztül szubjektiválódnak, kötődnek érzelmekhez, hogy ezzel mintegy előkészítsék irodalmi anyagként való felhasználásukat. Így adtak a 40-es évek elejének útiképei szinte polgárjogot az eddig semmibevett hazai tájnak, pl. az Alföldnek. Mint Horváth János kifejti, megvillantották ennek a tájnak, mint művészi keretnek lehetőségét, hogy aztán ezeket a tájakat népesítsék be (mint pl. Gaál József) népi alakokkal, jól jellemzett, életből vett figurákkal. Ezeknek az etnográfiai jellegű cikkeknek, útirajzoknak kedvező volt a fogadtatása a közönség és a kritika részéről egyaránt. Az írók a külföldi példák mellett a hazai előzmények birtokában már bátrabban mertek hozzányúlni a hazai környezet, a hazai szereplők és témák ábrázolásához. A korabeli folyóiratok elbeszélései szemléletesen példázzák, miként szoritja ki először a magyar táj, majd a magyar, ill. hazai ember és a már ismert, szinte közönség szeme előtt zajló cselekmény a külföldi importot.

A reformkori magyar próza fejlődésének esztétikai vizsgálata során Wéber általában adós marad a népiesség és a magyar elbeszélőirodalom realista tendenciái összefüggéseinek vizsgálatával. A reformkor irodalmának érdekes kettőssége, amellyel gyakran találkozunk, a romantikának és a realizmusnak egy-egy műben való találkozása; ez először a romantikus regény realista betéteiben tűnik fel. Érdemes lett volna azt is szemrevenni, hogy miként nyomul előtérbe a népi alak ábrázolása és általában a realista tendencia, amely először csak betétként szerepel (és már korán bizonyosfajta realizmust képvisel!) a *Bélteky ház*tól *A falu jegyzőjé*ig.

A műfaj fejlődésének, kialakulásának vizsgálata közben nem szabad még egy tényezőről megfeledkeznünk, amely Gvadányi után búvópatakként a föld alá bukott, hogy Gaál József megjelenésével ismét felszínre kerüljön. Wéber több ízben is említi Gaált, beszél *Szirmay Ilonájá*ról, és az ő művein keresztül mutatja be — nagyon találóan — az elbeszélésnek az anekdotázó (és nem anekdotizáló!) novellától az életképig vezető útját. Nem szól azonban Gaálnak azokról az írói tulajdonságairól, amelyeknek a szálai egy régi irodalmi hagyományhoz nyúlnak vissza, hogy Mikszáthban újraéledve érjék el legmagasabb szintjüket. Wéber ugyan megemlíti Gvadányi nevét Kisfaludy Károly és Fáy vidám elbeszéléseinél, de részletesebb kifejtés helyett lezárja a gondolatot azzal, hogy „Gvadányi művészi, politikai nézetei, egyszóval a művében rejlő szemlélet különbözősége azokétól (Fáy és Kisfaludy Károly), a szorosan vett témai hasonlóságon kívül más kapcsolatot lehetetlenné tesz". Pedig pl. Gvadányi és Gaál hasonlósága nemcsak témáik gyakori találkozásában van (*A peleskei nótárius*, *Rontó Pál* stb.), hanem abban, ahogy — természetesen koruknak megfelelően — a közönséget szolgálták. Mindketten felismerték az igényeket, tudták, mire van szüksége a magyar olvasóknak, mi szórakoztatja és mi neveli őket. Igaz, hogy Gvadányi célja a patriarchális-feudális, mégis magyar hagyományok megőrzése a német nyelvű és német divatú városlakókkal szemben, míg Gaál Zajtayja az új eszmék lelkes szószólója.

Gondoljunk csak Gvadányinak a vidéki magyar életet bemutató, tréfáshangú krónikájára *A pöstyényi fürödés és az ottan történt mulatságos dolgok élő magyar nyelven*... c. munkájára és Gaálnak patriarkálisan kedélyes elbeszéléseire, palóc figuráira. Mennyivel közelebb állnak egymáshoz, mint pl. Gaálhoz a Márk néven franciás novellákat irogató Barthos János vagy a német iskolán felnövő Beöthy Zsigmond szentimentális beszélyeivel. Vagy Gvadányi a hegyi palóc szájába adott „A mostan folyó országgyűlésnek satyrico-critice való leirásá"-nak utódjai vajon nem Gaálnak humoros, népies hangütésű palóc történetei vagy csattanós elbeszélései közt találhatók?

Wéber pedig nem felejtkezik meg a közönség igényéről, ízléséről; szemmeltartja érdeklődését, mert mindez hat a külföldi művek fordítóira éppúgy, mint az eredetiek alkotóira. Mindössze azt hiányoljuk, hogy nem differenciáltabban vizsgálja a hazai olvasók társadalmi rétegződését és vallási megoszlását, amelynek szelektív és stimulatív szerepe, különösen az ebben a korban még meglevő felekezeti oktatás mellett nagyon jelentős.

A recenzió elején szó esett a monográfia kötöttségektől mentes szerkezetének előnyeiről. Wéber kihasználta a szerkezetadta lehetőségeket. Gazdag anyagot, sok új és hasznos megállapítást tett, összetettségre törekvő komplex szemléletmódja segítségével több oldalról is megvilágítva mutatta be az egyes problémákat. Azonban éppen ebből a módszerből fakad a kötet egyik, nem a legszerencsésebb sajátsága. A spekulatív gazdagság, a kérdéseknél való hosszadalmas időzés néhol az őserdő gazdagságává válik, melynek úttalan útjai szinte kínálják az eltévedést. Bár Wébernek határozott céljai, világos és jól bizonyított állításai, tételei vannak, mégis sok esetben nehéz az eligazodás. Ennek egyik oka éppen a komplex szemléletmód túlhajtásában rejlik, kicsit túlmagyarázza a problémákat, mindent el akar mondani egy kérdésről,— ennek elkerülhetetlen velejárója az ismétlés. Ilyen ismétléseket találunk a „Történelmi elbeszélések", „A művészi történelemszemlélet alakulásának néhány kérdéséről" és a „Jósika történelmi regényei" c. fejezetekben. Mind a három ízben nagy érdeklődéssel olvassuk a fejtegetéseket, de ha a kérdést egy alkalommal, egy ízben részletesen kibontva vizsgálta volna, többet kaptunk volna az egészből.

Általában mintha valami elvontság áradna a monográfia egyes részleteiből, amit a szerző maga is érezhetett; talán ez indokolja, hogy több ízben visszatért egyes kérdésekre. Wéber valószínűleg túlságosan ragaszkodott ahhoz, hogy csak a műfaj elméleti kérdéseivel, ill. a kialakulás folyamatával foglalkozzék, ez eredményezhette ezt az elvontságot, a műveknek a szerzőktől való elvonatkoztatását. Ez által a tanulmány a jól felépített szerkezet, a tartalmas és alapos mondanivaló ellenére is néhol kicsit elméleti eszmefuttatássá válik, konkrét műveket elemző és azok eredményeire támaszkodó vizsgálat helyett.

Így történhetett meg, hogy míg Wéber alapos felkészültséggel, a kor társadalmi és ideológiai kérdései iránti nagyfokú fogékonysággal vezet minket végig majdnem ötven év magyar elbeszélőprózáján, kitűnően bemutatva a kor ideológiai problémáit, jól és részletesen jellemezve vagy csak ismertetve az általa kiemelendőnek tartott műveket, addig adós marad az elemzett írók életével, egyéniségük megrajzolásával, mégha csak néhány sor erejéig is. Feltehetően szándékosan mellőzte az írók jellemzését, az olvasókat a lapalji jegyzetekben említett kisebb monográfiákra utalva. Csak sajnálhatjuk, hogy így történt, mert ahol egy-két sort is áldoz egy írónak és környezetének, mint pl. Kisfaludy Károly esetében, vázlatosságában is érdekes és jólrajzolt képet kapunk. A monográfia, kiegészítve a jelentősebb írók munkássága, egyénisége legfontosabb vonásainak meghúzásával, még jobban szolgálta volna célját, mert az írók alakja a műveket is élesebb megvilágításba helyezte volna. Ezért nem érezzük pl. teljesnek a mű belső autonómiáját; ezért a szélesebb olvasóréteg, sőt a kort alaposan nem ismerő irodalomtörténész számára is elkerülhetetlen sok esetben a kézikönyvek használata.

A magyar regény kezdetei c. monográfia érintett problémái ellenére helyes koncepciójával, korának eszmeáramlatait és társadalmi mozgásait alaposan elemző, a műfaj legfontosabb összefüggéseit szerencsés kézzel kitapintó munka, a marxista irodalomtörténetírás számottevő eredménye.

T. Erdélyi Ilona

RÓNAY GYÖRGY: PETŐFI ÉS ADY KÖZÖTT

Bp. 1958. Magvető K. 250 l.

Jelentős munkáknak, úgy látszik, gyakran jellemző sajátja az erős egyoldalúság. Figyelmet érdemlő műnek elismerni Rónay György könyvét, aligha vonakodhat egyetlen szakember is. De egyoldalúságát is alig tagadhatja legegyetértőbb olvasója sem.

Ebben a XIX. század második felének irodalmát tárgyaló műben Mikszáthról, Bródyról mindössze pár mondatot lel az olvasó, Péterfyről, Vértesi Arnoldról, Papp Dánielről, Ambrus Zoltánról, Thuri Zoltánról, Petelei Istvánról, Ignotusról meg annál is kevesebbet, vagy éppen semmit. Rónay ugyan forma szerint — legalább részben — kiküszöböli ezt az egyoldalúságát azzal, hogy *A regény és az élet* című korábban megjelent kötetéhez utal. Ez azonban inkább mintha csak egy olyan ellenvetés, támadás előzetes kivédése, elhárítása volna, amelyet lehetőnek tart a szerző, de jogosnak aligha. Ezek a nevek és a hozzájuk kapcsolódó problémakörök, úgy tetszik, nem azért nem kaptak itt helyet, mert az említett kötetben helyüket, illetőleg megoldásukat már elnyerték, hanem mert a könyv nagyon is zárt kompozíciójába nem férték volna, jobban mondva, nem illettek volna bele.

A munkát alcíme „*A magyar irodalom életrajzának*", mégpedig „*1849—1899*" közti szakasza életrajzának mondja, értetni akarván e meglehetősen szokatlan műfaji megjelöléssel nyilván azt, hogy az organikusnak fölfogott irodalom-fejlődés ágai, útjai közül csupán a fejlődés lelkét, lényegét magába ölelő fő áramlatnak, a fejlődés ún. fő vonalának útját kívánja nyomozni. Azt: „Hogyan csuszamlik lassan költészetünk Ady felé, hogyan készül Ady az időben, hogyan alakulnak ki a megváltozott társadalmi viszonyok között bátortalanul, embrionálisan olyan érzelmi és ihlet-típusok, amelyeket majd Ady fog a maga szuverén költőegyéniségével betölteni..."

Első pillanatra tehát egy szubjektív felfogású és modorú korszak-monográfiának látszhatnék ez a könyv, olyannak, aminőkkel a két háború között a honi és a külföldi irodalomtörténetírásban egyaránt bőven találkozhattunk; valójában azonban egy nagyméretű — s ha a szó nem paradox: — tárgyias hangnemű és szándékú fejlődéstörténeti esszé. Tételét ugyan mindvégig nem mondja ki tételszerűen, de minden szakaszban és fejezetben más más oldalról ezt munkálja, ezt igyekszik más más eszközzel, más más anyagon át sugallni és evidenssé tenni az olvasó számára.

Egyszer így ír: „A nemzeti klasszicizmusnak a szemléleti valóság, a látott világ értéke felől és általános érvénye felől se bölcseleti, se hangulati forrású kételyei nem voltak... Az új nemzedékben viszont éppen ez a valóságba vetett hit rendült meg..." Máskor meg így: „A klasszicizmus hamisnak minősített, objektív és közösségi jellegű világával szembeállítja a költő, legtöbbször a hősével azonos költő, szubjektív, egyedül hitelesnek elismert világát." Aztán így: „...a világ (amelyet a klasszicizmus embere gyarmatosítani, a maga képére formálni, lakható otthonává tenni kíván) csak 'az én képzetem', objektív valósága, konkrét minősége voltaképpen nincs is: kedélyvilágunk változékony tükörképe... Maga az idő is megváltozik, álomszerűvé oldódik, realitását veszti ebben az élményben, múlt és jelen összekeveredik, a klasszicizmus objektív idejét (a munkás élet erkölcsi rendeltetésű tartalmát) fölváltja az emlékezés — a 'feledés' — szubjektív ideje."

Vagyis sommásan összefoglalva: a klasszicizmus objektív szemlélete helyébe a századvégre szubjektív szemlélet lépett, és a költői műben valóságosan vagy virtuálisan mindig jelenlevő szintézis a szubjektum világán belül létesül; ennek megfelelően alakulnak át az irodalom legszélesebb értelemben vett stíluseszközei, az ábrázolás eszközeiből egyre inkább a kifejezés eszközeivé válván.

Ez a tétel nem új. Horváth János, sőt előtte már a Nyugat értekezői, s szépírói közül is többen kimondták. Hogy helytálló-e ez a tétel vagy sem, hogy milyen értelemben helytálló és milyenben nem, arról majd később szólunk.

Mi Rónay módszerének lényege? „Lucifer és Ádám kettősében a tulajdon lelke, belső drámájának viaskodó erői, lét és léttagadás, eszmény és kétely, objektiválódnak; e lelki képletben viszont a kor reális magyar történeti élménye tükröződik." Madáchról szól itt, de egész módszere, felfogása, eljárása lényegét is megjelöli. Megtalálni és megrajzolni azt a „lelki képletet", amelyben „a kor reális magyar történelme tükröződik", s megtalálni, elemezni s szembesíteni ezzel a lelki képlettel azokat a műveket, amelyekben ez „objektiválódik". Magas cél: egy korszak stílustörténetének megrajzolása és interpretálása, mégpedig a társadalom — élmény — mű hármas lépcsőzetének módszerén át. Bevezetőjében mondja is Rónay: könyvének az „élmény és stílus", az „ihlet és stílus" címet szerette volna adni, s csakugyan ez is lett volna a legjellemzőbb, legalább is a szerző szándékát illetően.

Mármost hogyan áll szemben a program és a megvalósulás? A könyv a mondott célnak és módszernek megfelelően, a periódus anyaga alapos ismeretének birtokában, erős intuicióval, érzékeny beleélő, újraélő készséggel, a klasszikus esszé java eszközeivel sorra meg rajzolja az egész korszak egyes korszeleteire, nemzedékeire legjellemzőbbnek vélt lelki képletet, illetőleg kikeresi és elemzi a műveket, amelyekben ez a legteljesebben nyilvánul meg. S mivel a fejlődési egységnek felfogott teljes korszak alapélménye, szerinte, az objektív világ elvesztése és a szubjektív szemlélet felülkerekedése, e korszeletekre jellemző lelki képletek tulajdonképpen ennek az alap-

élménynek fejlődési mozzanatai. Az egyes rajzolatok nem is láncolatot alkotnak, hanem szétszakíthatatlan organizmust. Arany és Kemény nemzedéke megteremti a világnézeti harmóniát, roppant önfegyelemmel kikényszeríti a hitet az objektív szemléletbe, Madáchban és Vajdában azonban már kétely tusakodik az eszmény és valóság között, s nyomukban Zilahy Károlyék nemzedéke — bár az objektív szemléletet és a klasszicizmus eszményvilágát még el nem vetik — érezve, a klasszicizmus elvei és őrei alól mint csúszik a talaj, az álom és a gyermekkor, s általában a szubjektum irányába fordulnak. Arany László, Asbóth nemzedéke aztán eljut a keserű, a totális dezilluzióhoz és következő fázisként Benedek Aladár már cinizmusba vált át. Reviczkyék nemzedéke pedig már nemcsak érzületileg áll az álomba, a szubjektumba menekülés oldalán, hanem filozófiai szempontból is dacos büszkeséggel vállalja a szélső szubjektivizmust, és az erkölcsivel szemben a hangulati-esztétikai életelvet. Ezek után, a klasszicizmus teljes tartalmi kiürülése, teljes hitelvesztése után Komjáthy már megteheti az első lépést az élet új, szubjektumban létrejövő szintézisének irányában, ami természetesen csak Adynak sikerül. „Adyra várt a feladat, — természetesen nem Komjáthytól tanulva, — de a költői idők teljességébe érkezve."

Rónay következtetése a maga felfogásán belül igen logikus, de éppen ez vetteti föl a kérdést, nincsen-e felfogása premisszáiban, alaptételében szervi hiba.

Vajon valóban a vázolt-e e félszázad magyar irodalmának központi fejlődési árama, fejlődési fővonala? S így-e az? Nem szövődik-e egy egyenrangúval, vagy éppen fontosabbal szétválaszthatatlanul össze?

A Madáchhoz kapcsolódó fenti idézetben ez áll: „e lelki képletben (ti. Madáchéban) viszont a *kor* reális, *magyar* történeti élménye tükröződik." Egy nemzetnek lehetnek, vannak egységes közös korélményei, egységes közös történelmi élményei, különösen idegen elnyomás idején. Ám azt, hogy a társadalom tagjai, tehát a költők, írók élményeinek is döntő többsége nem ilyen az osztálytársadalmakban, s nem volt ilyen a magyar XIX. században sem, azt aligha kell bizonyítani, Rónay több ízben maga is hangoztatja azt, a magyar társadalom nem volt egységes és főképpen eleinte, de néhányszor később is (mint például a remek Századvégi szerelem című fejezetben), kísérletet is tesz az egyes élmények, élményfajták szociális eredetének és jellegének meghatározására, később azonban egyre inkább „*a kor*" élményéről, osztatlan, egységes, szociálisan meg nem határozott élményéről beszél, és ilyen mondatokat olvashatunk: „Naturalizmus... meg álom: határozott elfordulás a valóságtól — valójában csak más más arcú megnyilatkozásai ugyanannak az alapélménynek, és a *századvégi lélek* titkos hajszálcsövein át mélyen összefüggnek egymással." A szociálisan meg nem határozott élmény aztán az egész társadalom fölé absztrahálódik s egyfajta kollektív-pszihológiai értelmű és érvényű Zeitgeistként, ihlető és értelmező szellemtörténeti principiumként lebeg az egyes korszeletek és nemzedékek fölött, önelvű, autonóm fejlődésre, abszolúttá válásra hajlamosan.

Az az élménysor, amely Rónay könyvének gerincét teszi, meg is volt, középpontban is állt és Adyhoz is vezetett. Hogyne, hiszen a polgári-városi, polgáriasuló — városiasodó rétegek élménye volt ez. Ám ha csak ez lett volna központi élménye a kornak, ha csak ez vezetett volna Adyhoz, akkor Adyból aligha Ady, hanem talán egy magyar Rilke és méginkább talán egy magyar George kellett volna hogy legyen. S tulajdonképpen még ezeknek a rétegeknek élménye sem volt ennyire szűrten filozófiai. Bródy Sándor nyilván nem csak abban volt elődje Adynak, hogy alakjainak, helyzeteinek egy része inkább egy belső szubjektív atmoszféra szülötte, semmint a külvilágé. Az internacionálét fordító, a Schlauch Lőrinc ellen hadakozó Komjáthy, az Apai örökséget megíró Reviczky, „az első magyar szociálista költő": Palágyi Lajos, a munkás versek egész sorát szerző Zempléni Árpád is nyilván nemcsak abban elődjei Adynak, hogy ők is a szubjektív szemlélet felé haladtak, hanem szociális élményeik, indulataik konkrét osztálytartalmában is, s ez osztálytartalmak tudatosításában s azok vállalásában is.

Másrészt annak az élménysornak, *annak* a fejlődési folyamatnak a végén, *amelyet Rónay megrajzolt* éppenséggel nemcsak Ady áll, hanem legalább annyira, ha nem jobban még Babits, méginkább Kosztolányi, de leginkább Krudy. Az embernek néha az a benyomása, hogy Adyt mond, de, akarva-akaratlanul is, valójában Babitsra, Kosztolányira, Krudyra gondol.

Igaz, hogy a népiesség teljesen tartalmatlanná sivárult a költészetben, de Jókainak — nem vízfejű regényeiben — hanem nagyszerű népies hangú novellisztikájában, s Mikszáthéban, meg Peteleiében vagy akár Gárdonyiéban, Baksayéban nem élt-e, nem mozgott-e előre egy másik „főirány", „fővonal" is, amelytől ugyan bizonyosan Ady sem maradt érintetlen, de amely Móriczban bontotta ki virágát. Lehet-e e nélkül megírni a korszak irodalmának „életrajzát"?

Rónay, a nagy nyugati irodalmak kiváló ismerője, csalhatatlan érzékenységgel tárta föl azt az élménysort, azt az élmény s fejlődésfolyamatot, amely irodalmunkban test-

vér, rokon, paralell a nagy nyugati irodalmak polgári élményvilágával, fejlődésfolyamatával. Néha maga is tesz ilyen értelmű utalást. Egyszer így ír: „Meg van a maga borzongó halálromantikája Budapestnek is" [mint Párizsnak]. Majd meg, a Reviczkynél tapasztalható zeneiségről szólván, így: „az osztályrészemben, a verlainei de la musique avant toute chose ars poetikájának ebben a szegényebb magyar párjában". Aztán így: „Huysmans tollára való századvégi halálhangulatot örökített meg naplójában Justh Zsigmond". Azt természetesen, éppen nem lehet állítani, s ezt hangsulyozni kell, hogy Rónay a francia fejlődést plántálta volna át hazai földre, annak sémáit vetítette volna rá a magyar anyagra, annak kaptájára vonta volna a maga művét. A fejlődésből ellenben, mint már az imént mondtam, csakugyan azt látta, hallotta meg elsősorban, ami rokon az európaival, főképp a franciával. E fejlődési sor bemutatása önmagában nagy érdem, ezt előtte ilyen következetességgel és ilyen meggyőző bizonyossággal senki sem mutatta be, de hogy ez nem „a magyar irodalom életrajza", hanem életrajzának csak egy — bár egyik legfontosabb — szelete, az is bizonyos.

Úgy vélem Rónay könyve hibáinak fő forrása itt, ebben az eddig tárgyalt központi problémában, az élmény szociálisan meg nem határozott voltában van.

Ennek az alapjában szemléletbeli sajátságnak következményei közül elsőnek egyfajta kikerekítő eljárást említhetnénk. Az esszének gyakori velejárója ez, s mivolta abban áll, hogy egy-egy hangulatot, lelki állapotot, magatartást meglevő vagy sejtett növekedési tendenciái irányába teljesít ki, természetesen az alaptétel bizonyításának, az alapélmény szuggerálásának kívánalmai szerint. Rónaynál ezt az eljárásmódot előmozdította, fokozta, s egyben karakterizálta is a dialektika igénye, amely ugyan néha nem jutott tovább a polarizálásnál, az ellentét fölállításánál. Aranytól ezzel a módszerrel igen meggyőzően válaszotta el epigonjait. Munkájának egyik legjobb eredménye éppen az, hogy Arany arcképét megszabadította, megtisztította a száz esztendő óta, egészen máig rárakódó rétegektől, torzító elrajzolásoktól. Ugyanakkor azonban ez a restauráció, rekonstrukció maga is bizonyos torzításokat hozott létre. Az Arany—Kemény-féle klasszicizmus a könyvben található kiteljesítése például úgy véljük elfogadhatatlan. A klasszicizmusnak ez a képe annak a szándéknak a jegyében fogant, hogy mint a fejlődés kiindulópontja, poláris ellentéte legyen a fejlődés lezárásának, az Ady-féle költői magatartásnak. Az előbbinek, a könyv szerint, tudjuk, az ingatatlan objektív szemlélet, az utóbbinak a teljes szubjektívizmus volna legfőbb ismérve. De Rónay maga is kénytelen időnként utalni arra, hogy Kemény esetében ez az objektív szemlélet vajmi kétes. Maga állapította meg, s úgy vélem igen helyesen, korábbi tanulmányaiban, hogy Keményben a modern irracionális áramlatok némely elemének egyik korai fölvillantóját kell látnunk.

S ez az ellentétező kikerekítés ebben az esetben, a klasszicizmus esetében a kisebbik bajt jelenti. A nagyobbikat az hozza, hogy ennek a klasszicizmusnak a jegyében, ennek a klasszicizmusnak az ihletésében megrajzolt magatartás-fajtában megengedhetetlenül közel kerül egymáshoz Kemény és Arany. Valószínűleg téved az, aki szakadékot von e két nagy író közé, ám nem jó az ellenkező végletbe sem esnünk; ebben a könyvben Keményből Arany-szerű realista lett s Aranyról viszont majdnem hogy azt sugallja, hogy az ő belvilága is olyan démonlakta ház, mint Keményé.

Jól láthatni ebben az esetben a könyvnek a kikerekítés mellett egy másik jellemző s kifogásolható sajátságát is; azt, miképp olvadnak egymásba az alapélmény egységesítő atmoszférájában, s a koncepció egységesítő sugalmazására különféle eredetű és irányzódású magatartások. Alighanem itt, e kikerekítő és összeolvasztó módszerben van a magyarázata annak is, miért maradt el Arany szabadságharc utáni oly fontos — Rónay könyve szempontjából különösen fontos — első három évének elemzése. Arany plebejus élményvilága próbált ezekben az években fölszínre törni, s csak miután a részvétlenség kudarcba fullasztotta e kísérleteket, miután a jobbágy-kérdés úgy-ahogy megoldódott, s miután a Deák-féle álláspont kizárólagos érvényre emelkedett, vált magatartásává a Rónay által rajzolt vagy ahhoz hasonló „klasszikus" magatartás, — bizonyosan a maga életművének éppen úgy, mint egész irodalmunknak nem kis kárára.

S Keményé és Aranyé mellett idézhetnénk az összeolvasztó, összemosó eljárásmódra, egyéb hasonlók közül, Madách és Vajda példáját is. Nem tagadhatjuk ugyan, hogy e két nagy magányos élményvilága találkozhatott, s találkozott is bizonyos pontokon, de eredetét, irányzódását s így jelentését tekintve is egészen más ez a két élményvilág. Eredet, irányzódás és jelentés meghatározása nélkül az élmény fölidézése csak pszichográfia inkább, mint pszichológia s ezt a pszichográfiát másutt is föllelhetjük Rónaynál.

A kikerekítésre pedig említhetnénk még megint csak egyéb hasonlók között, Rónay rajzát Zilahy Károlyék nemzedékéről. A kikerekítés folytán Zilahyék a valóságosnál élesebb vonásokkal elkülönülő, a valóságosnál jelentékenyebb tehetségeket, sőt műveket fölmutató nemzedékként állnak az olvasó

előtt. Itt ütközik ki Rónay erkölcsi ítélkezésének egyik következménye legélesebben; nem egyszer inkább a szándék, a magatartás, semmint a létrehozott művek alapján ítél.

A könyv által fölvett fejlődés folyamatosságának, fokozatosságának megteremtése érdekében jut el a legvitathatóbb eredményekhez. Rónay fejlődésélménye oly erős, hogy még az új-romantika holt ágának vak vízeiben is ennek a fejlődésnek áramát véli látni, annál is inkább, mert Zilahy Károlyék letűnése után csakugyan jól illenék ez a mozzanat, ha valóban volna ez összemesterkélt színi művek mögött valami is abból az élményből, amelynek útját Rónay nyomozza. Hoffman világon kívüli világának szülő és mozgató okait fölösleges volna keresni itt; a német romantika őrlődő, félelemmel és elvágyakozással telt lelkiségének nyoma sincs itt, az élmény és igény szintjét illetően (talán Rákosi lehet itt-ott kivétel ez utóbbiban) a mindig biztos szemű Asbóth joggal utalta őket a burleszkhöz. Gyulait értetlenségben elmarasztalni róluk mondott kritikája miatt teljességgel igazságtalan dolog. Egyáltalán mintha, talán a polarizálás kedvéért, szűken mérne néhol Gyulainak, s főképp túl korán mérne szűken neki. Gyulai hibái ugyan kezdettől megvoltak, de a 60-as években s a 70-esek elején is még nagy erények ellensúlyozták azokat. Nem szabad felednünk, hogy Gyulai ekkor még egy Romhányi írásához fog, s a csoport még egy olyan diadalt ülhet, mint a Hübele Balázs születése. A fúzió vágja el végképp az útat, ezután kell beváltania a nagy nemzedék életbenmaradottjainak a passzív rezisztencia s a kiegyezés alapvető tévedéseinek számláit. Egy Gyulainak, egy Csengerynek egy Tisza Kálmán mellett kell ezután asszisztálnia.

A másik ingatag foka a fejlődés e kiteljesített lépcsőzetének, illetőleg az érvelés építményének Justh Zsigmond tanúságtétele. Justhot az az irányzat, az a csoport, — mindenekelőtt maga Halász Gábor —, amely kiásta a méltatlan feledésből, kétségtelenül messze értéke fölé emelte. Rónay osztozik ebben velük, s megteszi Justhot a magyar századvéget reprezentáló típussá. Élményvilága felemás, életformája tulajdonképpen alig köti egyik magyar réteghez is, lelki alkatának egyik legjellemzőbb, ha nem legjellemzőbb vonása az utánérzés, az utánélés mohó vágya és képessége; a különössel és divatossal való tetszelgő, majdnem sznob kacérkodás pedig éppen nem volt idegen egyéniségétől. Francia földön átélt, tanult, fölvett érzéseknek, eszméknek változott alakú megfelelőit kereste, akarta, s vélte megtalálni a hazai világban. Őt megtenni egy autochton magyar fejlődésvonal reprezentánsának legalábbis tévedés. Azzal bizonyít itt Rónay, amit bizonyítani kellene. Az ember szinte csodálkozik, Justh orákulummá lett itt, a hasonlíthatatlanul jelentékenyebb, a könyv alapszempontjából pedig nagyon is kiaknázható Petelei-ouvre pedig szinte említetlenül maradt.

S ha megvan a fokozatosság, a folyamatosság megteremtésének, a kiteljesítés szépírói esszé eszközének a maga szerepe a könyv vitatható pontjainak létrehozásában, megvan az összeolvasztó, összemosó eljárásnak is, főképp a kronológia meglehetősen engedékeny kezelésében. Nem értenénk a könyvet, ha előadásától az annáleszek időrendjének szigorát kérnénk számon. Egy-egy élmény, s vele egy-egy stílusmotívum, például a világszínházé, természetesen, kiteljesedése, teljítette s jellemzővé válása előtt jóval föl-föl bukkant már; ezek egybegyűjtése igen érzékeny fület és igen éles szemet dicsér, ám néha, a világszínház motívumánál is éppen, mintha a szinte önerőre, a saját létre kapott, a valóságtól némiképp elszabadult motívumok inkább csak külső jegyeik alapján társítanák egybe s rendeznék maguk alá a fölhozott anyagot. S emellett egyéb kisebb-nagyobb félszegségek is állottak elő e kronológiai könnyedség következtében. Lehet-e például az egészen más, a sokkal korábbi élményvilágú Várady Antalt a 80-as évek nemzedékével együtt említeni, számonkérhetjük-e Dosztojevszkij ismeretét és befogadását, amely ekkor még Nyugaton is meglehetősen gyér és tartózkodó, a 80-as évek magyar olvasóközönségén, és Bródy valóban a legjelentősebb írók közé számított volna már a 80-as esztendőkben? S a könyv időrendi folytonosságában nemcsak ilyen, alapjában kétségtelenül nem jelentős ugrások akadnak, maradtak úgynevezett fehér foltok, a többinél kevesebb alapossággal átvilágított korszakok is. Említhetnénk ilyenként a 70-es éveket, amelyek pedig a közönség oldaláról nézett élmény- és ízléstörténet szempontjából döntően fontosak. Elemzésük rávilágíthatott volna például arra a problémára, hogyan alakult ki a hivatalos irodalom hivatalos ellenzéki pedantja, hogyan lett az idillizáló, falusi Magyarországgal szemben a politikus, a szociális hajlamú városiasság, a demokratasag reprezentatív költőjévé majd két és fél évtizedre Ábrányi, akit még Komjáthy is, Palágyi Lajos is ilyenként dicsért, egyáltalán, hogyan uralkodott el az egész magyar közéleten a verbalizmus. Annál is inkább hangsúlyozzuk ezt a hiányt, mert Rónay, eléggé nem méltányolható módon, nemcsak beszél a közönségtörténeti, az ízléstörténeti kutatások sürgető szükségéről, ahogy ezt ma számtalanszor hallani lehet, hanem kísérletet is tesz e problémák megragadására. A 70-es évek elemzésében a könyvnek ez az erénye bontakozhatott volna ki.

A munka mögött szorosabban vett filo-

lógiai búvárkodás nem áll. A korszakra vonatkozó filológiát azonban Rónay — a berekesztő, s meglehetősen, majdnem már a modorosságig töredékes és szubjektív bibliográfia tanúskodásával némiképp ellentétben —, láthatóan igen kitűnően ismeri.

Adatban való tévedést nem is sokat vethetnénk szemére, s amit igen, az sem különösebben fontos. Említhetnénk közülök például azt, hogy Nagy Ignácot nem vetették fogságra, mint Rónay állítja, a magyarsággal valamelyest rokonszenvező Walmoden gróf ugyanis megdorgálásával is beérte; vagy azt, hogy a Libényi-féle merénylet évszáma kettővel elcsúszott a könyvben, vagy azt, hogy a kalandor, dilettáns, Batthyány Apraxin Júlia grófnő csak kiadó mecénása volt a Budai Lapoknak, a szerkesztés az ifjú Jósika Kálmán báró kezében volt, vagy más efféléket.

Készültsége ellenére modora, stílusa azonban mégsem a filológián át közelítő tudósé, hanem az olvasmány élményein meditáló eszmélkedőé. Olvasmányélmény tekintetében ma kevesen otthonosak annyira a század második felének irodalmában, mint ő. Ritka könyvben talál az olvasó annyi, oly sokféle műből válogatott, s oly annyira célbataláló idézetet, mint ebben a munkában. Némelyik fejezete szinte csak idézetekből ál, s a szerző, látszólag, csak mintegy eligazító rezonőrként van jelen az idézetek hol egymást erősítő, hol egymással vitázó dialógusa mögött. Rendkívül szuggesztív módszer ez, a kor maga vall magáról, a teljes tárgyilagosság illusióját kelti föl, s ugyanakkor megmarad a személyesség varázsa is, mert az olvasó érzi, valójában valamennyi idézeten át ugyanaz a fejlődési alapélmény nyilatkozik meg. Éppen ez utóbbi mozzanat biztosítja hogy az idézetek e sokasága nem szült stílusbeli egyenetlenséget, tarkaságot, hogy nem törte szét a könyv stílusának egységét.

Alighanem az élmény elsődleges volta, irói jellege s az anyaggal való hosszú és állandó foglalkozás, „együttélés" magyarázza a könyv egy másik alapvető stílussajátságát is, metaforikus voltát. Metafóra rendszerint vagy akkor keletkezik, midőn egy-egy igazság tiszta racionális formában még meg nem ragadható, még csak sejtés csupán, vagy akkor, ha a közlő számára az illető igazság már olyannyira evidens, hogy a tételszerűségből, az elvontság síkjáról a közvetlenül tapasztalható világ, szemlélet síkjára kívánkozik át, annak részeivel egyenértékűként lép fel. Itt, úgy tűnik, e második esetről van szó. Ezt látszik bizonyítani a könyv kijelentő, elbeszélő modorú előadásmódja, az evidenciaélmény e rendszerinti velejárója, kísérője is. A *tehát* és a *mert* legritkább kötőszavai közé, a kauzális kötés legritkább mondatszerkezetei csoportjába tartozik. Metaforáival, metaforikusan stilizált mondataival egy-egy lelkiállapotot, egy-egy magatartást vagy hangulatot kitűnően idéz fel, érzékeltet. Ám biznyos aggály is fölmerül e metaforikus írásmodorral szemben.

Azt mondja Rónay, Schopenhauer példája biztatta e metaforikus kifejezésmódra. Csakhogy ennyit s ilyen halmozottan nem igen alkalmazta a frankfurti bölcs a metaforákat. Valóságos inflációjuk s ezzel együtt devalvációjuk is kísért itt, s nem egyszer a pontos fogalmi meghatározások rovására. Milyen hasznos, sőt szükséges lett volna például az egyes alkati, az egyes lélektanitörténeti típusok definiálása, vagy legalább pontosabb körülírása. Egyáltalán, van a könyv fogalmazásában némi túlérleltség s ezzel együtt néhol bizonyos fülledt zsúfoltság is.

S amint a metaforák bőségével, ugyanúgy az idézetek áradásával szemben is aggály kél föl az olvasóban. Ezek az idézetek egy-egy világnézet szerves részei. Vegyük például Asbóth esetét. Rónay ezt a nagyszerű elmét, ezt a szenvedélyes igazságszeretőt, ezt a maga alanyiságában makulátlan, Don Quijótei bátorságú jellemet a tőle vett idézeteken át rangjához méltó helyre emelte. De Asbóth minden gondolata egy igen zárt, konzervatív konklúziójú és irányzódású gondolatrendszer része. Nos, azt nem látjuk, mi Rónay álláspontja e gondolatrendszer egészével, végkövetkeztetésével szemben. Az a benyomásunk, hogy az idézett írók teljes gondolatrendszerével való szembenézés sok idézettől fosztotta volna ugyan meg a könyvet, az egyes portrék azonban határozottabb körvonalat nyertek volna. Mert az egyes lélekállapotok rajza ugyan mindig pontos, a portrék azonban néha elmosódottak, néha kissé élettelenek. Nem utolsó sorban azért, mert az egyes lelkiállapotok bemutatása céljának megfelelően az egyes egyéniségek „részletekben", hogy úgy mondjuk, részekre szabdaltan kerülnek elénk, s Isis istennő létére sem tudta életre támasztani a földarabolt Ozirist.

Rónay ahhoz a polgári nemzedékhez tartozik, amely a 30-as években indult el, s amelynek kaballaszava volt az élmény. Mintha az illékonnyá, idegenné, ellenségessé lett világból csupán ez az egy maradt volna, ami még megragadható, életszerű, valóság. S „a kor" nagy közös élményei közül is alighanem éppen az objektív világnak ez az eltűnése, illékonnyá válása, a szubjektív szemléletnek ez a fölülkerekedése volt az, amely a nemzedék legtöbb tagjának legszemélyesebb életélményévé lett. Ideáljuk Krudy, gondolkodásuk, szemléletük legjellemzőbb foglalata a Ködlovagok, legjelentősebb, vagy éppen reprezentatív költőjük Weöres (s mellette persze Dsida is).

Azóta jó néhányan kiléptek e szemlélet varázskörából; megindult ezen az úton Rónay is. Könyve, még *A regény és az élet* című kötetéhez képest is nagy megtett útról tanúskodik e tekintetben. Hogy azonban továbbra is megtartotta érzékenységét nemzedékük egykori alapélménye, életélménye iránt, arra is bizonyság lehet mostani könyve. Ez az élmény a teljes földolgozott anyagra rávetült, s az elemzendő tárgy az önkifejezés eszköze is lett. Tanulmánya mélységének, szépségének s egyoldalúságának alanyi magyrázatát alighanem egyaránt valahol itt lelhetjük meg. Azét is, hogy a Horváth János által már jelzett, de általa eltévelyedésnek fölfogott fejlődési folyamatot nemcsak eddig nem tapasztalt mélységben és érzékenységgel tudta feltárni, hanem, hogy e folyamat történeti szükségszerűségét is meg tudta érteni és értetni, s hogy sugallni tudta: Adyval egy más tartalmú, de a XIX. századközépi klasszicizmussal egyenértékű újabb „klaszszikus" irodalom jött létre. De itt annak okát is, hogy ezt az általa elemzett részfolyamatot az egész helyébe állította, ahogy mondani szokás, abszolutizálta, kiszorítva ezzel más, egyenrangú vagy még fontosabb vele ölelkező folyamatokat. Közvetlen tárgyi okát pedig ennek a jelenségnek alighanem a szellemtörténeti szemlélethez és módszerekhez való meglehetős kötöttségben kell keresnünk.

Németh G. Béla

NYUGAT REPERTÓRIUM

Összeállította: Galambos Ferenc. Függelék: Szerda (1906) [összeállította: Pók Lajos], Magyar Géniusz (1902—3), Figyelő (1905), Magyar Csillag (1941—44) [összeállította: Galambos Ferenc]. Bp. 1959. Akadémiai K. 571 l. (Irodalomtörténeti Bibliográfiák, 1.)

Nem véletlen, hogy az *Irodalomtörténeti Bibliográfiák* sorozata, amely tervek szerint a magyar könyvészet több évtizedes mulasztásait lesz hivatva pótolni, éppen a *Nyugat repertóriumm*al indul. A 20. századi magyar irodalom egyik legjelentősebb mozgalmát fogta össze a *Nyugat*, legnagyobb íróink ennek a folyóiratnak a hasábjain adták közre több mint három évtizeden át legsúlyosabb műveiket.

A bibliográfia szerkesztői nagyon helyesen függelékként hozzácsatolták a repertóriumhoz néhány a *Nyugat*tal szoros rokonságban levő folyóirat könyvészeti adattárát is. Helyet kaptak a kötetben — Pók Lajos feldolgozásában — a *Nyugat*ot megelőző és törekvéseikben már az 1908-ban induló, nagyjövőjű folyóirat útját egyengető orgánumok, a *Magyar Géniusz*, a *Figyelő* és a *Szerda*, valamint a *Nyugat* méltó folytatása az 1941 és 1944 között megjelent *Magyar Csillag* bibliográfiái is — ez utóbbi Galambos Ferenc munkájának eredményeként. Csaknem teljes fél évszázad magyar irodalmának legerőteljesebb sodrú áramlása válik így követhetővé a repertórium adatai nyomán, az 1902-ben új irányba forduló *Magyar Géniusz*tól az 1944-ben, a német megszállás következtében kényszerből elhallgató *Magyar Csillag*ig.

Ha egy író életművéből, egy irodalomtörténeti periódus terméséből, vagy egy folyóirat anyagából bibliográfia készül el, az mindig fellendítően hat az irodalomtörténeti kutatómunkára. Az 1952-ben megjelent Móricz-bibliográfia nyomán megszaporodtak a Móricz Zsigmond műveit elemző cikkek és tanulmányok, mert a bibliográfia adataiból világosan kirajzolódtak a szakértő számára a Móricz-kutatás elvégzendő feladatai. A bibliográfiai feldolgozások megkönnyítik egy-egy szakterület korábbi tudományos eredményeinek állandó nyilvántartását és közvetve elősegítik az esetleg már évtizedek óta megfogalmazott és ma is helytálló elemzések, megállapítások felhasználását. Megóvják a kutatót attól, hogy Kolumbusz után újra felfedezze Amerikát.

A most megjelent *Nyugat repertórium* is egyrészt megkönnyíti a kutatók munkáját, de ugyanakkor reálisabbá, anyagszerűbbé és egyben ellenőrizhetőbbé is teszi azokat az értékelési és kritikai kísérleteket, amelyek a *Nyugat* szerepének, irodalomtörténeti helyének tisztázása végett készülnek majd.

Aki a múltban például a *Nyugat* íróinak hagyományszemléletét akarta feldolgozni, annak még a munka érdemleges részének megkezdése előtt több mint 60 vaskos folyóiratkötetet kellett átnéznie, most percek alatt tájékozódhat a repertórium alapján. Aki arra kíváncsi, hogy a folyóirat hasábjain a különböző cikkekből és tanulmányokból milyen kép alakult ki Shakespeare-ről, vagy Kölcseyről, vagy kiket népszerűsített a *Nyugat* a svéd vagy a cseh írók közül, szintén azonnal választ kaphat a most megjelent kötet adatai alapján. Négy és fél évtized irodalmi élete kerül hozzánk közelebb és válik áttekinthetőbbé a repertórium segítségével.

A repertórium nemcsak ösztönzést ad a *Nyugat* irodalomtörténeti helyét, szerepét, hatását értékelő tanulmányok és elemzések

elkészítéséhez, de ennek a felmérésnek bizonyos kiindulópontjait is már eleve magában foglalja. Az első impresszió, amelyet a repertórium átlapozása közben kapunk, egyben a *Nyugat* legnagyobb dicsérete is, hogy nem fogja el az embert az irodalmi pantheon hangulata. Minden kutató és a folyóirattárakat böngésző olvasó ismeri azt az érzést, amely az évtizedekkel ezelőtt megjelent folyóiratok köteteinek forgatása közben szinte mindig utoléri a lapozgatót: halott szerzők, sosem hallott nevek, avult illusztrációk, semmitmondó címek. Persze a *Nyugat* számos írását is kikezdte már az idő, a hasábjain egykor sokat szereplő munkatársak neve közül egyeseket már elfeledett az irodalmi köztudat, de mégsem vált a *Nyugat* két évtizeddel megszűnte után sem irodalmi temetővé. Örökké élő Ady-versek címeit villantja felénk a repertórium és a *Nyugat* hasábjain első ízben megjelent regények között olyan címekre bukkanunk, mint a *Légy jó mindhalálig*, az *Édes Anna*, *Az Isten háta mögött*, *A margarétás dal*, *a Forr a bor*, *A gólyakalifa*, a *Sárarany*, a *Hangyaboly*, *A fáklya*, a *Pacsirta*, — hogy csak a legnagyobbakat említsük. És a *Nyugat*ban megjelent novellák közül hány remekmű ott található az utolsó 15 évben megjelent iskoláskönyvek és válogatott elbeszéléskötetek lapjain is! De ha az első impressziók után vizsgálódásunkat már némileg egzaktabb módszerekkel folytatjuk, akkor a *Nyugat* páratlan gazdagsága mellett bizonyos negatívumok is megfigyelhetők. Érdekes eredményre vezet, ha összeállítjuk azoknak a költőknek a jegyzékét, akiknek a legtöbb verse jelent meg a *Nyugat*ban. Ady vezet, több mint ötszáz verssel, a második Gellért Oszkár, majd Illyés, Babits, Erdélyi József következik. A több mint félezer Ady-vers már mint puszta statisztikai adat is sokat mond Ady és a *Nyugat* kapcsolatáról, különösen ha azt is számításba vesszük, hogy a *Nyugat* még csak a tizenkettedik évfolyamánál tartott Ady halálakor. Ugyanakkor köztudomású, hogy József Attilának mindössze tizenegynéhány verse jelent meg a *Nyugat*ban. Juhász Gyula is aránylag ritkán, harmincnyolc verssel szerepel. Feltűnő, hogy Dsida Jenőnek egyetlen verse sem jelent meg a *Nyugat*ban. Persze az irodalomtörténeti vizsgálódások során nem szabad a statisztikai arányok jelentőségét túlértékelnünk. Az például, hogy egy költő hányszor jelenik meg, jelentős mértékben függ attól is hogy milyen termékeny alkotó egyéniség. De nem hiábavaló az ilyenféle statisztikai kísérlet sem, mert egy folyóirat jellegét erősen meghatározza, hogy kik szerepelnek hasábjain a leggyakrabban. Ha a repertórium alapján az elbeszélések, novellák íróinak jegyzékét is összeállítjuk, az szintén a *Nyugat* erejét, gazdagságát bizonyítja és azt igazolja, hogy a korszak legnagyobb prózaírói itt bontakozhattak ki legteljesebben. Szinte szimbolikus jelentőségű, hogy a költők sorát Ady, a novellistákét pedig Móricz vezeti, aki több mint félszáz elbeszélését adta közre a *Nyugat*ban. A második Laczkó Géza, a harmadik Tersánszky J. Jenő, a negyedik Nagy Lajos, az ötödik Gelléri Andor Endre a novellisták közül.

Máig megoldatlan kérdés a *Nyugat* és a régebbi magyar irodalmi múlt kapcsolata. Pedig az egyik legérdekesebb tisztázásra váró probléma, hogy a haládásért küzdő, a közvetlen elődökkel sokszor szembeforduló mozgalom hol vélte megtalálni őseit és gyökereit a hazai irodalom múltjában. Ez a kérdés természetesen csak alapos elemzések módján közelíthető meg, de már a repertórium is jelzi a *Nyugat* múlt felé forduló tendenciáinak irányait. Arannyal, Madáchcsal, Petőfivel foglalkoznak leggyakrabban a folyóirat hasábjain. Gyulai, Vörösmarty, Katona és Vajda János is azokhoz az írókhoz tartozik, akiknek neve szintén gyakran előfordul a *Nyugat*ban. A 18. századinál régibb magyar irodalom alakjai közül csak Balassihoz, Pázmányhoz és — Móricz nyomán — Bornemiszához mennek vissza, a népköltészet köréből elenyészően csekély a *Nyugat*beli anyag.

Nagyon érdekes eredményekre vezet a *Nyugat* világirodalmi orientációinak vizsgálata. Eddig is nyilvánvaló volt, de a repertórium adatszerűen is bizonyítja, hogy a *Nyugat* elsősorban a francia irodalom közvetítésére vállalkozott. Számos összefoglaló tanulmány jelent meg a francia irodalom köréből és a repertórium 221 francia nyelvű írót tart számon, akinek műveivel a *Nyugat*ban foglalkoztak. Ezek közt egyébként sok nem jelentős színpadi szerző is akad, akikről csak darabjaik pesti előadása alkalmából írtak. A francia nyelvű írók közül Anatole France, Maeterlinck, Henry Bernstein, Jules Romains, Baudelaire és André Gide műveivel foglalkoztak leggyakrabban. Második helyen a német nyelvű irodalom következik: 133 német nyelvű szerzőről írtak a *Nyugat*ban. Feltűnő az erős Goethe-kultusz, a kortársak közül még a leggyakrabban elemezett és ismertetett Thomas Mann, Hauptmann és Stefan Zweig sem versenyzhet a *Nyugat*ban klasszikus elődjével. Az angol irodalom fejezetében egy híján száz szerzőt jegyzett fel a repertórium. Itt is klasszikus író vezet: Shakespeare, a második Shaw, aztán H. G. Wells következik, majd Aldous Huxley. Az amerikai irodalomból 60 szerzőt jelez a bibliográfia, O'Neill, Lewis Sinclair, E. A. Poe, és Hemingway a legtöbbet szereplő név. Az orosz (és szovjet) irodalomból összesen 40 írót mutattak be olvasóiknak a

Nyugat kritikusai. Dosztojevszkijjel foglalkoztak a leggyakrabban, majd Lev Tolsztoj, Gorkij és Csehov következik a cikkek száma szerint. Az eddigieken kívül még az olasz irodalmat ismertették behatóbban, mégpedig elsősorban Dantét, a kortársak közül pedig D'Annunziót, Papinit és Pirandellót. Az északiak közül a norvég Ibsen, Knut Hamsun, Sigrid Undset, a svéd Strindberg és a dán Pontopiddan váltott ki nagyobb érdeklődést a *Nyugat* munkatársai körében. Meglepően csekély a finn irodalom *Nyugat*beli visszhangja: négy recenzió foglalkozik mindössze a finn irodalommal, a Nobeldíjas Sillampää is csak egyetlen könyvismertetést kapott. Nagyon gyér érdeklődés mutatkozott a *Nyugat*ban a közvetlen közelünkben élő népek irodalmával szemben. A szomszéd irodalmakból mindössze a cseh Čapek és Hašek, valamint a délszláv Cankar művei keltettek nagyobb visszhangot a folyóiratban. Figyelemre méltóbb viszont a lengyel irodalom közvetítése: többek közt Sienkiewicz, Reymont és Prus műveit mutatták be a *Nyugat* lapjain.

További elemzést kíván még az a probléma is, hogy a *Nyugat*ra érvényes-e és milyen mértékben az a tapasztalat, hogy a magyar irodalomban némi fáziskülönbséggel, egy-két nemzedéknyi késéssel jelentkeznek a külföldön már népszerűbb áramlatok hullámai. A kérdés vizsgálata ebben az esetben sem szorítkozhat pusztán nevek és évszámok összevetésére, az átvételek, hatások mikéntjének alapos elemzése adhat csak választ erre a próblémára is, de nem érdektelen kísérletképpen megnézni néhány íróval kapcsolatban, hogy mikor tűnt fel a neve először önálló tanulmány vagy ismertetés élén a *Nyugat*ban. Aránylag korán foglalkoznak a franciák közül Cocteauval (1925), Aragonnal (1935), Proustról 1923-ban, Gideről 1926-ban, Mauriacról 1927-ben, Claudelről 1930-ban, Apollinaireről csak 1940-ben jelenik meg először cikk. A németek közül Bertolt Brechtet már 1927-ben felfedezi a *Nyugat*, az angolokat aránylag később: Joycet 1930-ban, Powyst, Eliotot 1931-ben, Mansfieldet nyolc évvel halála után, 1931-ben. Az amerikaiak közül O'Neillről 1924-ben, Wilderről 1929-ben, Dreiserről, Hemingwayről 1930-ban, Faulknerről 1931-ben, Steinbeckről 1939-ben jelenik meg az első ismertetés a folyóiratban.

Fontos és érdekes irodalomtörténeti kérdés, hogy a fiatal szovjet irodalom alkotásainak visszhangja milyen mértékben érvényesült *Nyugat*ban. Gorkij sajátos helyzetével, már a század elején megszerzett nagy irodalmi tekintélyével és időleges külföldi emigrációjával magyarázható, hogy műveivel benne élt a húszas-harmincas években is a magyar irodalmi köztudatban. A *Nyugat*ban nyolc cikk foglalkozik Gorkijjal, többek közt Nagy Lajos, Schöpflin, Kassák írásai. Az *Artamonov*ok magyar fordítása először a *Nyugat*ban jelent meg 1926-ban. Arról tanúskodik a repertórium, hogy Gorkijon kívül a szovjet írók közül elsősorban Erenburg műveire figyeltek föl a *Nyugat* munkatársai. Többek közt Bálint György, Nagy Lajos és Kassák ismertette Erenburg munkásságát. Katajevvel három cikk foglalkozik. Egy Solohovról szóló ismertetés is megjelent a *Nyugat*ban, Kassáktól. Szejfullinát Illyés, Ilf és Petrov *Tizenkét szék*ét Lesznai Anna mutatta be a *Nyugat* olvasóinak. Egy-egy könyvismertetés Blok, Gladkov, Pilnják, Szergejev-Censzkij és Taraszov-Rodianov műveire is felhívja a *Nyugat*-olvasók figyelmét.

Eddig is köztudomású volt, hogy a *Nyugat* művészi forradalma nem szorítkozott csupán az irodalom területére, de a repertórium adattára alapján pontosan nyomon követhető az a több évtizedes harc, amelyet a *Nyugat* munkatársai: írók, képzőművészek, művészettörténészek, zenekritikusok egymással szövetségben annak érdekében folytattak, hogy az irodalmi törekvéseikkel rokon képzőművészeti és zenei irányzatok szintén diadalra jussanak. A sokszáz képzőművészeti tanulmány, vitacikk és tárlati beszámoló mellett a *Nyugat* gazdag — bár technikai kivitelben nem mindig tökéletes — képzőművészeti mellékleteivel is támogatta a szövetséges irányzatok érvényesülését. Többek közt Aba Novák Vilmos, Berény Róbert, Csorba Géza, Czóbel Béla, Fényes Adolf, Ferenczy Béni, Iványi-Grünwald Béla, Kernstock Károly, Kmetty János, Medgyessy Ferenc, Rippl-Rónai József, Rudnay Gyula, Szőnyi István, Vaszary János képzőművészeti alkotásai jelentek meg a *Nyugat* hasábjain.

A modern zenei törekvések, Bartók és Kodály irányzatának érvényesülését már kezdet kezdetétől támogatta *Nyugat*. Csáth Géza 1908-ban a folyóirat indulása évében tanulmányt ír Bartókról, 1910-ben Kodályról. Majd Jász Dezső, Molnár Antal, Tóth Aladár, Szabolcsi Bence, Keszi Imre lesznek Bartók és Kodály művészetének magyarázói és harcos propagátorai a *Nyugat*ban. De a két mester írásművekkel is szerepel a folyóirat hasábjain. Bartóknak Liszt Ferencről, Kodályról és a törökországi népdalgyűjtéséről jelent meg tanulmánya a *Nyugat*ban. Balázs Béla drámai játéka *A fából faragott királyfi*, amely Bartók zenéjével később az egész világot meghódította, a *Nyugat* lapjain jelent meg eredetileg. Kodály Debussy-tanulmánya és több hangversenykritikája szintén itt látott napvilágot.

A *Nyugat repertórium* minden bizonnyal olyan értelemben is ösztönzőleg fog

hatni az irodalomtörténeti kutatómunkára, hogy elfeledett írók műveire is felhívja a figyelmet. A *Nyugat* egyes periódusaiban igen sűrűn szereplő írók között több ma már ismeretlen vagy alig ismert név van. Az irodalomtörténeti kutatásnak szinte becsületbeli kötelessége felkutatni, hogy e nevek mögött avult művek, vagy igazságtalanul elfeledett alkotások lappanganak-e?

*

A repertórium összeállítói a *Nyugat* harmincnégy évfolyamának hatalmas címanyagát úgy próbálták elrendezni, hogy minél több alfejezetre osztva a címeket, megkönnyítsék az olvasó tájékozódását. Első helyen az irodalmi anyag címeit közlik. Ezenbelül elsősorban a szépirodalmi jellegű közleményeket dolgozzák fel a különböző nyelvek szerint, a nyelveken belül műfajokra osztva, végül a szerzők betűrendje szerint sorakoztatva a címeket. Majd az úgynevezett „rávonatkozó" irodalom anyaga következik, a *„irodalomtörténet"* főcímmel, vagyis a tanulmányok, kritikák, könyvismertetések hatalmas tömege. A legterjedelmesebb címanyagot, a magyart, még további aljegyzetekre bontották. Az irodalom után következnek az egyéb témakörök, a különböző alfejezetek szerint szétosztva (általános jellegű írások, majd a vallás, filozófia, társadalomtudomány, nyelvészet, természettudomány, művészet, földrajz, történelem, életrajz körébe vágó írások).

Ez a felosztási keret *elvben* helyeselhető is lenne, pusztán az helytelen, hogy minden irodalmi ismertetés, tanulmány, könyvkritika az *„irodalomtörténet"* főcím alá kerül, holott az ide osztott címek túlnyomó többségükben nem voltak megjelenésük idején irodalomtörténeti jellegű közlemények, hanem élő kortársakkal, sokszor éppen kezdő írók műveivel foglalkozó aktuális kritikák. Másrészt a külföldi irodalmak felosztásánál a *„francia irodalom története"* alcím helyett helyesebb lett volna a „francia *nyelvű* irodalmak története" alcím, tekintve, hogy ebbe a fejezetbe kerül a belga Maeterlinck és Verhaeren továbbá a svájci származású Ramuz is.

Súlyosabb baj azonban, hogy a *Nyugat repertórium* szerkesztői alapjában helyeselhető anyagfelosztási kereteiket nem tudták jól alkalmazni. A *Nyugat* cikkeinek kellő tartalmi vizsgálata hiányában a címek nagy tömege nem a megfelelő keretbe került. A témakörök fokozott mértékű determinálásával, a fejezetcímek szaporításával nem könnyítették meg a szerkesztők a repertórium használatát. Ellenkezőleg, ahol az anyagot fokozott mértékben determinálták — a magyar irodalomra vonatkozó közlemények esetében — ott a vitatható vagy éppen vitathatatlanul helytelen besorolások következtében éppen megnehezítették a tájékozódást. Könnyebben boldogul az olvasó a külföldi irodalmaknál, ahol kevesebb a felosztás, a rovatcím, ahol a szerkesztők részéről kevesebb lehetőség volt a műfaji félreértésekre. Oldalakon át sorolhatnánk a repertórium vitatható vagy helytelen műfaji kategorizálásait, de csak néhány kirívó esetet teszünk szóvá. Az *„Irodalompolitika. Irodalmi élet általában"* alcím alá került Komlós Aladár könyvismertetése Horváth János: *A magyar irodalmi népiesség története Faluditól Petőfiig* c. könyvéről (132), a Horváth Jánosra vonatkozó irodalomnál viszont nem szerepel a cikk. Ugyanebbe a rovatba került Török Sophie *Költészet és valóság* c. tanulmánya (132), amely arról szól, hogy a valóság, a közvetlen környezet elemei miként kerültek be Babits költészetébe. Móricz *Az élő vértanú* c. Görgeyről, a hadvezér történelmi szerepéről szóló tanulmányát (85), valamint egy *Úri muri* c. írását (86), amely részint irodalmi elmélkedés, másrészt szociográfiai tanulmány, a *„Novellák, rajzok"* közé sorozza be a repertórium. Móricz *A sasfiók* c. írása sem novella (85), hanem tanulmány. Szintén a novellák közt fedezi fel az olvasó Ambrus Zoltán öt folytatásban megjelent ifjúsági regényét, a *Mozi Bandi kalandjait* (74). A repertórium a kisregényeket különös módon nem a velük rokon műfajba a regényekhez sorolja, hanem a novellákhoz. Ady prózája aztán néha valóban nehéz próbára teszi azt, aki műfaji kategóriák szerint próbálja meghatározni egy-egy sajátos Ady-írás hovatartozását. Az még csak vitatható, hogy Ady híres *Magyar Pimodán*ja valóban az *„Irodalompolitika. Irodalmi élet általában"* alcím alá való-e, de az érthetetlen, hogy Ady *Levelek Madame Preteritéhez* c. írása, amelyet 1913-ban kezdett el és 1914-ben, majd 1915-ben folytatott, amely a szimbolikus önvallomás, a belső napló és a tanulmány sajátos ötvözete (a *Magyar Pimodán* is valami ilyesmi!), miért került a novellák közé? Számos félreértésből arra lehet következtetni, hogy a repertórium összeállítói gyakran pusztán a cikkek címeiből indultak ki az anyag tematikai rendezése során. Ez mindig kockázatos kényelmesség, különösen olyan korszak irodalma esetében, ahol az esszé az egyik uralkodó műfaj és a tanulmányok címei többnyire nem definitív jellegűek. A cím vezette félre az összeállítókat, amikor Móricz *Dante vízei fölött* c. írását a Dante-irodalomban tartják számon (310) és nem jelzik Babitsnál, holott a kis cikk nem Dantéról, hanem a műfordító Babitsról szól. Az Ipolyi Arnold *Magyar Mithológiá*járól szóló könyvismertetés is inkább a néprajz vagy művelődéstörténet

körébe illett volna, mint a „*Vallás*" címszó alá. Halász Gábor *Vázlat a szecesszióról* c. tanulmánya is elsősorban az irodalomban mutatkozó szecessziós jelenségeket elemzi, de a repertórium, nyilván címe miatt a „*Képző- és iparművészet*"rovatába sorolja (364). Németh László *Ízlésproblémák a kritikában* c. tanulmányát is hiába keressük a Halász Gáborra vonatkozó tanulmányok közt, mert a címben nem szerepel Halász Gábor neve, jóllehet az egész írás vele foglalkozik. Az sem indokolt, hogy Ambrus Zoltán jelentése a drámabíráló bizottság munkájáról miért került „*A kritika elmélete*" c. alcím alá (117); vagy még különösebb, hogy az apró híreket, irodalmi anekdotákat, forgácsokat tartalmazó rovat, az *Árkádia* adatait miért sorolták az „*Irodalomelmélet. Általános és összehasonlító irodalomtörténet*" c. fejezet címei közé?

*

A tartalmi félreértésekből származó szerkesztési hibák után felsoroljuk a repertórium egyéb hibáit és pontatlanságait, hibatípusok szerint rendezve észrevételeinket, a címek és nevek esetében zárójelbe tett dőltbetűs szedéssel jelezve helyreigazításainkat. Persze egy recenzió keretében nem vállalkozhatunk arra, hogy a repertórium valamennyi hibáját helyreigazítsuk.

1. *Szerzők nevének hibás írásmódja.* Villa Carther *(Willa Cather)* 256; Kállay *(Kállai)* Ernő 360, 368; Sárközy *(Sárközi)* György 243; Szalatnay *(Szalatnai)* Rezső, névmutató; Telek *(Teleki)* Sándorné, 461.

2. *A művek címeiben előforduló hibák* Babits Mihály: Kötészet *(Költészet)* és valóság, 75; Móricz Zsigmond: Bérlet *(Bérelt)* szakasz, 86; Nagy Lajos: Egy kisfiút eltemetnek *(etetnek)* 87; Goethe: Über alle *(allen)* Gipfeln, 110 (kétszer előforduló hiba); Ábrányi Emil: Por *(Pour)* les couronnes, 127; Babits Mihály: Il foglio *(figlio)* di Virgilio Timár, 141; Karinthy Frigyes: Utazás Feremidóba *(Faremidóba)* 185; Kálnoky László: Nagy téli táj (Nagy téli *éj*) 471; Végh György: Auguste Corbeille csodálatos *(csudálatos)* kalandjai, 494; Végh György: Holdas éjszakák *(Havas* éjszakák), 494.

3. *Elmaradt a jelzett cikk lelőhelye.* A Dormándi Lászlóról szóló irodalomban (158) a B. M.: 1914—1930. cikk lelőhelye: *Nyugat*, 1932, I. 727.

4. *Elmaradt a szerző neve.* Maday Gyula: *A költői nyelv és Csokonai* c. könyvéről írt ismertetés szerzőjét nem jelzi a reportórium (203), holott Ady Endre írta a cikket.

5. *Besorolási hibák.* Roger Martin du Gardt helytelenül sorolták az *M*-betű helyett a *G*-betűhöz. Másrészt Walter de La Mare angol író neve helytelenül került a franciák közé.

6. *A szerzők nevének és a cikkek címének hibás összekapcsolásai.* Egyes művek címei nem saját szerzőjükhöz kerültek, illetve a szerzők neveit néhol felcseréli, vagy hibásan jelzi a repertórium. A *Csavargó remény* és a *Tél* c. versek (69) költője nem Vészi József, hanem Vészi Endre. *A változás élménye* c. cikk szerzője nem Szomory Dezső, hanem Szvatkó Pál. A *Szakszafon* c. könyv szerzője nem Kellér Dezső (118), hanem Kellér Andor és nem Németh László ismertette a *Nyugat*ban (188), hanem Nagy Lajos. A repertórium a *Ludas Matyi* költőjéhez kapcsolja egy 20. századi Fazekas Mihály művéről szóló kritikát is, (162). Harsányi Kálmán leghíresebb könyvét, a *Kristálynézők* c. regényt Harsányi Lajos könyvei közt tartja számon a repertórium (173). Az *Új Romeo és Júlia Kolozsváron* c. cikket nem Szabó Dezső írta, (267), hanem Szentimrei Jenő. Rozványi Vilmos nem Barta Lászlóról, hanem Barta Sándorról írt kritikát (147). Vidor Miklós *Fölszáll a köd* c. verseskötetét nem Gönczy Sándor (494) ismertette a *Magyar Csillag*ban, hanem Gönczy Gábor. A *Vox clamantis in deserto* c. tanulmánynak nem Máté István, hanem Máté Iván a szerzője (503).

Sok hiba található a repertórium névmutatójában is. Elsősorban az azonos nevű szerzők szétválasztását mulasztja el gyakran a névmutató. Összevon különböző Balogh József nevű szerzőket, nem különbözteti meg egymástól a novellista és a színész Hegedüs Gyulát, a festő és a költő Nagy Imrét, a novellista és a kritikus Nagy Pétert, a festő és a verselő Révész Imrét, a népszínműíró és az esztétikus Szigeti Józsefet. Az egyik Fülep Lajos-cikket (169) a névmutató Fülöp István nevénél jelez; a Kiss Menyhértet említő cikk utalója pedig Kiss Józsefnél található a névmutatóban (279). Nemcsak a névmutató, de a repertórium bibliográfiai része is összekeveri Lengyel Józsefet, a *Ma* egykori munkatársát, az 1919 után emigrációban élő írót, egy másik hasonló szerzővel, aki színdarabot és novellát írt. (199.)

Nem éppen hibája, de hibás következtetésekre vezető hiánya a névmutatónak, hogy számos esetben nem kapcsolja össze utalóval a szerző nevét és írói álnevét. Nem jelzi, hogy Rupprecht Tibor azonos Marconnay Tiborral, hogy Kosztolányi Dezsőné azonos Görög Ilonával, hogy Divald Kornél azonos Tarczai Györggyel, nem azonosítja Kozma Ferencet Bárd Miklóssal. Nem arról van szó, mintha az írói álnév-lexikon igényét támasztanánk a repertórium névmutatójával szemben, de ha egy író a repertórium anyagán belül mindkét névvel szerepel, nem mellőzhető a nevek összefüggésének jelzése, mert így utaló nélkül, úgy tűnhet, mintha a fenti esetekben két személyről, két szerzőről lenne szó. Hasonlóképpen utaló nélkül

hagyta a névmutató azokat az eseteket is, ahol egy-egy író neve különböző változatokban szerepl (Hollós Korvin Lajos — Hollós Lajos; Szerb Antal — Szerb Antal Kristóf; Dániel Anna — Dániel Anikó; Bükky Mihályné, Harsányi Gréte — Harsányi Gréte). Ezekben az esetekben is olyan látszatot kelt a bibliográfia, mintha nem egy, hanem két — hasonló nevű — szerzőről lenne szó.

Ezzel szemben ki kell emelnünk, hogy a függelékben, a három *Nyugat*-előző folyóirat bibliográfiájában, Pók Lajos munkájának eredményeként számos írói álnév helyes feloldását kapja az olvasó, pedig ezekben a régebbi folyóiratokban már nehezebb feladat volt a névváltozatok egyeztetése.

Vargha Kálmán

A SÁROSPATAKI COMENIUS-ÜLÉSSZAK

A Pedagógiai Szemle Comenius-emlékszáma az Orbis Pictus megjelenésének 300. évfordulója alkalmából. 1658—1958. Összeállította: Balogh László. Pedagógiai Szemle, VII. [1958] évf. 10. sz. 903—1025, [3] l. 1 t.

Sárospatakon, Comenius magyarországi működésének színhelyén, reprezentatív ünnepi ülésszak keretében idézték fel a nagy cseh tudós emlékét. Az elhangzott előadásokban figyelemre méltó kísérletek történtek arra, hogy a korabeli pataki viszonyok kristálytisztán rendszerezett, magvas összefoglalásán (Ujszászy Kálmán: *Comenius és Sárospatak*), valamint a *pedagógus* alakjának megrajzolásán (Kardos Tibor: *A sárospataki évek jelentősége Comenius humanista pedagógiájában*; Geréb György: *Comenius Orbis pictusa*) kívül felvázolják Comenius jelentőségét és hatását a magyar művelődés-történet, közelebbről pedig a hazai irodalom szemszögéből is. Noha az előbbi témákhoz kapcsolódó előadások kivétel nélkül értékes megfigyeléseket, sőt új eredményeket is tartalmaztak, az ülésszak gazdag anyagából ezúttal mégsem ezekkel, hanem inkább az irodalomtörténetet közelebbről érintő referátumokkal kívánunk röviden foglalkozni.

Bán Imre, abból a meggondolásból kiindulva, hogy előadása *(Comenius és a magyar szellemi élet)* lehetőségek adta szűk keretek miatt mentetetlenül aránytalan lesz, lemondva a látszólagos „teljességről" helyes érzékkel inkább kevesebbet markolt, és csak néhány kérdés problematikájába mélyedt el. Így legalább, bizonyos pontokon, előbbre vitte a kutatást. Meggyőző oknyomozással derítette fel pl. a Comenius és Medgyesi Pál közti — látszólag nehezen magyarázható — disszonáns viszony igazi hátterét. Kimutatta, hogy Comenius *Independentia, aetarnarum confusiorum origo* (1650) c. művének Medgyesitől „idézett", és élesen elítélt mondata („praestitisse, ecclesiam quovis modo regi, quam per presbyterium"), melyhez a későbbi szakirodalom messzemenő, de téves következtetéseket fűzött, elő sem fordul a szövegben, így nyilván arról lehet csak szó, hogy Medgyesi látatlanból mondott ítéletet a könyvről. Sőt, Comenius okfejtéséből éppenséggel az derül ki, hogy nem zárja ki annak lehetőségét, hogy a regimen presbyteriale is lehet helyes.

Természetesen Bán Imre előadása nemcsak ezt a kérdést oldotta meg, de a forrásokra visszamenve helyreigazított olyan közkeletű tévedést is, mintha Comeniusnak lett volna egy *Ad fratres presbyterianos* c. munkája, holott valójában az *Independentia* egy fejezetcímének Medgyesitől származó pontatlan idézését egyszerűen félreértették. Az előadó a továbbiakban megemlékezett még Apáczai, Zrínyi és Bethlen Miklós életének és működésének Comenius személyiségéhez, vagy hatásához kapcsolódó, illetve kapcsolható mozzanatairól. Végeredményben Bán Imre egész fejtegetése kétségbevonhatatlanul igazolta: hogy Comeniusnak a magyar szellemi életre gyakorolt, maradandónak bizonyult hatását felmérni a szóban forgó értekezés alaposságával, de annál jóval részletesebben: sokáig nem halasztható feladat.

Több problémát magában foglaló áttekintés helyett Comeniusnak legjelentősebb, Sárospatakon írott, magyar vonatkozású könyvét, a *Gentis felicitas*t elemezte Makkai László. Kitűnő tanulmánya nem hagy kétséget afelől, hogy ez a mű, sajnos mindeddig kellően nem kiaknázott, nélkülözhetetlen forrás a XVII. század történeti és irodalmi viszonyainak megismeréséhez.

Makkai mélyreható vizsgálatai két fő szempont köré csoportosultak: 1. Milyen hely illeti meg a *Gentis felicitas*t Comenius életművében; 2. Miféle összefüggések mutathatók ki a benne foglalt eszmék, valamint a hazai történelmi helyzet, s az erre vonatkozó politikai irodalom között? Makkai az első kérdésfeltevésre válaszolva felhívja a figyelmet az újabban felfedezett *Consultatio catholica*ra, mely voltaképp a *Sermo secretus*ban kifejtett elvek egyetemleges reformtervezetté szélesítése. Ez annyit jelent, hogy a *Gentis felicitas* ilyenformán csak mint Comenius politikai koncepciójának járuléka, csak

mint egy kérdéscsoport viszonylagos teljességű kidolgozása fogható fel. (Az egész rendszerezés a *Consultatio*ban öltött testet.) Hogy részletkérdés jellege ellenére mégis miért oly nagy az értéke szemünkben, azt mi sem magyarázhatja meg jobban, mint a fejtegetés kelet-európai, sőt szűkebb értelemben magyarországi vonatkozásai.

De ez a kérdés már átvezet Makkai másik fő problémakörébe, nevezetesen oda, hogy a *Gentis felicitas* gondolatmenete, sőt nem egyszer szövegezése is, milyen hazai párhuzamok megvonására ad lehetőséget. Nagy súllyal esnek itt latba Apáczai Csere János különféle javaslatai, de a központi probléma mégis a Comenius és Zrínyi Miklós közötti kapcsolat mibenléte. A válaszadás milyenségének fontosságát könnyű belátni, s ez a magyarázata annak, miért foglalkozott vele Bán Imre is — előbb ismertetett tanulmányában — legalább oly részletességgel, mint Makkai ebben az előadásában.

Sajnos, perdöntő adat mindeddig nem került elő, de Klaniczay Tibor kutatásai óta *(Zrínyi Miklós.* Bp. 1954.) a korszakkal foglalkozó valamennyi szakember egyetért abban, hogy: 1. Comenius és Zrínyi között joggal gondolhatunk legalábbis közvetett kapcsolatra; 2. és hogy az összekötő személye ebben az esetben II. Rákóczi György diplomatája, Klobusiczky András volt.

Persze, ha Kolbusiczky valóban betöltötte is ezt a közvetítő szerepet, ez a tény önmagában még nem magyarázná meg a katholicizmus szigorú dogmáin nevelkedett dunántúli főúr és a puritánus morva püspök politikai koncepciójának, a helyenként megfogalmazásukban is felbukkanó párhuzamosságokat. Ennél jóval döntőbb az a magyarázat (a közvetítés lehetőségének fenntartásával), hogy egymás művei helyett az általuk bírált magyarországi helyzet lehetett inkább kettejük közös forrása, ebből, az egymáséra sokban hasonló helyzetértékelésből vontak le aztán gyakran egybevágó következtetéseket.

Ennek igazolásául, de inkább csak a szemléltetés kedvéért, hadd idézzük a talán leggyakrabban felhozott példát. A Klobusiczkynek tulajdonított *Siralmas panasz*ban ezt olvashatjuk: „Tehetségében és mivoltában most is nagyobb és több Magyarország, hogysem amennyit felőle vélnek a németek." Comenius *Gentis felicitas*ában ez áll: „Ha ti, húnjaim, tudtok élni tehetségtekkel, bölcsesség dolgában Európa egy népénél sem lesztek hátrább." Zrínyi a *Török Áfium*ban hasonlóképp nyilatkozik, lakonikus rövidséggel: „Egy nemzetnél sem vagyunk alábbvalók."

Teljesen egyetérthetünk hát az egybevetések konklúziójával: „A megegyezések csak azt bizonyítják, hogy mindketten ugyanazt látták és látták meg, s ugyanúgy viszonyultak a látottakhoz." (971. l.) Mint az elmondottakból látható, Makkai László tanulmánya, noha arra nem vállalkozhatott, hogy kimerítő részletességgel elemezze a *Gentis felicitas*t, komoly nyeresége a Comenius-irodalomnak.

Az irodalomtörténészek feladata immár, hogy Makkai tanulmányának eredményeit gyümölcsöztetve *irodalmi* szempontból elemezzék és méltassák a *Gentis felicitas*t. Hasonlóképp fontos lenne Bán Imre, Klaniczay Tibor és Makkai László példaképpen felhozott egybevetései után végre tüzetes összehasonlítás alá vetni Zrínyi politikai koncepcióját Comenius elgondolásaival, de most már az elvi összefüggések felderítésén túlmenően a szövegmegfelelésekre való tekintettel is. Az efféle vizsgálódások eredményei ugyanis számottevő mértékben hozzájárulhatnak a Comenius — II. Rákóczi György — Zrínyi Miklós kapcsolatsor további tisztázódásához, valamint Klobusiczky András közvetítő szerepének történelmileg igazolható jelentőségére.

Nemcsak a Comenius-kutatás, de az irodalomtörténet számára is hasznos munkát végzett Komor Ilona a *Schola ludus* ismertetésével. Előadásából a 7. iskoladráma *(Res in regimine familiae et urbis repraesentans)* méltatásának kidolgozottsága kelt figyelmet. Komor e helyütt szakít a korábbi 6 darabnál — kissé egyformán — alkalmazott, tartalmat elmondó módszerétől, és meggyőzően fejtegeti a Comenius-utópia keletkezésének társadalmi-történeti okait, pozitív és negatív vonásait, kellő kritikával állapítja meg valószínű forrásait és fő forrását (J. V. Andreae), majd végül nagy biztonsággal jelöli ki helyét a XVII. század nemzetközi utópia-irodalmában. Bizonyításai általában logikusak és elfogadhatók, néha azonban következtetései nem elég megalapozottak. Pl.: „[Comenius] Későbbi munkáiban gyakran találkozunk Campanella nevével, többek között a Fizikában (1631), a Didactica Magnában (1632), s leveleiben. Ezek alapján nem kétséges, hogy a későbbi évek folyamán természetesen utópiáját is olvasta." (986. l.)

Egyébként előadása valóban meggyőz arról, hogy a *Schola ludus* nemcsak pedagógiatörténeti, gazdaságtörténeti és ipartörténeti mű, de egyszersmind iskoladráma is, „szépirodalom, tehát az irodalomtörténetnek kell vele foglalkoznia". Véleményünk szerint Komor Ilona dolgozata igen alkalmas arra, hogy impulzust adjon egy ilyen feladat elvégzésére.

Röviden foglalkoznunk kell még Bakos József számos javaslatot tartalmazó előadásával *(A magyar Comenius-kutatás néhány időszerű kérdése).* Az általa felsorolt teendőkkel, de talán többel is, valóban adós a magyar koméniológia. Az előszámlált fel-

adatok tömkelegének áttekinthetőségéhez azonban, hogy közeli példával éljünk, Ujszászy Kálmán-féle rendszerezésre lett volna szükség.

Bakos nem választja el a hazai feladatokat pl. a külföldi vonatkozásoktól, a szövegkiadásokat a szakirodalomtól, a szemelvényeket a chrestomathiától, az eredeti műveket a fordításoktól, a Comenius-tolmácsolásokat a külföldi monográfiák magyarra fordításától stb. stb. Ez a túlzsúfoltság természetesen azt is lehetetlenné teszi, hogy Bakos József látható különbséget tehessen lényeges és kevésbé lényeges feladatok között. Elgondolásokban és ötletekben tagadhatatlanul gazdag előadásának mindjárt *legelején* pl. felemlíti, hogy hazai koméniológusaink megtisztelő feladata lenne a magyar Comenius-kiállítások történetének megírása, holott, ő maga is jól tudhatja, hogy sorrendben nem itt kell kezdenünk a munkát.

Bakos előadásán kívül, a tennivalók számbavételének kérdéséhez csatlakozik még J. Brambora csehszlovák tudományos kutató második felszólalása is, aki nemcsak több, nemzetközi együttműködéssel kidolgozható témát terjesztett az ülésszak hallgatósága elé, de megszívlelendő kritikát is mondott arról a felemás helyzetről, hogy míg a koméniológusok egy része ismeretlen művek felkutatásán fáradozik — nem is eredmény nélkül —, addig másoknak Comenius nevéhez kapcsolt „munkákról" kell bebizonyítaniuk, hogy a szóban forgó adat téves forrásértelmezésen, illetve ellenőrzés nélkül átvett korábbi adatközléseken nyugszik, vagyis: sohasem létezett.

Az emlékszám összeállításáról csak annyit, hogy Balogh László ezzel igen hasznos szolgálatot tett a magyar Comenius-kutatások további serkentése érdekében. Munkájának értékét csak növelhette volna néhány — első pillanatban talán észre sem vehető — szeplő eltüntetése. Pl.: J. Brambora második felszólalásának magyar fordítású szövege mellett (961—963. l.) épp úgy ott lehetne a latin—német vegyes eredeti, mint az elsőnél (924—927. l.), de ha már nincs, akkor az „in nomine Comenii"-t sem kellett volna latinul hagyni.

Érdemes lett volna egységesíteni a „koméniológiát" (962. és passim) a „comeniologia"-val (993—1000. l.). Továbbá az UNESCO Comenius-olvasókönyvének alcímét is („Pages choisies") „Válogatott szemelvények" *magyarra* kellett volna fordítani. Aztán a latin *Simplicissimus*t sincs okunk *Simplizissimus*ra németesítenünk.

Befejezésül hadd idézzük J. Brambora szavait, aki egy felszólalásában ezt mondta: „es fehlt noch vieles für die allgemeine Durchsetzung der Forderung, dass man Komensky nicht einsteitig (als Pädagogen, als Philosophen, als Schriftsteller, als Geistlichen, als Staatsmann usw.), sondern in Vollständigkeit all dieser Gesichtspunkte einschätzen muss." Véleményünk szerint a Pedagógiai Szemle ünnepi Comenius-száma jelentős lépést tett előre ebbe az irányba.

V. Kovács Sándor

GÁLDI LÁSZLÓ: A MAGYAR SZÓTÁRIRODALOM A FELVILÁGOSODÁS KORÁBAN ÉS A REFORMKORBAN

Függelékül Pais Dezső, Bárczi Géza és Mészöly Gedeon hozzászólása. Bp. 1957. Akadémiai K. XV, 586 l.

Gáldi László munkáját, az 1957-es kiadási évszám ellenére, már hat éve ismeri a nyelvtudomány, minthogy 1954-ben doktori értekezésként szerepelt. Ez a távlat egyrészt megkönnyíti a recenzió munkáját, másrészt lehetőséget nyújt annak pontosabb felmérésére: milyen segítséget jelent a munka a nyelvtudományon kívül eső tudományterületek számára. A nyelvtudományi értékelést — jómagunknál hasonlíthatatlanul illetékesebben — elvégezték az opponensek: a magyar nyelvtudomány legjelesebb képviselői, valamint a hozzászólók, meg Kelemen József és Szépe György recenziói a Nyelvtud. Közlemények, illetőleg a Magyar Nyelvőr 1958. évfolyamában. Kijelölték a munkának a magyar nyelvtudományban elfoglalt helyét, kiemelték hézagpótló jellegét, tárgyi és módszertani jelességeit, a szerző káprázatos anyagismeretét és anyagfeltáró érdemeit, szóval mindazt, ami Gáldi László munkáját a felszabadulás utáni magyar nyelvtudomány egyik legjelentősebb eredményévé avatja. Az azóta eltelt idő ezt a konklúziót mindenben megerősítette.

Még figyelemre méltóbbnak bizonyul Gáldi László vállalkozása, ha a szótárírást, a szótárt a nyelvtudomány határain túllépve, más tudomány vagy tudományok perspektívájából tekintjük. A szótár a szókészlet vagy egyes rétegei rögzítésének, rendszerezésének, értékelésének s így szelektálásának műhelye, már pedig a szókészlet a nyelv legérzékenyebb része, legjobban dokumentálja a nyelv és gondolkodás szoros kapcsolatát, ennélfogva tanulságosan tükrözi egy-egy kor társadalmi tudatát. A szótárírónak, szógyűjtőgetőnek, szótártervezőnek a szókész-

lethez való viszonyulása meg a társadalmi valósághoz való viszonyulás egyik igen jellemző és árulkodó formája. A szótáríró sohasem semleges: munkája állandó emberi, tudományos, politikai állásfoglalás. (Menynyire jellemző például, hogy a progresszív indulású Márton József később szótáraiba nem veszi fel német forrásának *Freiheit(s)*-előtagú szavait: 177/55). Amikor tehát Gáldi László monumentális munkájában részleteiben, egészében és összefüggéseiben vizsgálat alá veszi a felvilágosodás és reformkor magyar szótárirodalmát, akarva-akaratlan a kor társadalomtörténetének egyik fejezetét írja meg, miközben elkerülhetetlenül megrajzolja a szótárírók egyéni, emberi, tudományos és politikai arcképét is. Ezzel már arra is utalunk, hogy Gáldi László könyve igen fontos, sokszor nélkülözhetetlen segédkönyv mindazok számára, akik a felvilágosodás és reformkor irodalmával, történelmével, filozófiájával, sőt orvos- és természettudományával foglalkoznak (bár ez utóbbi vonatkozásban — sajnálatos módon — Gáldi elhárítja magától a teljes vagy akárcsak szélesebb körű felmérés igényét: 113).

Vonzó feladat lenne szótár, szótáríró és társadalom közti kapcsolatnak a szóban forgó korban való részletes elemzése, ám ehhez részletesen értékelnünk kellene azokat a — sokszor látszólag pusztán lexikográfiai — tanulságokat, melyeket Gáldi egy-egy szótári mű, szógyűjtemény, tervezet, illetőleg ezek szerzőinek kapcsán levon. Erre itt még csak gondolni se lehet, hiszen — ha csak a kiemelkedő eseteket nézzük is — mintegy 35 személynek mintegy 60 művéről kellene szót ejtenünk. Ez a sor Baróti Szabó *Paraszti majorsá*gához (1779.) fűzött szójegyzékkel kezdődik s hatvan évet ölelve fel, ismert, eddig ismeretlen vagy figyelembe nem vett munkákon át haladva, a Magyar Tudós Társaság Magyar—Német Zsebszótárával (1838.) végződikv (A kezdő korszakhatár talán kissé mere. , hiszen Adáminak 1760-i kis szótáráról maga Gáldi mondja a 252. lapon, hogy „az egész nyelvújításon nyomot hagyott", de korábbi többek között Faludi jegyzőkönyve és stílusszótára is, bár csak 1787-ben adták ki.) E hatvan év szótárirodalmát Gáldi így tagolja főbb szakaszokra: I. A XVIII. század utosó negyedének szótárírási törekvései; II. Márton József szótárai; III. A XIX. század első negyedének egyéb szótárai; IV. Nagy „gyökerésző" szótáraink; V. A Magyar Tudós Társaság szótárai. — Ennek a felosztásnak van alapja, és vannak módszertani előnyei, de éppen Gáldi elemzései, jellemzései alapján szinte kényszerítő erővel jelentkezik egy más korszakolás lehetősége, olyan korszakolásé, mely meglepő — bár persze természetes — módon egybeesik más társadalomtudományoknak e korra vonatkozó korszakolásával. Így például Gáldi is világosan érzi, hogy „1800 k ö r ü l cezúra van" (535), ismételten utal az 1795 előtti és az 1800 utáni törekvések, felfogások különbségeire, művéből szépen kiolvashatók az 1794 előtti korszakra oly jellemző lendület, a nemzeti méretű tervek (Bessenyei ragyogó lexikon-terve, az Erdélyi Nyelvmívelő Társaság, Fabchich József, a fiatal Verseghy és Gyarmathi stb.), a kor ellentmondásos, de előre mutató színes gazdagsága, Apáczai Csere örökségével való azonosulás, a tájnyelvnek demokratikus funkciójú szemlélete, a nyelvnek a (tudományos) haladás eszközeként való felfogása, európai látókör, Pest-központúság stb. Arra is sokszor — és persze helyesen — utal Gáldi, hogy az ekkor kapott impulzusok milyen fontos hajtóerőt jelentenek a következő korszakokban, — ennek ellenére a cezurát világosan magyarázó 1795. év helyett a kerek 1800. mellett köt ki. Pedig akár szimbolumnak is lehet tekinteni Takáts Rafael — Gáldi egyik legnagyobb felfedezettje — nyomdájának a nemzet- és tudományellenes reakció által ez évben történő megsemmisítését.

A II—III. korszak is igen tanulságos. Gáldi itt is nagyszerűen meglátja és hatásosan festi a korszak szótárírását meghatározó *egyes* politikai, társadalmi körülményeket és ezek következményeit: a szervezetlenséget, elszigeteltséget, a visszhang nélkül maradt terveket, az évtizedeken át sziszifuszi erőfeszítéssel végzett, hatalmas igényű, de egyre inkább befelé forduló, egyre inkább öncélú munkálatokat (Simai, Gyarmathi, Kresznerics, Kassai), a megmerevedő álláspontokat, a purizmus megerősödését, a személyeskedő pamfletekhez vezető marakodást, az előző korok örökségétől való elszakadást stb. 1825—30-ig azonban egységesnek látja a kort, noha azt is mondja: „A szétziláltság és tespedés fátylai csak 1 8 1 7 f e l é kezdenek szakadozni" (198). Valóban: itt van egy újabb forduló, 1817 körül (nemcsak a szótárirodalomban!): a Marczibányi-jutalom bizottságának szótári pályatétele, Teleki József nagyszótár-terve, Verseghy *Feleleté*t az újból felbukkanó „mesterség-" és „műszótárak" már jelzik a nemzeti élet emelkedő hullámát. Ezt azonban az 1831. év előtt megint egy 5—6 éves csend követi.

Ezeket a meggondolásokat a Gáldi László által feltárt anyag s a hozzáfűzött megállapítások sugallják. Nagy kár, hogy ezek a megállapítások olykor csak futó megjegyzésként vagy lapalji jegyzetként húzódnak meg az impozáns, sőt olykor fojtogatóan nagy arányú nyelvi dokumentáció mögött. Az olvasónak magának kell kibányásznia mintegy 500 lapnyi, nem is mindig könnyű szövegből és 1225 (!), 6-7 nyelven — lefordítatlanul — adott lapalji jegyzetből.

Semmiképpen sem akarjuk ezzel csökkenteni Bárczi Gézának azt a megállapítását, hogy „az újabbkori szótárak egymáshoz való viszonyát, forrásaikat, a különféle szótártípusok kialakulását, a szótárkészítési elvek fejlődését nagyobb összefüggésben senki nem tanulmányozta" (515), csupán nagyobb hangsúllyal kívánnánk mi is olyan fejezeteket, melyek „valahogy teljesebben állították volna bele a magyar szótárirodalmat a magyar társadalom és a magyar művelődés tényezői közé" (521). Bárczi Géza és mások (Pais Dezső, Tolnai Gábor, Tamás Lajos, I. Tóth Zoltán) ilyen jellegű megjegyzéseit a szerző a disszertáció végső kidolgozása során igyekezett figyelembe venni, többek között egy 4 lapos „Összefoglalás"-ban kísérli meg, hogy tágabb perspektívába állítsa be a lexikográfiai szempontból oly értékes eredményeit. Ez az összefoglalás azonban túlságosan szűk keret ennek akárcsak felvázolására is.

Nem nyílik alkalom többek között a történetiség, a fejlődési elv kiemeltebb érvényesítésére. Nem a puszta kronológiára gondolok itt, hanem az a z o n o s szótártörténeti tényeknek, a szótárkészítési elveknek, elméleteknek, meg egy-egy szótárírónak korhoz kötött, történeti értékelésére. Nyilvánvaló ugyanis, hogy az itt legalapvetőbb kérdéseknek — nemzeti nyelv, historizmus, népnyelv-tájnyelv, írói nyelv, nagyszótár, tudományos és műszaki nyelv, neologizmus, purizmus, nem utolsó sorban szótár és közönség, szótár és irodalom kapcsolata — korszakonként más és más a nemzeti életben, irodalomban, művelődésben betöltött szerepe, funkciója. Hogy néhány példát mondjunk: a tájnyelvi érdeklődés lehet az egyik korszakban a köz- vagy tudományos, műszaki, irodalmi nyelv bővítése, egy demokratikus nyelvi magatartás tükrözése, de más korszakban lehet provincializmus, lokálpatriotizmus, a nemzeti nyelv igényének beszűkülése. Nyelvünk teljes szókészletének felmérése itt hazafias tett, amott talán naiv magyarkodás; a vallási terminológia kerülése, elhárítása egyszer a felvilágosultság kifejeződése (Földi, Versegi), máskor (Kassainál) bigottizmus. Igaz, hogy a „Tiszti szótárak" orthológiája a XIX. század első évtizedében „a magyar rendek konzervatív hajlandóságának közvetlen tükröződése" (227), de egy más történelmi pillanatban lehet a nemzeti ellenállás egy formája. A nyelvkészlet történelmi szemlélete fakadhat a történelmi előzményekkel való kapcsolat tudományos szándékából, de lehet a romlott jelen és dicső múlt szembeállításának eredménye, a jelen elől való kitérés vagy konzervatív orthológia eredménye is. Így lehetne végigvenni az említett kérdéseket, mindig a társadalmi fejlődés reális igényeihez mért szerepében. Hiszen még egyes szótáríróknak Gáldi László által oly dicséretesen kiemelt vonzódása az írói nyelv iránt sem mindig föltétlen progresszív jelenség: lehet az élő, gyakorlati nyelv arisztokratikus elutasítása, befelé fordulás, az esztétikai szempontok túlzott érvényesítése egy lényegében nem esztétikai produktum — a nyelv — esetében, ahogy persze lehet (Teleki József kifejezésével élve) a „klasszisos írók" nyelvében a n o r m a keresése is.

E szempontok erősebb hangsúlyozásával bizonyára módosulna a könyv néhány merevnek tetsző megállapítása, például Barczafalvi Szabónak olyan jellemzése, hogy „zempléni gentry (!)-ivadék, már urbánus (!) és doktrinér módon racionalista"; módosulna talán egy-egy szótáríró kronológiai helye is (Takáts Rafael például inkább 1800 előtti típus). Másképpen festene az a, Gáldi által „megrendítő látványnak" nevezett tény, hogy — horribile dictu — írók is kapcsolatba kerültek a gyakorlati szótárírással, szógyűjtéssel a „szürke és vaskalapos professzorok" helyett (502), hiszen az írói közreműködésnek — vagy éppen irányításnak — más kihangzása van az egységes nemzeti nyelv megteremtése, az író nyelv gazdagítása, csiszolása s megint más a nyelv kodifikációja során. Bizonyára módosulna Gáldinak már az opponensek által is megemlített ama elfogultsága, hogy hajlamos elítélni azt a nyelvi alkotást, amelyet a gyakorlat, az irodalmi köznyelv nem fogadott el, noha történetileg ugyanolyan indíték és nyelvi felfogás szülöttei, mint szerencsésebb társaik: a Bugát alkotta *állkapocs* tehát nem „haladás" az *állkapcá*hoz képest (442).

Talán mondanom sem kell, hogy most nem Gáldi László könyvének „hibáit" sorolom fel, sem pedig valami általánosságban mozgó, vulgarizáló ideologizálást kérek tőle számon. Nem, csak éppen — és nem is nyelvtudományi szemszögből nézve — sajnálom, hogy a szerző általában a (sokszor tán lerövidíthető) terjedelmes dokumentáció, illetőleg a monográfikus igény javára döntött a szélesebb perspektívájú, más, rokon tudományok számára is útmutató (könyvében csírájában benne levő), elvi megállapítások rovására. Ám végső eredményben még ezek a rövidre fogott megállapítások is olyan jelentősek, hogy Gáldi László könyvét figyelmen kívül hagyva senki nem nyúlhat — végzetes tévedések veszélye nélkül — a felvilágosodás és reformkor nyelvi, többek között írói nyelvi kérdéseihez. És ezzel kapcsolatban befejezésül: a legteljesebb mértékben egyetértünk Gáldi László azon álláspontjával, hogy az egész magyar tudománynak halaszthatatlan kötelessége a felvilágosodás és reformkor nyelvi eredményeit (sőt kísérleteit is) magában foglaló Akadémiai Nagyszótár megteremtése. Esetleg — ezt

már csak én mondom — időnyerés céljából egyelőre elég lenne 1849-ig haladni az anyagban, hiszen nyelvünk újabbkori történetének legdöntőbb változásai addigra már lezajlottak, eredményei a köznyelvben és irodalmi nyelvben kodifikálódtak.

Martinkó András

MAGYAR MÚZSA

Költészeti antológia. 1—2. köt. Válogatta és szerkesztette Fodor József és Jankovich Ferenc. Bp. 1959. Táncsics K. 435; 568 l. (Táncsics Könyvtár, 16.)

Nem irodalomtörténészek — két Kossuth-díjas költőnk munkája „az olvasó munkásság, a dolgozó nép kezébe szánt" új költői antológia, mely az *Ómagyar Mária-siralom*tól a felszabadulás előtt elhunyt költők műveiig mutatja be új olvasóközönségünknek „a magyar verset a maga élő és mindig jelenlévő folytonosságában". A *ma* költői: Fodor József és Jankovich Ferenc tárja az olvasó elé hét évszázad költői örökségének kincseit, hogy megmutassa „a nép, a nemzet szívedobogását a legrégibb időktől napjainkig" — úgy, ahogyan azt tollforgató őseik megszólaltatták, megőrizték számunkra.

Fontos és szükséges kiadvány a *Magyar Múzsa*. A világirodalom klasszikus művei milliók olvasmánya lett — nem felejtkezhetünk hát meg saját múltunk irodalmának megismertetéséről sem. 1954-ben a Szépirodalmi Kiadó jelentetett meg hasonló tárgykörű antológiát. Négy kötetben, marxista irodalomtudományunk legújabb eredményeit felhasználó jegyzetapparátussal sok olvasó számára tette hozzáférhetővé múltunk költői értékeit. Mégis szükség volt erre az új antológiára. Nem csak azért, mivel a *Hét évszázad* már elfogyott. Ez az új kiadvány jobban vonzza a nemrég olvasóvá vált, egyszerű olvasókat. Terjedelme, ára (mely még egy negyede sincs az előbbinek) elősegítette, hogy a könyv valóban el is juthatott azokhoz, akik számára készült: az olvasó munkássághoz, a dolgozó néphez.

A kiadvány műveltségterjesztő feladata teszi fel a kérdést: valósághű képet adnak-e a költőkről, egy-egy korról a kiválasztott versek s Jankovich jegyzetei?

A kitűzött célt: érzékeltetni egy-egy író költészetének jellegét, sokszínűségét — általában sikerült elérni. Néhány kimaradt verset azonban mégis szóvá kell tennünk. Igen hiányzik Bornemisza *Siralmas énnékům* c. költeménye. Ez jobban jellemezte volna a költőt s a XVI. századi Magyarország valóságát, mint a költő által lejegyzett bájoló imádság. Inkább kimaradhattak volna a latin himnuszok, ha már vigyázni kellett a terjedelemre. Kár, hogy hiányzik Batsányi *A látó* s Vajda *Credo* c. verse, — a bevezető költészetünk haladó jellegének kidomborítását is célul tűzi ki.

A könyv szerkesztési elvéből eredő probléma a felszabadulás előtti költészetünkből való válogatás korlátozottsága. Csak azok a költők szólalnak itt meg, kik 1945 előtt meghaltak. (Az élő költők művei — az ígéret szerint — új kötetben jelennek majd meg.) De az ebből fakadó eredmény ellentmond a szerkesztők szavainak: „valóban az élő költészet csorgásán tapogattunk végig: s igyekeztünk előhozni minden ... szint ... ami szervesen beletartozik e nagy folyamat egészébe". Míg a korábbi korok költészete a maguk valósághű árnyalataiban mutatkoznak meg — saját korunk költészetének bemutatása egyoldalúvá, leszűkítetté válik.

Két vers közlésénél a közlés módja kifogásolható. Az egyik az *Ómagyar Mária-siralom*. Nem csak a sorcserében mutatkozó szöveghibára gondolunk: az „Én érzem ez bútőrt" sort nem követi, hanem — hibásan — megelőzi a „mit néha igére" sor. A másik probléma az új, Jankovich-féle szövegolvasás. Iskoláskönyvek, antológiák már régóta a Pais Dezső-félét közlik; ez vált ismertebbé, ez érthetőbb, ez van közelebb mai nyelvünkhöz. Igaz, hogy e helyeken általában közlik a vers eredeti szövegét is — alkalmat adva az olvasónak az eredetivel való összehasonlításra. Ennek hiánya miatt közli a könyv a verset „Jankovich Ferenc olvasása szerint"? E változtatás helyessége vitatható. — A virágénekek között találjuk a könyvben a *Pesti gyerekek énekét*. Ez félrevezető; noha a virágénekekhez fűzött jegyzet világosan kifejti azok lényegét — *e* vers itteni közlése megzavarhatja a járatlanabb olvasót.

Kell és jó, hogy van jegyzet; a tájékozatlan olvasónak útikalauzra van szüksége, hogy megértse a kort, melyben rímekbe formálódott a gondolat, s hogy egy pillantást vessen az alkotóra, ki formába öntötte őket. A jegyzetek segítségével adódna alkalom oly ismeretek megszerzésére, melyeket a múlt s a ma diákjai számára az iskola nyújt.

A jegyzeteken érződik leginkább, hogy költők s nem szakemberek állították össze a gyűjteményt. Mind a jó, mind a rossz oldala megmutatkozik ennek. Jó, hogy a költő hozzáértő szeretete, lírai melegsége tárja az olvasó elé a műveket. Azonban ha

az antológia műveltségterjesztő feladatára gondolunk, csak sajnálattal tapasztalhatjuk: Jankovich sok helyen figyelmen kívül hagyta marxista irodalomtudományunk elért eredményeit, itt-ott téves, hiányos adatokat közől. Az a több esetben is uralkodóvá váló esszéista stílus, mely költői színnel, ízzel tár az olvasó elé egy-egy írót, hangulatot ugyan kelt, de a teljesebb valóság sokszor kisiklik a szép szavak közül. Komjáthynál pl. említés sem történik arról, hogy költészetében kora társadalmával való elégedetlensége keresi a kifejezést. Palágyiról nem tudhatjuk meg, hogy a szocialista eszmék egyik első megszólaltatója volt költészetünkben. (A kiválasztott vers sem utal erre.) Számos helyen hiányzik annak a társadalmi, ideológiai alapnak felvillantása, mely a költő művei eszmeiségében nyert kifejezést. (Berzsenyinél stb.) Számos hibát ki lehetett volna küszöbölni bármely mai, akárcsak iskolai irodalomtörténet figyelmesebb felhasználásával. A jegyzet írója nem közölné akkor azt, hogy Bornemisza csak „feltehetően" volt az ifjú Balassi nevelője. Nem aszerint osztályozta volna a felvilágosodás íróit, hogy a németes, franciás stb. iskolához tartoztak-e. Nem olvashatnánk azt, hogy Vörösmarty eposza a Széchenyi eszmék idején vágott bele a korszellembe; a Széchenyi-eszmék 1830-tól hatottak, s éppen nem a múlt, hanem a jövő felé fordították a figyelmet. Az oly adatbeli hibákat is könnyen ki lehetett volna küszöbölni, mely szerint a *Csodálatos mandarin* c. Bartók mű szövegét Balázs Béla írta (helyesen: Lengyel Menyhért), s Arany sem négy évig volt az Akadémia „titoknoka", mint a róla szóló jegyzet közli, hanem 1855—77-ig.

Nem a kákán is csomót kereső kritikus okvetetlenkedése íratta velünk e kifogásokat. Az az ötezer dolgozó, ki megvette a könyvet, s az a sok tízezer, kinek élményt, gyönyörűséget jelent elolvasása, valószínűleg csak hálával gondol azokra, kik lehetővé tették számukra e szép szellemi kirándulást a múltba. Csak azért szólottunk, mert úgy érezzük: bár ez is nagyon sok — nem elég. Ha sor kerül — és reméljük, hamarosan sor kerül újabb hasonló kiadványra, legyen az jobb, még többet adó.

Törő Györgyi

*

Apáczai Csere János: Magyar encyclopaedia. Sajtó alá rendezte Bán Imre. A jegyzeteket összeállította: Gyenis Vilmos. Bp. 1959. Szépirodalmi K. 441 l. (Magyar Klasszikusok).

Bán Imre nagy Apáczai Csere monográfiája és Apáczai Csere műveinek kritikai kiadása megindulása közé esik a Magyar Klasszikusok e kötetének megjelenése. Jelentősége, hogy 1653 óta másodszor adja és most már szélesebb körű olvasó közönség kezébe a Magyar Encyclopaediat. Az 1803-ban Rájnis József által sajtó alá rendezett kiadás csonkán adta szövegét, Horváth Cyrill és Orosz Lajos pedig csak szemelvényekben adták közre. A kötetet Bán Imre vezette be. Tanulmánya summáját adja nagy monográfiájának. Tömören és Apáczai Cserét mindenkihez közelhozva mutatja be. Nagy értéke, hogy Apáczait kora tudományának szintjén, jelentőségét nem túlozva, nem tévesen időszerűsítve állítja elénk. Tömören, mégis világosan vázolja fel Apáczai Csere életútját, majd elemzi a Magyar Encyclopaediat, annak anyagát, egykorú forrásait, kora tudományához való viszonyát. — A Magyar Encyclopaediat modern helyesírással adja, vigyázva arra, hogy az első kiadás következetlenségeit a helyesírásban megőrizze, de egyben kiküszöbölve a nyomdatechnikai hibákat. „Óvakodtunk attól, hogy a Magyar Encyclopaediat agyonmagyarázzuk." Bán Imrének ez az elve vezette a jegyzetek összeállítóját, Gyenis Vilmost is, aki jegyzeteiben a legszükségesebbre szorítkozott. Tárgyi jegyzeteiben, csak a legfontosabbakra tért ki, az egyes fejezetekhez fűzött megjegyzéseiben, azok tartalmát, felépítését világította meg, könnyebbé téve ezzel a Magyar Encyclopaedia tanulmányozását.

Jenei Ferenc

Gálos Rezső: Szentjóbi Szabó László. Bp. 1955. Művelt Nép. 129 l.

Gálos Rezső az 1905., 1906., 1908. és 1911. években behatóan foglalkozott már Szentjóbi Szabó László életével, és költészetével. E korábbi munkák elsősorban adatfeltáró vállalkozások voltak és Szentjóbi költészetének értékét majdnem kizárólag a Vergilius-, Horatius-, Ovidius- vagy éppen Gellert-, a göttingaiak, esetleg Rousseau-hatások erejébe mérték le. Volt cikke (ItK 1908.), amelyben Szentjóbi Szabó költészetét egyenest Musenalmanach és a hainbund költőinek munkáiból eredeztette. Régebbi tanulmányaihoz képest új művében szembeszáll a Szentjóbi költészetét lebecsülő irodalomtörténeti hagyományokkal és meggyőzően igyekszik bizonyítani igazi értékét. Másrészt helyes szemszögből magyarázza és értékeli helyét és szerepét a Martinovics-mozgalomban. Ennek során tévesnek bizonyult vagy avulttá vált nézetek és torzításokat korrigált.

A könyvet — sok kedvező vonása ellenére — mégis bizonyos hiányérzettel tesszük le. A szerzőt filológiai módszere mintha megátolná, hogy a költő pályáját egészében mutassa be. Úgy tűnik, mintha több esetben

e teljes kép összeállítását az olvasóra bízná. Olyan fejezetekben is, amelyeket már lezárt, amelyekben a pályaszakasz megrajzolását nem szakította félbe sajnálatos halála. Egészen korai művei kommentálásánál különösen szembetűnő ez. (A *Kívánsággal* és a martinyesti csatára írt versével kapcsolatos megállapítások, a 18., ill. 27. 1.) Az efféle, ki nem fejtett, vagy félbe maradt megjegyzések és magyarázatok meglehetősen homályosítják Szentjóbi költészetének helyes értékelését.

Gálos Rezső — nagyon helyesen — kezdettől fogva pontosan figyeli azokat a körülményeket, amelyek Szentjóbi felvilágosult gondolkozásának alapját és anyagát képezik. A debreceni légkör és könyvtár már diákkorában megteremtik a lehetőséget az angol és francia felvilágosult írók és gondolkozók megismeréséhez (Newton, Locke, Bayle, Voltaire, Montesquieu és töredékesen Rousseau). Nagy gonddal jellemzi a debreceni diákköltészetet és Szentjóbi részvételét abban. Ugyanakkor későbbi „népies" dalköltészetének egyik forrására is utal ezzel. E „népiességben" látja Szentjóbi költészetének csúcspontját, mivel a fiatal költő az 1793—94-es verseket megsemmisítette. „Így a forradalmi vonal fejlődésében inkább prózai munkáira vagyunk utalva" — írja Gálos Rezső.

Vannak azonban a költőnek versei, amelyeket nem pusztított el, amelyek azonban híven tükrözik Szentjóbi radikalizálódását: szentimentális versei. Lipót, s még inkább Ferenc uralkodása idején szükségszerűen tolódik Szentjóbi — akárhány haladó társával együtt — balfelé. A haladó értelmiség tagjai egyre inkább érezték azt a nagy ellentétet, amely a forradalmi Franciaország és a feudális Magyarország között feszült. Szentjóbi, társaival együtt határozottan kívánta a zsarnoki rendszer megdöntését. Ennek megvalósítását remélte a Martinovics-mozgalomtól. De ezzel egyidőben a rousseau-i „természetes ember" lázad a rossz ellen és elvágyik abból. Így keletkeznek — mintegy a szubjektív érzések fokozott ápolásakor — Szentjóbi „boldogság"-versei, melyek jellegzetes hordozói szentimentalizmusának. Saját életében is van egy időszak: a boldog gyermekkor, s az emberiség történelmében is létezik egy kor: az aranyszabadság kora, az egyenlőség és közjó ideje — amelybe ő minduntalan visszavágyik. Ezt fejezi ki határozottan a *Kívánságban*, a *Gyermekkori idők emlékezeté*-ben vagy *A Tavasz*-ban; az aranyszabadság (melynek képe már Ányosnál is felmerül), a gyermekség, a tavasz már több mint szimbolum: teljes azonosulás. Ugyanakkor — mint Gálos Rezső igen helyesen megállapítja — ez említett versek Szentjóbi „legjobban népies" alkotásai.

Bizonyos formai elemzéseknél marad Gálos Rezső a töredékes *Első Mária magyar király életé*-nek vizsgálatakor. Szervesebben be lehetett volna illeszteni e kis regényt a magyar történelmi regény fejlődésébe. Sajnos a töredék hatás nélkül maradt, nem nyithatott új utat; e műfaj fejlesztése terén hosszú ideig nem akadt számottevő kísérlet.

Gálos Rezső kis kötete pontosan mutatja a fontos tennivalókat Szentjóbi Szabó költői hagyatéka körül: 1. verseinek, illetve műveinek pontos keletkezéstörténetét elkészíteni; 2. egy nagyobb tanulmány keretében el kell végezni Szentjóbi életművének megfelelő értékelését.

Kovács Győző

Ady Endre: Desat Miliónová Kleopatra. (A tízmilliós Kleopátra), Preložil (fordította): Ctibor Štítnický. Bratislava, 1959. Slovenský spisovatel'. 251 p.

„Petőfi és Baudelaire, Vajda és Verlaine, a magyar puszta és Párizs — a családfa gyökerei. Virágai néha úgy illatoznak, mint a Fleurs du mal, de nem nyílhattak másutt, csak a Tisza partján. Ha Petőfi lobogó, Ady a föld dübörgése a népi hadsereg menetelésekor. Utána már csak József mondhatta ki a munkás felszabadító szavát.

Nyolcvan éves lenne, ha élne. De neki sincs megengedve megélni a bölcs öregkort. Nem esett el huszonhat éves korában, mint Petőfi a Segesvár melletti vesztett csatában, nem, hozzá kegyelmesebb a sors: Pesten hal meg 1919 forradalmi hullámverésében, miközben mint a forradalom hirnökét ünnepelte a Nemzeti Tanács. Már csak a friss sír mélyén jut el hallását vesztett füléhez a magyar Vörös Hadsereg menetelése és a munkásoknak a vörös napról írt és versének szövegével szóló dala. De a kor még nem zárult le. József, ennek az örökségnek a kommunista megvalósítója, harminc éves korában, a fasizmus előestéjén a vonat kerekei alá veti magát. Az egyik katasztrófából a másikba zuhanó nemzet egész tragédiáját ez a hármas csillagzat fejezi ki."

Ezeket a bevezető sorokat Ctibor Štítnický írta ahhol az utószóhoz, amelyet „K portrétu Adyho" (Ady portréjához) címen illesztett szép prózai fordításai után. Szavának melegsége, őszinte átéltsége tanúskodik róla, hogy megismerte és megszerette a nemzetet magát is, amelynek költője — mint ő maga is céloz rá — hosszú ideig volt a haladószellemű szlovák irodalom mintaképe. A költő portréja nem filológus munkája, hanem a jó esszéistáé, aki költő is egyben. Inkább szemléltet, ábrázol, mint igazol. Nem sorakoztatja fel adatok hosszú sorát, még a szlovák Ady-kultusz bemutatásakor is csak a Smrek nevét említi. Amit a Slovenské

Pohl'ady c. folyóiratba írt ünnepi cikkével kapcsolatban is kifogásoltunk,[1] azt itt is megteszi: nem törekszik teljességre. De a szlovák olvasó így is igazolva látja, hogy a költeményeken kívül Ady prózája is megérdemli a megismerést.

Štítnicky fordítása szép, olvasmányos próza, bár az az érzésünk, hogy néha túlságosan egyszínűvé egyszerűsítette le Ady rendkívül egyéni, színes és gazdag nyelvét. Tudjuk, szlovák kritikusától ezért szemrehányást is kapott,[2] mentségére nemcsak azt hozzuk fel, hogy Adyt fordítani még prózában sem, sőt talán prózában a legkevésbé könnyű — hanem azt is, hogy így ezek a remek prózai írások a mai szlovák olvasó számára is könnyen élvezhető olvasmányokká lettek, nem keltik a szecessziónak ma már kissé bizarr benyomását.[3]

Štítniczky e novellák kiadásával nagyjelentőségű munkát végzett; méltán sorolhatjuk azok mellé, akik eddig Ady költészetét tették a szlovákok között népszerűvé.

Sziklay László

A Magyar Tanácsköztársaság röplapjai. Bibliográfia és dokumentumgyűjtemény. Szerkesztette és jegyzetekkel ellátta: Tiszay Andor. Bp. 1959. Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár — Országos Széchényi Könyvtár. 301 l.

A Magyar Tanácsköztársaság 40. évfordulójára számos olyan történeti jellegű feldolgozás, részletkérdést felölelő mű, bibliográfia stb. jelent meg, amelyek adatai és következtetései legújabbkori történelmünk és irodalmunk tanulmányozása szempontjából elengedhetetlenek. Elsősorban az adatok feltárása és a bibliográfiai összeállítás miatt kell jelentős műnek tartanunk *A Magyar Tanácsköztársaság röplapjai* c. kiadványt, amely szép példája két intézmény közös erőfeszítésének.

A történészek számára ilyen dokumentum jellegű mű jelentősége vitathatatlan, de irodalomtörténészeinknek is érdemes végigtanulmányozniuk ezt a kötetet. Bár nem öleli fel a teljes röpiratanyagot — különböző, sajnos valóban meglevő nehézségek miatt —, mégis a közölt dokumentumok valamelyest egységes képet nyújtanak arról az újról, l, a nagy változásról, amit a Tanácsköztársaság műveiődéspolitikája jelentett a nép széles tömegei számára. A pezsdülő kulturális élet elénk vetítődik ezekről a röplapokról; ízelítőt kapunk abból, hogy míg az irodalmi estek, hangversenyek, kiállítások a munkások, parasztok, a társadalom kizsákmányolt rétegei számára eddig elérhetetlenek voltak, addig most a proletár-állam előttük is megnyitotta a művészetek tárházát. A nagyszerű kor hangulata árad a röplapokból, és tanulmányozásuk hozzájárulhat ahhoz, hogy megértsük: legnagyobb íróink, művészeink pl. Babits, Juhász, Pátzai és sokan mások miért álltak a munkásosztály politikája mellé. Láthatjuk azt is, hogy ezek a művészek tisztában voltak feladataik nagyságával. Pl. az aktivista művészek felhívásában (85. sz. dokumentum) ezt olvashatjuk: „...gazdasági forradalommal párhuzamosan mi az új művészetek, az új morál, az új életformát jelentő kultúra töretlen és megalkuvást nem tűrő harcosai... újból megsokszorozott hittel fáklyázzuk elétek az új ember szabad, monumentális életét!..." (Bp. 1919. márc. 25.) Az ellenforradalmi korszak hivatalos kritikusai szerint az eszmék zűrzavara megtévesztette az egyes költőket, művészeket, öntudatlanul hánykódtak az eszmei káoszban — az előbbi idézet és főleg értelmiségünk legjobbjainak tettei mást bizonyítanak. Irodalomtörténészeinknek arra is érdemes felfigyelniük, hogy a Tanácsköztársaság intézményei röplapokra nyomtatták Petőfi és Ady verseit — felismerve költészetük igazi értékét —, melyeknek forradalmi mondanivalója és hangulata erőt adott a munkások harcának. Nem lehet figyelmen kívül hagyni e művet az 1919-es proletárköltészet tanulmányozásakor sem. A röplapokon megjelenő, már megzenésített toborzó-versek talán nem a legsikerültebbek, de a forradalom szülte őket, az addig éhező, de már felszabadult proletár ajkán születtek, és nem értéktelenek a kor költészetét tekintve

---

[1] Ady portréjához. Világirodalmi Figyelő 1958. 2. sz. 231.

[2] L. mch. recenzióját a Slovenské Pohl'ady 1959. évf. 8. sz. 883–884.

[3] A kötetben közölt novellák: Tajomstvo jazera Tilala (7–13): A tilala tó titka. Konsky trh v Dumbrave (14–19): A dumbravai lóvásár. Csögiho tabla (20–25): A Csögi-tábla. Johanini traja muzi (26–31): Johanna három férje. Zenóbiina dedina (32–36): A Zenóbia faluja. Kalíka Stevo Tar (37–42): Nyomorék Tar Pista. Ženy Martina Szabóa (43–51): Szabó Márton asszonyai. Bimburova smrt' (52–59): A Bimbura halála. Teci a Juci (60–66): Teci és Juci. Desat'miliónová Kleopatra (75–82): A tízmilliós Kleopátra. Modry sen (83–88): A kék álom. Precitlively Rubek (89–95): Az érzékeny Rubek. Zenyrodu Pándyovcov (96–102): Az asszonytalan Pándyak. Margitina vel'ká radost' (103–108): Margit nagy öröme. Julča ci Juliette (109–114): Julcsa, sőt Juliette. Hela, Melánia, Jutka (115–121): Héla, Melánia, Jutka. Bozk Rozálie Mihályi (122–131): Mihályi Rozália csókja. Törökova nevesta (134–137): A Török menyasszonya. Elégia čardy (140–146): A csárda elégiája. Sándor Kis Vince (147–151): Kis Vince Sándor. Legenda o Vicom chrbte (154–160): A Farkas-hát legendája. „U dvoch slonov" (161–167): A „Két Elefánt". Syn pani Margity (168–171): Margit asszony fia. Po pohrebe (174–180): Elmúlt a temetés. Sväty Ján Krstitel' (181–186): Keresztelő Szent János. Apostol Béni (187–192): Béni, az apostol. Jóba, štrkár (193–198): Jóba, a kőtörő. Keď premohli Bodríka (199–205): Mikor Bodrit legyőzték. Setra Evy Eszterkuthy (206–216): Eszterkuthy Éva huga. Maly stvorzáprah Smrti (217–224): A Halál kis négyes fogatja. Mátozenie Ráchel Szelezsánovej (225–228): Szelezsán Rákhel kísértete. Blázni (229–233): A bolondok.

sem. Ám ezen túl: Somlyó Zoltán *Májusi kalapács* c. költemény, Várnai Zseni *Új Május* és *Vörös Május* c. költeményei már az érett költőiség vonásait hordják magukban.

Tartalmi szempontból csak a jelentőségét lehet méltatni e műnek. Ami a technikai szempontot illeti, jól megszerkesztett, helyesen elrendezett munka. Dicséretes az a megoldás, hogy a legérdekesebb dokumetumokat eredeti nagyságban, színben és nyelvben közli mellékletként. Helyes az is, hogy a Tanácsköztársaság kikiáltása előtti néhány hónapban megjelent fontosabb dokumentumokat az *Előzmények*-részben közli a kiadvány, ez a rész bevezet és a mű tulajdonképpeni tárgyához; kár, hogy ezek nem szerepelnek a Szakmutatóban.

A gondos, jól válogatott, eredménnyel forgatható mű szebb külsőt is megérdemelt volna.

Rigó László

Fenyő László: Elítélt. Versek. A kötet anyagát válogatta és a bevezetőt írta: Komlós Aladár. Bp. 1959. Szépirodalmi K. 239 l. 1 t.

Egymás után látnak napvilágot mostanában egy elfelejtett költőnemzedék gyűjteményes kötetei. Azt a generációt, amelyhez Fenyő László is tartozott, virágjában pusztította, irtotta a második világháború, a fasizmus. Közel száz magyar író, művész vált ekkor áldozattá, hangjuk elhalását még ma is érzi az irodalom; sokkal szegényebbek lettünk pusztulásukkal. Ezt a nemzedéket, bár sorsa, végzete közös volt, nem fűzte össze azonos világnézet, közös stíluseszmények. Sokan voltak közöttük kommunisták, szocialisták, akik József Attila körül és mögött nőttek fel, s vált életművük szocialista irodalmunk máig nem eléggé ismert és méltányolt hagyományává. Mások, bár szociális felelősségérzetük az idő keményebbé válásával együtt erősödött, mégis inkább csupán a művészet, a költészet világában otthont talált humánum védelmében váltak mártírokká. E sorba tartozott, s bizonnyal mondhatjuk, e sorból emelkedett ki Fenyő László költészete.

Első kötete 1922-ben jelent meg. Korai versei expresszionista ziláltságuk okán ma már inkább irodalomtörténeti értékűek, s ezért a szélesebb olvasóközönségnek készült jelen válogatásból hiányoznak .A húszas—harmincas évek forduláján már lehiggad Fenyő költői hangja. A gonddal csiszolt sorok kissé monoton csengéséből a nagyváros elesett kisembereinek, tettekre képtelen, lemondó értelmiségi rétegeinek fájdalma sugárzik. E líra nagy érdeme az a finom költői érzékenység, ami az esendő, reménynélküli életek benső világát gazdag zengésre készteti. Fenyő társadalmi elszigeteltsége nem tette lehetővé, hogy lírája „harcos énekké" legyen. Hite is inkább a költészet erejébe, a költőtársai hűségébe vetett hit volt. De amikor a lélek színeit szürkítő kor barbársága nyílt formákat öltött, éppen Fenyő lett ama költőink egyike, akiknél legélesebben és legművészibben szólalt meg a magyar ellenállás költészete.

Fenyő lírája — némelyek véleményével ellentétben — kifejezetten a *fasiszta* diktatúrák ellenében tiltakozó, felmagasodó költészet volt. Még mindig kéziratban van a vörös május 1-ről írt, egyik utolsó verse; s ha nem is valószínű, hogy a szocialista jövő élt álmaiban, annyi bizonyos, hogy az ellenforradalmi kor pusztulásában bízott, remélt, amikor leírta e sorokat

„Eljő a kor, midőn a tiszta homlok
a népek békés jelvénye leszen,
a fényes eszme lesz majd a kibontott
zászló, az leng meg dicsőségesen,
s mely választottak ajkán ott borongott:
felzug a vers, miként a győzelem!"
(*Sorok.*)

Komlós Aladár a válogatásnál — az *Építés orgonája* (1922) és a szintén gyűjteményes *Csokor* (1942) kivételével — minden megjelent kötetet és a még kiadatlan kéziratokat is számbavette. Válogatása elismerésreméltó; helyes, valóságos képet nyújt Fenyő életművéről. Ezt a célt szolgálja a szintén Komlós tollából származó tartalmas, elemző bevezető is.

Illés László

Ortutay Gyula: Kis magyar néprajz. 3. bővített és javított kiadás. Bp. 1958. Bibliotheca K. 176 l.

A *Kis magyar néprajz* jelentős bővítéssel és változtatással jelent meg legújabb kiadásában. 1940-ben, első megjelentetése idején történelmi szempontokat is alkalmazó összefoglalásával, problémafeltáró őszinteségével nemcsak a néprajz tanulmányozására, de politikai cselekvésre is aktivizáló dokumentum volt, ma már azonban azok a társadalmi problémák, melyek a műnek annakidején erős aktualitást kölcsönöztek nagyrészt megoldottnak tekinthetők. A politikai inspiráció már akkor is csak közvetett — bár szándékolt — eredménye volt a könyvnek; elsődleges célkitűzése, a néprajz iránti érdeklődők bevezetése a tudományba, ma is nélkülözhetetlenné teszi a kezdő kutatók számára. A néprajztudomány legújabb eredményeit feldolgozó javítások és bővítések sokban

fokozzák a mű tudományos jellegét, szemléletesen tükrözik a parasztságunk életében a legutóbbi tizenöt esztendőben bekövetkezett változásokat. Nem változtatják meg azonban az első kiadás alapkoncepcióját, mely magánviseli a népi mozgalom ideológiájának azt a tévedését, hogy népen csak parasztot értett. Ellensúlyozhatta volna ezt egy új, a munkásfolklór eredményeit, most folyó kutatásait bővebben ismertető fejezet; a lakonikus tömörségű összefoglalás a mű végén ezt nem oldhatta meg.

A módszer, mellyel a szerző a néprajzi jelenségeket a rokontudományok összefüggésében tárgyalja, az irodalomtörténész számára is sok indíttatást adhat, különösen az ősköltészet és a régi magyar irodalom területén. Ilyen szempontból legfontosabbak a magyar népdalt, népballadát, népmesét és drámai játékokat tárgyaló fejezetek. A hiedelemvilág elemző vizsgálata a sámánizmusnak, s ezzel ősrégi szövegek töredékeinek máig fellelhető nyomaira figyelmeztet; az *„Európai kultúra — magyar falu"* c. fejezet pedig azt mutatja be, hogyan lelhetők fel néha a legkülönbözőbb nemzetek és korok irodalmi termékei egyszerre, egymás mellett egy-egy népmesében, népballadában. A legtöbb irodalmi, irodalomtörténeti vonatkozást *„A magyar népismeret története"* c. fejezetben találjuk, mely rövid utalásaiban is meggyőzi az olvasót, hogy nincs a magyar, s a világirodalomnak jelentős alkotója, ki ne merített volna a népkultúra kincseiből, s ugyanakkor ne lett volna a néprajzkutatásnak valamilyen vonatkozásban aktív művelője is. A néprajzkutatás eredményeit csak nagyvonalakban ismertető összefoglalásban az írók néprajzi vonatkozású munkásságának részletes tárgyalása nem kaphatott helyet. A huszadik századi népi írók falukutató tevékenységének kissé részletesebb ismertetése a róluk szóló kritikai irodalom felsorolása mellett azonban talán ilyen szűk keretek közt sem borította volna fel a fejezet arányait.

A mű végén közölt, további kutatásokhoz útbaigazítást nyújtó jegyzetek minden szempontra kiterjedő bősége messzemenően kielégíti a tudományos igényeket is.

Pölöskei Ferencné

Az Országos Széchényi Könyvtár évkönyve 1957. Szerkesztette a szerkesztő bizottság közreműködésével: V. Waldapfel Eszter. Bp. 1958. OSzK. 402 l.

A vezetőség új típussal gazdagította a nagymúltú könyvtár kiadványainak sorát, amikor „évkönyvet" jelentetett meg a munkatársak tudományos dolgozataiból. E cikkek középpontjában mindig maga a könyvtár áll valamilyen vonatkozásban: mint intézménynek legújabb történetéről, belső munkájáról, és újabb terveiről olvashatunk; egyes cikkek az ott őrzött régibb és újabb keletű anyagot ismertetik és értelmezik: a sajtó- és zenetörténeti tanulmányok a hírlaptár, illetve a zeneműtár anyagára támaszkodnak, egy más csoport a könyvtár országos jellegéből fakadó feladatokkal, a könyvgyűjtés, a könyvtár vagy a könyvtárak általánosabb történetével foglalkozik. Még a Jókai egyik forrására rámutató tanulmány anyaga is könyvtári munka: kiállításrendezés során bukkant elő. Külön hely illeti meg Kőhalmi Béla tanulmányát, aki a valóban sokat vitatott „könyvtárudományról" írt jelentős fejtegetést.

A tanulmányok a hozzá hasonló kiadványok természetének megfelelően különböző értékűek és színvonalúak, az összefüggő szöveggé fogalmazott bibliográfiai adatok halmazától az írói kvalitásokkal megírt alapos és szellemes írásműig terjed a skálájuk. Javarészük — a szorosan vett belső könyvtári problémákkal foglalkozók kivételével — sok érdekes adatot, olykor jelentős mondanivalót is tartalmaz az irodalomtörténet számára. Ebből a szempontból tekintve át az anyagot, legelőször Soltész Zoltánné és Borsa Gedeon cikkét kell kiemelnünk. Az első XV. sz. végi — XVI. sz. eleji magyarországi könyvkultúránkról hoz új adatokat, az utóbbi arról ír, hogy a mai magyarországi ősnyomtatványok javarésze XVIII—XIX. századi gyűjtőtevékenység eredményeként került hazánkba. A sajtó történetet három tanulmány képviseli: Kókay György a Bécsi Magyar Hírmondó történetét írta meg, Nagydiósi Gézáné a magyarországi női lapok anyagát gyűjtötte össze és dolgozta fel, Szemző Piroska a hírlapi illusztráció történetéhez hozott érdekes adatokat. Külön hely illeti meg Papp Ivánné dolgozatát, aki az alföldi parasztság olvasóköreinek kialakulásával és történetével foglalkozik. Pozsonyi Erzsébet az 1848-as röplapokat és gúnyiratokat dolgozta fel. Sajnáljuk, hogy a két utóbbi tanulmány mellől a részletes bibliográfia elmaradt, mert ez sokat segített volna a későbbi kutatásokban. A kötet egyetlen szorosabban vett irodalomtörténeti tanulmányát Keresztury Dezső írta, aki Jókai regényének, a *Fekete gyémántok*nak őskori-leírások forrásáról ad hírt.

Tarnai Andor

Tiborc Zsigmond: Az eszperantó Magyarországon. Bibliográfia. Bp. 1959. Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár. 66 l.

Ez a kis kötet többet nyújt az olvasónak, mint amennyit bibliográfiától várni szoktunk Tiborc 45 lapon keresztül mindent el akar

mondani az eszperantóról, kezdve egy XI. századi nyelvalkotó kísérlettől Zamenhof életrajzán át a mozgalom külföldi és hazai történetéig. A fennmaradó 21 lap tartalmazza a tulajdonképpeni bibliográfiát a következő csoportosításban: 1. Magyar írók eredeti eszperantó nyelvű művei. 2. Magyar irodalom eszperantó nyelven.

Ami az első pillanatban szembeötlik: az 1. pontnak nincs ellenpárja, tehát furcsa módon egyetlen, eredetileg eszperantó nyelven magyar szerzőtől írott szépirodalmi, vagy tudományos munka sem jelent meg magyarul. De más tanulságokkal is szolgál ez az összeállítás. Az egyik: hogy összehasonlító irodalomtörténeti kutatásoknál hovatovább számolni kell az eszperantó közvetítő szerepével, eddig szokatlan összefüggésekben is.

A másik tanulság az, hogy Babits — elfeledettnek tekinthető — magyar irodalomtörténete (1933) óta nem készült hasonló jellegű, eszperantó nyelvű áttekintés. Ezért kívánatos lenne egy modern, mai eredményeinket híven tükröző, marxista szemléletű összefoglalás megjelentetése.

Tiborc Zsigmond könyve érdekes dokumentuma annak a hatásnak, amelyet a Zamenhof-alkotta nemzetközi nyelv gyakorolt a magyar népre, és szűkebb értelemben véve a magyar irodalomra. Bibliográfiájának használhatóságát azonban csak növelte volna, ha az eszperantó kötetcímek mellett minden esetben feltünteti a magyar megfelelőt is, az antológiákat pedig részletesen bontott tartalommal közli (két nyelven), mert tájékoztatónak szánt felsorolásai jelen formájukban csak részben könnyítik meg a kutatást.

V. Kovács Sándor

Mickiewicz Magyarországon. Összeállította Kozocsa Sándor. Bp. 1955. Országos Széchényi Könyvtár Bibliográfiai Osztálya. 64 l. (Új Bibliográfiai Füzetek. 1.)

A Bélley Pál szerkesztésében megindított sorozat első füzete Mickiewicz halálának 100. évfordulója alkalmából jelent meg. Az anyaggyűjtést 1955 szeptemberében zárták le. Varjas Béla előszavát bevezető követi. A füzet bibliográfiai fejezete 3 részre tagolódik. Az első rész a gyűjteményeket ismerteti. E szerint gyűjteményesen 1955-ig mindössze a *Krimi Szonettek* (Gáspár Imre majd Béri Gyula fordításában) és *Mickiewicz válogatott írásai* jelentek meg. A *Krimi Szonettek* Radó György fordításában jelentek meg újra, s ehhez járult 1957-ben Sebők Éva *Pan Tadeusz* fordítása és kiadása. A második rész a szétszórtan folyóiratokban stb. megjelent Mickiewicz-művek, végül a harmadik a magyar nyelvű, ill. magyar szerzőktől származó Mickiewiczre vonatkozó írások bibliográfiáját tartalmazza.

A lengyel és a magyar irodalom kapcsolata a múlt század 20-as éveiben válik szorosabbá. 1829-ben a *Tudományos Gyűjtemény* hasábjain már tanulmány jelenik meg Kiss Károly tollából *Egy a lengyel literatúrát tárgyazó kérdés* címen. Mickiewicz nevét először Toldy Ferenc említi *A lengyel literatúra rövid története* c. dolgozatában, ahol prózában a *Wallenrod Konrád* c. eposz néhány szakaszát is lefordítja. Ekkor, 1831-ben születik meg tehát az első Mickiewicz-fordítás. Toldy, folyóiratában, a *Tudománytár*ban, ezután is még több ízben foglalkozik Mickiewiczcsel, ismerteti egyes műveit, mint pl. a *Grazynat* és a *Faryst*. Toldyn kívül a forró hangulatú 40-es években többek között Liszt Ferenc méltatja a nagy lengyel írót, ugyanakkor id. Abrányi Kornél a Mickiewiczcsel való személyes találkozásáról számol be. Az első nagyobb tanulmányt Kazinczy Gábor írja az *Új Magyar Múzeum*ban. A lengyel irodalom, s elsősorban Mickiewicz magyarországi népszerűsödése eredményezi aztán 1880-ban az első gyűjteményes Mickiewicz-fordítást (Gáspár Endre: *Krimi Szonettek)*. Ugyanezt jelzi a XX. sz. 30-as éveiben Sziklay Sándor *Pan Tadeusz* fordítása, de ez kéziratban maradt. Századunk irodalomtörténeti írói közül a felszabadulás előtt Szerb Antal számol be Mickiewicz magyarországi hatásáról *Lengyel irodalom Magyarországon* c. könyvében (1941.). A felszabadulás után a lengyel—magyar kapcsolat még szorosabbá válva, nem múlik el év, hogy folyóiratokban vagy könyvekben ne találkoznánk Mickiewicz nevével, műveivel. A száraz bibliográfiai adatokat a füzet 7 lapos jó bevezetője így egészíti ki.

Függelékként olvashatjuk a *Magyar Újság* 1867. évfolyamának riportját Mickiewicz síremlékének felavatásáról. A füzet nem említi, de érdemesnek tartom megjegyezni, hogy Mickiewicz Magyarországon lengyel nyelven is megjelent. 1940-ben az Athenaeum „Wiesci Polskie" sorozatában a *Pan Tadeusz* XI. és XII. könyvéből jelentetett meg szemelvényeket, a sorozat egy másik füzete pedig a *Dziady* III. részéből Sobolewski elbeszélését.

B. Fejér Irén

AZ INTÉZET ÉLETÉBŐL

Vitaülés Az ember tragédiája falanszter-jelenetéről

Az Irodalomtörténeti Intézet 1960. március 21-én délelőtt vitaülést tartott Az ember tragédiája falanszter-jelenetének eszmei értékeléséről és színpadtechnikai megoldásáról. A vitán résztvett: *Aczél György*, a Művelődési miniszter első helyettese, *Meruch Vilmos*, a színház és filmosztály vezetője, *Major Tamás*, a Nemzeti Színház igazgatója, *Sötér István*, az Intézet igazgatója, *Köpeczi Béla* a Kiadói Főigazgatóság vezetője, *Staud Géza*, a Szinháztörténeti Múzeum munkatársa és az Intézet munkatársai. A vitát a XIX. századi osztály rendezte, a vitavezető *Szauder József* osztályvezető volt, a vitaindító referátumot *Horváth Károly* készítette.

A referátum hangsúlyozta, hogy a falanszter jelenet kezdettől fogva vitás kérdése a Madách-kritikának. Ismertette Szász Károly és főleg Erdélyi János bírálatát és Madáchnak Erdélyi bírálatára adott válaszát, majd a pozitivista korszak irodalomtörténészeinek főként e szín forrásaira vontakozó véleményét. A szín érthetően előtérben áll a marxista irodalomtörténetírás Madách-értékeléseiben is, és itt az ideje, hogy az új álláspontokat is áttekintsük, és ha lehetséges összehangoljuk. Módszertanilag a szint is vizsgálat tárgyává lehet tenni, de úgy hogy ne tévesszük szem elől a Tragédia egészében való elhelyezését, a mű egészének koncepcióját és kompozícióját.

A falanszter jelenet a londoni színből fejlik, mely a kapitalizmust a XIX. század eleji állapotában ábrázolja. Helytelen az a régebbi rendezői felfogás, mely ezt a szint a századvégre vagy a XX. század elejére teszi. A londoni szín a kapitalizmus kritikai realista képe, ebből kiábrándulva Ádám egy kollektív szellemű világot kíván, melyet a tudomány szervez meg és igazgat majd. A kapitalizmus bukását Madách nem népforradalom következményeként mutatja meg a londoni szint befejező temető jelenetben, hanem úgy képzeli, hogy ezt a világot saját meglehetősen összekuszáltan jelentkező belső erői döntik majd sírjába, és utána a tudomány szervező ereje alkotja majd meg az új világot. Madách ábrázolja a munkások osztályharcát is a kapitalizmusban, de az új társadalmat nem a munkások osztályharcaként létrejövő világnak képzeli el.

A madáchi falansztert ennek megfelelően nem a dolgozók demokráciája, hanem a tudósok „agytrösztje" kormányozza.

A londoni szint követő jelenet Madách utasítása szerint U-alakú oszlopos falanszter udvarán játszik. A későbbi illusztrátorok és színrealkalmazók ezt mind másképp, saját és koruk felfogásának megfelelően módosított alakban képzelték el. Zichy Mihálynál a falanszter görögös agóra. Paulay Ede rendezésében XIX. századvégi gyár csarnoka. A század végén készült ún. Eszterházy-díszleten hatalmas elektromos gépcsarnok. Kürthy György és Hevesi Sándor díszletterveiben a fantasztikum és a szürkeség uralkodik, a szín börtönudvarra emlékeztet. Több más rendezésben is gépszerűség, gyárudvar-szerűség uralkodik. Németh Antal színpadképein a falanszter légoltalmi pincére is emlékeztet, kamaraszínpadi elképzelésén, a Bauhaus-szerű épület-elgondolás. Bauhaus-stílusú Both Béla színpadképe is, a legújabb rendezés mintha atomreaktort ábrázolna. A falanszterbeliek öltözete is eszerint változik: Zichynél görögös, Paulaynál XIX. századvégi munkásruha, Némethnél gáz- és villanyárambiztos védőöltözet, a legújabb rendezésben pedig mintha ólmozott is lenne. Értékes újítás a legújabb rendezésben a négyzetes fejvédő, mely jelzi, hogy a falanszterbelieknek a megváltozott természeti viszonyok ellen védőruhával is kell védekezniük. Az illusztrátorok és díszlettervezők tehát mind saját koruk technikája és elképzelései alapján alkották meg a madáchi útópia képét, Madách is saját kora természettudományos és tarsadalomtudományi elképzelései alapján alkotott utópiát az emberiség jövendőjéről. Érdekes megjegyezni a falanszter-ábrázolás változását a technikai fejlődés szerint: Madách még kerekes gőzgépekről beszél, később elektromos gépek, dinamók jelentek meg a színen, majd legújabban az atomreaktorra emlékeztető szerkezeti elemek.

Madáchra a XIX. század természettudománya az 1848 után megtorpanó burzsoázia hatására pesszimisztikussá torzult nézeteiben hatott, főként a biológiai determinizmus tanában — mely mint koponyatan szerepel e színben — és a naprendszer kihűlésére vonatkozó

elméletben. A falanszter maga Fouriertől való, de Madách az utópista szocialistáktól csak a keretet vette, és azt egészen más, a szocializmustól, még annak utópista formájától is teljesen idegen elemekkel töltötte fel. Az egyik ilyen elem a kapitalista utilitarista elmélet, a manchesteri iskola felfogása, mely főleg a művészetellenességben, és érzelemellenességben nyilvánul meg. A másik elem a platoni etatizmus, melyet Madách tévesen hozott kapcsolatba a korai szocialista elképzelésekkel. Platon Politeiájában szakítják el a gyermeket az anyától, párosítják össze a férfit és a nőt az eugenika szabályai szerint, tiltják el Homeros Odisszeiájának olvasását, és bízzák a társadalom vezetését az öregekre. A falanszter diktátora is aggastyán: gerontokrácia uralkodik. A Bach-korszak bürokratizmusa is hatással volt Madáchra, mikor a jövőnek ezt a fantazmagóriáját megalkotta.

Hogyan értelmezzük, hogy Madách a fourieri keretbe ilyen idegen eszméket helyezett el? Madách a londoni és a falanszteri jelenet közé egy egész geológiai korszakot helyezett el, a falanszteri társadalmat annak hanyatló korszakában ábrázolta. Ez nyilvánvalóan az álomképek luciferi sugalmazásával van összefüggésben. A falansztérbe akkor érkezik Ádám, mikor már csak négyezer év van hátra a naprendszer kihűléséig. Így a természeti viszonyok megváltoztak, ennek a kései világnak fejlett technikája és társadalmi szervezete ellenére keserves küzdelmet kell folytatnia a megélhetésért, és élet-halál harcot vívni a fenyegető eljegesedés ellen. Így tehát minden erőt a tudomány és a termelés javára kell fordítani; nincs lehetőség az érzelmekre, a művészetek ápolására, az egyéni élet érdekeinek kifejtésére. Ezt a mozzanatot ti. hogy Madách a falanszteri világot egy rendkívül távoli jövőbe képzelte el, a rendezésnek erősen kell éreztetnie.

A falanszter színrehozatalában két ellentétpárt kellene feloldani. Az egyik ez: éreztetni kell a falanszteri világ szürkeségét, érzelemellenességét, de úgy, hogy ezzel ne emeljük a történeti színeket, hiszen Madách felfogása szerint valamennyiben egyformán bukik meg Ádám, sőt Erdélyihez írt levelében azt írja, hogy az „eszme folyton fejlik, s győz, nemesedik". A falanszteri szín szürkeségét e szempontból az összes eddigi rendezésben annak érdekessége ellensúlyozta. A másik ellentét: Madách egy nagyon távoli, geológiai messzeségben levő jövőt képzelt el, de az 1860-ban ismert technika (gőzgép!) alapján. Nem kevésbé anakronisztikusan hat ma már pl. az utópista szocializmusnak a platoni utópiával vagy a kapitalista utilitarizmussal való összekeverése. A rendezésnek tehát rendkívül elavult alapon egy rendkívül távoli jövőnek képzelt világ képét kellene felidézni (a „légből szenet szűrő" fantasztikus gőzgépek, a természet mostohaságát éreztető védőruhák stb.). Vitakérdés: vajon a londoni színhez vagy a későbbi jelenetekhez kell-e erősebben kapcsolni az előadásban a falansztert. Az előbbi esetben azt hangsúlyoznánk, hogy kapitalista elemekkel van tele ez az utópia, az utóbbi esetben pedig a geológiai messzeséget.

Erdélyi kritikája természetesen jogosult, a történelmi színek tragikus jellege még nem indokolja, hogy a jövőt is pesszimisztikusan ítélje meg Madách. De ki kell emelnünk, hogy a falansztérben olyan kollektivista elképzelések kritikáját kapjuk, melyeket a marxizmus élesen elítélt (pl. a platoni államelméletet).

A referátum ezután a színben eszközölt egyes rendezői húzásokkal foglalkozik, és kiemeli, hogy a jelenlegi színrehozatal változtatás nélkül adja vissza a falanszter-jelenetet.

Ezután a szín egyes szereplőit jellemzi és a színészi alakítás kérdéseivel foglalkozik az egyes előadások rendezői könyvei és az egykorú színikritikák alapján. A Tudós tragikomikus alak, szerepében hol a tragikus, hol a komikus elem uralkodik, ez utóbbi szakmai elfogultságából és hiúságából ered. Mikor az eljövendő jégkorszakról beszél, akkor a tragikus hangsúly uralkodjék, hiszen ez okozza az emberiség végtragédiáját! Az Aggastyán legyen hideg, szenvtelen, mint ahogy a legtöbb rendező így is gondolta el. Helyes, hogy „őrökkel" vitetik el Évától gyermekét, választják el Ádámtól, nem lenne helyénvaló, ha az Aggastyán a falansztérbeliek közérzületét fejezné ki.

Ádám a nemesen küzdő ember, de hibája — mint erre már Szász Károly is rámutatott — a letörésre való hajlamosság. Ezért nem volt helyes a régebbi rendezésekben szerepének olyan meghúzása, mely jellemének ezt a negativumát még csak hangsúlyozta. Miután fájlalja a hon fogalmának eltűnését, mégsem csügged el azonnal, el tudná fogadni az egyetemessé szélesült embervilágot is, ha ez a rend meghozná az életharmóniát.

A falanszter-szín első jeleneteiben még fel-feltűnnek az utópista szocializmus egyes elemei, de a sétaóra jelenetben, a szín legdrámaibb részében már semmi nyomuk sincs. Már Erdélyi is megállapította, hogy a szocialista eszmék nem az egyéniség gúzsbakötését, hanem annak megmentését célozzák, a család- és művészetellenesség vádja a szocializmust illetőleg még rágalomnak is elavult. Az utópistáknál szerepel ugyan a gyermekek közös nevelése, de ez inkább olyan konviktus féle elképzelésben, kényszerről vagy éppen párválasztási kényszerről egyik utópista szocialista szerző sem írt. Ilyesmiről csak Platon művében olvashatott Madách. A platoni eugénikát viszont nem a szocialista írók értékelték, hanem a fasiszta fajvédelem ideológusai.

A falanszter-szín összetettsége adott lehetőséget a legkülönfélébb politikai aktualizálásokra. A Horthy-korszak jobboldali sajtója kommunistaellenes kirohanásokra használta fel. 1934 körül az Amerikában divatossá lett technokratikus elképzeléseket magyarázták bele. A fasiszta Németországban szovjetellenes propagandát szolgáló feliratokkal látták el a színt az 1937-es hamburgi előadás alkalmával, melyet a Nyugatban Mohácsi Jenő rosszalólag szóvá is tett. Érdekes, hogy Mohácsi kritikáját átvette Margendorff jénai egyetemi tanár 1941-ben, ami arra mutat, hogy a hitlerista Németországban élő értelmiség egyes köréiben is visszatetszést keltett ez a durva hamisítás. Goda Gábor 1947-ben a fasizmussal hozza kapcsolatba Madách fantazmagoriáját. Ezekre az ellentétes értelmezésekre a szín rendkívül heterogén összetétele adott lehetőséget.

A londoni színben foglalt kritikából és a jövőt ábrázoló színek pesszimizmusából joggal következteti a marxista kritika, hogy Madách eljutott a szabad verseny bírálatáig, de nem jutott el a szocializmusig (akár annak utópista alakjáig). Ez azonban nem jelenti azt, hogy korában Magyarországon egy további demokratikus polgári fejlődést nem vállalt volna, ami 1860-ban nálunk a korszerű feladat. A párizsi jelenet és annak kepleri értékelése mutatja, hogy Madách a polgári forradalmat annak osztályát fenyegető kockázatai ellenére kész volt vállalni a nemzeti függetlenség érdekében. Erre mutat 1860—61. évi politikai szereplése is.

A referátumhoz először *Baranyi Imre* debreceni Madách-kutató szólt hozzá. Madách az utópista szocialista tanításokról az Athenaeum hasábjairól értesülhetett már a harmincas-negyvenes években. Nemcsak Lukács Móricz foglalkozott Saint-Simonnal, Fourier-val e folyóirat 1843-as évfolyamában, hanem jóval ezelőtt találhatunk cikkeket, melyekben szó esik a korai szocialista elméletekről (A Jelenkor társasélete c. cikksorozat, Czillecher: Az általános elszegényedésről, Beöthy: Owen észhitrendszere). Ezek a cikkek másodkézből ismertetik az utópistákat, rendszerint francia, német burzsoá folyóiratok torzító cikkei nyomán. Madách is így csak másod-harmadkézből ismerhette Saint-Simon, Fourier tanításait. A róluk való elképzeléseinek alapját az Athenaeumbeli olvasmányok vetették meg.

Sőtér István hangsúlyozta, hogy Madách a korabeli társadalmi elméletekről való tudását nagyobb mértékben az ötvenes években szerezte. Az Athenaeum cikkeinél fontosabbak azok az ismeretek, melyeket az Új Magyar Múzeumból és a Budapesti Szemléből merített. Egyébként az utópista szocialisták tanításában sok zavaros elemet találunk. A szocialista eszmecsírák kimondottan kapitalista elemekkel találkoznak össze írásaikban. Saint-Simon-nál a „termelőket" az ipari tőkések és a munkások együtt alkotják. Utópista szocialistából lett III. Napóleon egyik minisztere Michel Chevalier, aki az utópistáktól nyert indításokat éppen kapitalista irányban fejlesztette tovább. Az észszerűség elve is erősen kapitalista jelleget kap a század közepén, a manchesteri iskola hangoztatja ezt, és irodalmi típussá is lesz Gradgrind alakjában Dickens Nehéz idők című művében. Nálunk Kemény azért foglalkozik a szocializmus kérdésével és azért hirdeti, hogy a szocializmus összeférhetetlen a magyar jellemmel, hogy Schwartzenberget megnyugtassa, az osztrák uralkodó osztály ugyanis már fél a munkásmozgalmaktól. Madách a mechanikus materializmust is elutasítja Lucifer alakjában, ezt a filozófiát a Marx által is élesen elítélt Büchner művéből ismerte meg. Mint Langénak a materializmus történetéről írt művéből is kiviláglik: a XIX. század közepén élt egy munkaadói materializmus is. Az utópista elméletek zavarosságából és a büchneri, vogti materializmus sekélyességéből következik, hogy Madách a falanszteri utópiába tulajdonképpeni kapitalista alapon termett vonásokat vitt bele.

Képes Géza hangsúlyozza, hogy a falanszteri szint egész geológiai korszak választja el a londonitól. A falanszter tehát nem a szocializmus korát, hanem a földtörténet egy egész távoli szakaszát akarja ábrázolni. A falanszteri szín negatívumait az magyarázza, hogy ez a társadalom szinte ostromlott várként küzd a megváltozott természet mostohaságával szemben.

Staud Géza szerint az irodalomtörténet megállapíthatja — és joggal —, hogy ez a szín rendkívül heterogén. A színházi rendezőnek azonban egységes koncepciót kell a néző elé állítani. A rendezés alapelvei a következők lehetnének: 1. rendkívül távoli jövő; 2. kollektivista jellegű társadalom; 3. a londoninak dialektikus ellentéte; 4. a falanszter a társadalmi kényszerűség folyományaként jön létre; 5. Ádám kiábrándul belőle. A színpadon akkor adjuk vissza Madách elképzelését, ha fantasztikusan távoli jövőt ábrázolunk. Ne legyen benne semmi anakronizmus, Verne-szerű idejétmúlt fantasztikum, de a mára se emlékeztessen, tehát nem atomreaktor, szputnyik stb. Uralkodjék a fantasztikum, olyan ami a mai néző előtt is az és az álomszerűség éreztetése.

Komlós Aladár példákkal korrigálja a referátumnak azt a megállapítását, hogy az ötvenes években Madách csak az utópistákat ismerhette. A Budapesti Szemle és Kemény már szólnak Marxról, Engelsről. Németh Antal annak idején a hitlerista közönség előtt Madáchot, mint a fajvédelem előfutárát emlegette. Ez csak a falanszteri eugenikára vonatkoztatható.

Ha e színben a Nap fakón, halványan szerepelne a háttérben, ez hangsúlyozná a természet megváltozását.

Vajda György Mihály szintén a távoli jövő és a fantasztikum kiemelését javasolja. A falanszter-színben az Erdélyihez írt levél szerint megbukik Ádám, tehát nem kell elmosni a benne levő negatív tendenciákat. Az álomjelenet-jelleg rendezői fokozása, a realitásfok csökkentése éreztetné, hogy itt mégiscsak luciferi sugalmazás is érvényesül.

Köpeczi Béla szerint Madách válasza a nagy történelmi kérdésekre kettős jellegű. 1. A történeti tapasztalatok alapján a múltakra vonatkoztatva pesszimista konzekvenciát von le — ez az álláspont összefügg a szabadságharc utáni helyzettel. 2. A jövőt illetőleg nagy cezura van London után — egész geológiai korszak. Ezt azzal lehetne esetleg éreztetni, hogy az űrjelenetet a falanszter előtt játszatnánk, szorosabban kapcsolva ezt az eszkimó-színhez. Az is megoldás lenne, ha a falanszter a londoni kapitalizmust vinné tovább, mint technokratikus társadalom. A mostani színi megoldás sem mond ellent Madách gondolatainak.

Baranyi Imre nem helyeselné az űrjelenet és a falanszter sorrendjének megcserélését. Az álomszerűség érzékeltetésére tüllfüggönyt ajánl, mely előtt mondanák el Ádám és Lucifer összefoglaló véleményüket az egyes színekről. *Komlós Aladár* szerint nem lenne helyes az egyes színeket ördögi káprázat művének felfogni, ellentmond ennek Madách levele Erdélyihez. A megvalósult szocializmus teljes cáfolata a madáchi aggodalmaknak. A szín a Horthy-korban ártalmasabb hatást tehetett, mint ma, mikor anakronisztikus volta már nyilvánvaló.

Sőtér István: Feladatunk Madách elképzeléseinek hű visszaadása. Az utópikus színek Madách aggodalmait mutatják meg. Ilyen aggodalmak azért merülhettek fel, mert az utópistáknál még összemosódott a szocialista és a kapitalista ideológia. A marxizmus Fourier-ban nem a falanszter kitalálóját értékeli, hanem a kapitalizmus kritikusát. A falanszter Fourier-nél is anakronisztikus, naiv utópia, gyermeteg, gyakran szubjektív vonásokkal.

Tóth Dezső: Madách a jövőt a maga tudományának szintjén próbálta ábrázolni. Oly rendezés a helyes, mely nem hallgatja el a madáchi utópia anakronisztikus jellegét. Tehát nem rossz a Verne-szerű fantasztikum. Ha a rendezés olyat mutatna, ami a mai nézőnek is jövőnek tűnik, ez a hatás pesszimizmusát növelné.

Aczél György: A feladat: teljes hűséggel adni vissza a madáchi elképzelést. Gondolni kell azonban arra, hogy az idők folyamán a szavak értéke változik, ma mást értünk ugyanazon a szón, mint Madách korában. Lenin írja, hogy bár a fejlődés fővonalai szükségszerűek, mellékutak, kitérők lehetősége sincs kizárva. Ilyen történelmi kitérő egy-két századot is magában foglalhat. Lehetséges, hogy Madách előtt egy ilyen úttévesztés lehetősége lebegett, egy olyan úttévesztésé, melyet szerencsésen elkerültünk. Az interpretációban éreztetni lehetne a két út lehetőségét: a történelmileg egyenes útét és a tévesztőkön át vezető hosszabb és fájdalmasabb útét. A forradalmak bukása utáni sötét hangulatában Madách ezt az utóbbi lehetőséget választotta műve tárgyául, de lélekben nem adta fel teljesen azt a lehetőséget, hogy elkerülhetjük az általa bemutatott sötét jövőt. Erre kell gondolnunk, ha a Tragédia végszavát a műből szervesen következő és nem kívülről bevitt tanulságnak tekintjük. Éreztetni kell, hogy Madách félelmei erősen korhoz kötöttek, egy meghatározott történelmi szakaszban felmerülhető aggodalmak.

Major Tamás nagyon hasznosnak ítéli a vitát a színházi szakemberek szempontjából is. Kár, hogy az 1955. évi felújítás előtt nem jelent meg elég felvilágosító cikk a Tragédia igazi megvilágítása érdekében. A múltban a Tragédia minden rendezésében volt valami meghamisítás. Először kihagyták a második prágai színt, majd túlhangsúlyozták az egyén és a tömeg ellentétét, a fasizmus alatt szovjetellenes élt adtak neki. Az új bemutatáskor arra törekedtünk, hogy hűek legyünk Madách szándékaihoz. A vita alapján az elkövetkező szegedi előadás szempontjából a következő lehetőségek állnak a rendező előtt: 1. erősen éreztetni, hogy a falanszter utópia a kapitalizmusban gyökerezik; 2. azt éreztetni, hogy itt egy szerencsésen kikerült történelmi mellékúttól való félelem kap hangot. Köszönetét fejezi ki a vita rendezőinek és a hozzászólóknak, és kéri az irodalomtörténészeket, hogy tanulmányokkal, cikkekkel, majd, a szegedi előadás kapcsán a mű eszmei értékeit megvilágító kritikákkal világosítsák fel a közönséget, és oszlassák el a Madáchcsal kapcsolatos, még meglevő bizonytalan nézeteket.

Szauder József: Major Tamás már lényegében összefoglalta az eredményeket. Befejezésül mégegyszer felsorolja a vitában felmerült interpretálási lehetőségeket. 1. A falanszter-jelenet előadásánál éreztetni kell, hogy ez a szín egy olyan utópia, mely a kapitalizmus talaján keletkezett. 2. A falanszter egy általunk kikerült, de Madách korában még fennálló történelmi útvesztő lehetőségétől való félelem kifejezése. 3. A szín pesszimisztikus jellegét nem szükséges rendezői eljárásokkal elmosni. 4. A falanszter a madáchi elképzelés szerint egy igen távoli jövő fantazmagóriája. A szín realitásfokát is lehetne tovább csökkenteni megfelelő rendezői eljárásokkal.

H. K.

A kiadásért felel az Akadémiai Kiadó igazgatója Műszaki szerkesztő: Pataki Ferenc
A kézirat beérkezett: 1960. III. 11 — Példányszám: 1100 — Terjedelem: 9.5 (A/5) ív + 9 oldal melléklet

1960.51378 — Akadémiai Nyomda, Budapest — Felelős vezető: Bernát György

Szemle

Waldapfel József: Gorkij és Madách *(Fenyő István)* 494
Wéber Antal: A magyar regény kezdetei *(T. Erdélyi Ilona)* 496
Rónay György: Petőfi és Ady között *(Németh G. Béla)* 498
Nyugat repertórium *(Varga Kálmán)* 504
A sárospataki Comenius-ülésszak *(V. Kovács Sándor)* 509
Gáldi László: A magyar szótárirodalom a felvilágosodás korában és a reformkorban *(Martinkó András)* 511
Magyar Múzsa *(Törő Györgyi)* 514

*

Apáczai Csere János: Magyar Encyclopaedia. — Gálos Rezső: Szentjóbi Szabó László. — Ady Endre: Desat miliónová Kleopatra. — A Magyar Tanácsköztársaság röplapjai. — Fenyő László: Elítélt. — Ortutay Gyula: Kis magyar néprajz. — Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve. 1957. — Tiborc Zsigmond: Az eszperantó Magyarországon — Mickiewicz Magyarországon. *(Jenei Ferenc, Kovács Győző, Sziklay László, Illés László, Rigó László, Pölöskei Ferencné, Tarnai Andor, V. Kovács Sándor, B. Fejér Irén)* 515

Az Intézet életéből

Vitaülés Az ember tragédiája falanszter-jelenetéről 521

СОДЕРЖАНИЕ

П. Панди: Политическая лира Петёфи в 1844-ом году 417
Т. Кланицаи: Формирование венгерской литературы времен барокка II 443
Й. Варга: Дьёрдь Бёлёни 462

Небольшие сообщения

Данные

Т. Комловски: Данные Римаи из архива Бичеи 483
М. Капоши — Ш. И Ковач: Неизданная рукописная молитва Давида Рожняи ... 486
Л. Шандор: Письма Йожефа Кишш к Михаю Финцицки 488

Обзор

Йожеф Валдапфел: Горький и Мадач *(И. Феньё)* 494
Антал Вебер: Начало венгерского романа *(Илона Т. Эрдели)* 496
Дьёрдь Ронаи: Между Пётефи и Ади *(Г. Б. Немет)* 498
Репертoриум «Нюгат» *(К. Варга)* 504
Заседание Коменсиского в Шарошпатаке *(Ш. В. Ковач)* 509
Ласло Галди: Венгерская словарная литература периода просвещения и реформации *(А. Мартинко)* 511
Венгерская Муза *(Дьёрди Тёрё)* 514

Из жизни института

Ára: 12,— Ft
Előfizetés egy évre 40,— Ft

INHALT

P. Pándi: Die politische Lyrik Petőfis im Jahre 1844 417
T. Klaniczay: Die Entwicklung der ungarischen Barockliteratur (II.) 443
J. Varga: György Bölöni 462

Kleinere Mitteilungen

Dokumentation

T. Komlovszki: Rimay-Dokumente aus dem Archiv von Bicse 483
M. Kaposi—S. I. Kovács: Das unveröffentlichte handschriftliche Gebet von Dávid Rozsnyai 486
L. Sándor: Briefe von József Kiss an Mihály Finczicky 488

Rundschau

J. Waldapfel: Gorki und Madách *(I. Fenyő)* 494
A. Wéber: Die Anfänge des ungarischen Romans *(I. T. Erdélyi)* 496
Gy. Rónai: Zwischen Petőfi und Ady *(G. B. Németh)* 498
Nyugat-Repertorium *(K. Vargha)* 504
Die Comenius-Session in Sárospatak *(S. V. Kovács)* 509
L. Gáldi: Die ungarische Wörterbuchliteratur im Zeitalter der Aufklärung und im Reformzeitalter *(A. Martinkó)* 511
Ungarische Muse *(Gy. Tőrő)* 514

Aus dem Leben des Institutes

Pályázati hirdetmény

A Magyar Tudományos Akadémia Tudománytörténeti Bizottsága pályázatot hirdet az alábbi témakörök kidolgozására:

1. Egy magyar tudományos társaság vagy tudományos folyóirat XIX. és XX. századi története (országos vagy helyi jellegű társaságok illetve organumok története)
2. A szellemtörténet hatása a társadalomtudományokra, vagy a társadalomtudományok egy ágának fejlődésére Magyarországon.

A jeligével ellátott pályamunkákat 1961. május 1-ig a Magyar Tudományos Akadémia Tudománytörténeti Bizottságának címére (Budapest I. Uri u. 51—53.) kell beküldeni. Az érdemleges pályamunkák jutalomban részesülnek, illetve a Bizottság megjelenésükről gondoskodik.

Olyan nagyobb terjedelmű munka esetében, amelynek részletes kidolgozása a beadási határidőn túlmenő hosszabb időt vesz igénybe, elegendő a munka egy nagyobb részletének és az egész mű részletes vázlatának benyújtása is.

A Magyar Tudományos Akadémia
Tudománytörténeti Bizottsága